

Obsah — Contents — Inhalt

<i>Petr Pokorný — Petr Šída — Ondřej Chvojka — Pavla Žáčková — Petr Kuneš — Ivo Světlík — † Josef Veselý</i> Palaeoenvironmental research of the Schwarzenberg Lake, southern Bohemia, and exploratory excavations of this key Mesolithic archaeological area — Paleoenvironmentální výzkum zaniklého jezera Schwarzenberg v jižních Čechách a navazující průzkum mezolitického archeologického prostoru	5–38
<i>Václav Furmánek — Vladimír Mítáš</i> Pohřební ritus západní enklávy jihovýchodních popelnicových polí. Analýza pohřebiště v Radzovcích (Slovensko) — Der Bestattungssitten der westlichen Enklave der südöstlichen Urnenfelderkultur. Die Analyse des Gräberfeldes in Radzovce (Slowakei)	39–110
<i>Přiloha. Radzovce. Číslování hrobů — Beilage. Radzovce. Nummerierung der Gräber</i>	
<i>Petr Limburský — Jakub Likovský — Petr Velemínský — Klára Fleková</i> Kostrové pohřebiště vinařické skupiny ve Vlněvsi, okres Mělník. Stěhování národů – populační skupina a vykrádání hrobů — Vlněves cemetery of the Vinařice phase, district Mělník. Migration period – population group and grave looting	111–168
<i>Mária Hajnalová — Dagmar Dreslerová</i> Ethnobotany of einkorn and emmer in Romania and Slovakia: towards interpretation of archaeological evidence — Etnobotanika jednozrnky a dvouzrnky v Rumunsku a na Slovensku: příspěvek k interpretaci archeologických nálezů	169–202
<i>Petr Kočár — Dagmar Dreslerová</i> Archeobotanické nálezy pěstovaných rostlin v pravěku České republiky — Archaeobotanical finds of cultivated plants in the prehistory of the Czech Republic	203–242
<i>Andrea Bartošková</i> Raně středověké opevnění vnějšího areálu hradiště Budeč — Die frühmittelalterliche Befestigung des äußeren Areal der Burganlage Budeč	243–282
<i>Nada Profantová — † Alena Šilhová</i> Raně středověké kaptorgy v Čechách. Analýza nálezu z hrobu č. 22 na pohřebišti Klecany II — Frühmittelalterliche Kaptorgen in Böhmen. Analyse eines Fundes aus Grab Nr. 22 auf dem Gräberfeld Klecany II	283–310
Recenze — Reviews — Rezensionen	
<i>Susanne Weinberger, Warfare in the Austrian Weinviertel during the Early Bronze Age</i> Mitteilungen der Prähistorischen Kommission, Band 65 (rec. <i>Petr Limburský</i>)	311–312
<i>Detlef Jantzen, Quellen zur Metallverarbeitung im Nordischen Kreis der Bronzezeit</i> Prähistorische Bronzefunde XIX/2 (rec. <i>Milan Salaš</i>)	313–316
<i>Snježana Karavanić, The Urnfield Culture in Continental Croatia</i> BAR International Series 2036 (rec. <i>Ondřej Chvojka</i>)	316–317
<i>Torsten Capelle, Bilderwelten der Bronzezeit. Felsbilder in Norddeutschland und Skandinavien</i> Kulturgeschichte der antiken Welt, Band 116 (rec. <i>Miloslav Chytráček</i>)	318–320
<i>Ronald Bockius — Piotr Łuczkiewicz, Kelten und Germanen im 2.–1. Jahrhundert vor Christus</i> Archäologische Bausteine zu einer historischen Frage. Römisch-germanisches Zentralmuseum, Forschungsinstitut für Vor- und Frühgeschichte. Monographien, Band 58 (rec. <i>Jiří Musil</i>)	321
<i>Uta von Freeden — Herwig Friesinger — Egon Wamers (eds.), Glaube, Kult und Herrschaft</i> Phänomene des Religiösen im 1. Jahrtausend n. Chr. in Mittel- und Nordeuropa. Akten des 59. Internationalen Sachsensymposiums und der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im Mitteldonauraum Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte, Band 12. Römisch-Germanische Kommission (rec. <i>Eduard Droberjar</i>)	322–324
<i>Rita Hannig, Glaschronologie Nordostbayerns vom 14. bis frühen 17. Jahrhundert</i> Ausgewählte Grabungsfunde aus Amberg und Regensburg (Oberpfalz) Monographien der Archäologischen Staatssammlung München, Band III (rec. <i>Hedvika Sedláčková</i>)	325–330
<i>Kinga Tarcsay, Frühneuezeitliche Glasproduktion in der Herrschaft Reichenau am Freiwald, Niederösterreich</i> Fundberichte aus Österreich, Materialheft A 19 (rec. <i>Hedvika Sedláčková</i>)	331–336
<i>Klaus Ebbesen, The Origins of the Indo-European Languages — De indoeuropæiske sprogs oprindelse</i> (rec. <i>Petr Květina</i>)	336–337

Clemencia Plazas, Vuelo Nocturno	
El murciélago prehispánico del Istmo centroamericano y su comparación con el murciélago tairona (rec. <i>Sylvie Květinová</i>)	337
Ana María Groot de Mahecha — Eva María Hooykaas, Intento de delimitación del territorio de los grupos étnicos Pastos y Quillacingas en el altiplano Nariñense (rec. <i>Sylvie Květinová</i>)	337–338
ANAS 18/2005 (rec. <i>Helena Tůmová</i>)	338–340
Antonio González Blanco — Agustín Velázquez (Eds.), Los orígenes del cristianismo en Lusitania	
Cuadernos Emeritenses 34/2008 (rec. <i>Helena Tůmová</i>)	340–342

Palaeoenvironmental research of the Schwarzenberg Lake, southern Bohemia, and exploratory excavations of this key Mesolithic archaeological area

Paleoenvironmentální výzkum zaniklého jezera Schwarzenberg v jižních Čechách a navazující průzkum mezolitického archeologického prostoru

Petr Pokorný — Petr Šída — Ondřej Chvojka — Pavla Žáčková —
Petr Kuneš — Ivo Světlík — † Josef Veselý

Předloženo redakci v červnu 2009

Investigations of the Schwarzenberg Lake constantly bring important data on vegetation, landscape development, and human occupation since the end of the Last Glacial Maximum. Great scientific potential of the area base on conditions suitable for both palaeoenvironmental and archaeological research. This article is an attempt to summarize current state of knowledge on this important palaeoecological and archaeological area. Since the discovery in 1996, sediments of the extinct Schwarzenberg Lake represent the most complex archive of palaeoenvironmental information in the territory of the Czech Republic. Based on the results of pollen and other microfossils analyses, hypothesis on intensive occupation of the area in Mesolithic times was given. This hypothesis was largely supported by later archaeological survey and excavations. Eight Mesolithic archaeological sites were so far identified in the SE shore of the former lake. In the peninsula that protrudes to it, undisturbed dry archaeological site was discovered. In wet shoreline areas, excavated by test pitting, organic strata transformed by humans were found together with wooden artifacts. Their radiocarbon dating confirmed Early Holocene (Preboreal) age. Questions on human influence on environment and on occupation continuity since Late Glacial to Middle Holocene are the main concern in the present paper and also for future research.

Mesolithic, Late Palaeolithic, environmental archaeology, Late Glacial, Early Holocene, vegetation development, palaeoclimatology, organic artifacts

Výzkum jihočeského jezera Schwarzenberg (Švarcenberk) a jeho okolí opakovaně přináší cenná data pro poznání vývoje vegetace, krajiny a lidského osídlení na sklonku posledního glaciálu a ve starší polovině holocénu. Tento článek je pokusem o ucelené shrnutí dosavadního stavu poznání tohoto klíčového archeologického prostoru. Zdejší jezerní sedimenty patří mezi nejlépe dochované přírodní archivy na našem území. Proto je jejich výzkum v centru pozornosti již od roku 1996, kdy došlo k objevu rozsáhlého zaniklého jezera. Již na základě výsledků pylových analýz jezerních sedimentů byla vyslovena hypotéza o poměrně intenzivním mezolitickém osídlení. Později navázal i archeologický výzkum, který zmíněnou hypotézu rozsáhle podpořil. Nejdříve bylo povrchovými sběry zjištěno osm dílčích lokalit datovatelných do mezolitu. Na poloostrově vybíhajícím do dnešního rybníka byla objevena osídlená poloha, která vykazuje jen minimální pozdější narušení, a jsou zde v hojné míře přítomny zahloubené objekty datovatelné opět do mezolitu. V dochovaných příbřežních partiích bývalého jezera prokázala sondáž přítomnost dřevěných artefaktů uvnitř organických souvrství transformovaných člověkem. Radiokarbonové datování těchto vlhkých situací a v nich nalezených artefaktů prokázalo jejich raně holocenní stáří. Velkou předností zkoumaného prostoru jsou a) poměrně malé pozdější narušení zemědělskou činností, b) široké možnosti, které poskytuje těsné propojení paleoekologie s archeologií – environmentálně archeologický výzkum. V tomto článku klademe na paleoenvironmentální stránku věci zvláštní důraz, protože ta je zatím nejsilnější složkou výpovědi o minulosti zkoumaného mikroregionu a přináší důležité argumenty v otázce charakteru, trvání a kontinuity mezolitického osídlení.

mezolit, pozdní paleolit, environmentální archeologie, pozdní glaciál, raný holocén, vývoj vegetace, paleoklimatologie, artefakty z organických materiálů

Pohřební ritus západní enklávy jihovýchodních popelnicových polí Analýza pohřebiště v Radzovcích (Slovensko)

Der Bestattungssitten der westlichen Enklave der südöstlichen Urnenfelderkultur
Die Analyse des Gräberfeldes in Radzovce (Slowakei)

Václav Furmánek — Vladimír Mitáš

Předloženo redakci v září 2009, upravená verze v prosinci 2009

Studie se zabývá pohřebním ritem západní enklávy kulturního komplexu jihovýchodních popelnicových polí v jeho starší (piliňská kultura) i mladší fázi (kyjatická kultura). Problematika byla zpracována na základě reprezentativního souboru nálezů ze žárového pohřebiště střední až pozdní doby bronzové v Radzovcích, okr. Lučenec. Pohřebiště bylo kompletně prozkoumáno v letech 1931, 1932 a 1969–1974. Počtem 1334 odkrytých hrobů patří k největším nekropolím z období popelnicových polí ve střední Evropě. Ve studii analyzujeme typy hrobů, způsoby pohřbívání, hrobové úpravy a konstrukce, výskyt zvířecích kostí v hrobech i odkryté žároviště, to vše v kontextu dalších důležitých hrobových nálezů piliňské a kyjatické kultury. Podrobná analýza umožnila na pohřebišti v Radzovcích identifikovat pět horizontů pohřbívání. Ty jsou identické se stupni BB2(BC1)–HB. Jejich definování je prvním pokusem o podrobnější třídění funerálního materiálu piliňské a kyjatické kultury.

Slovensko, jihovýchodní popelnicová pole, piliňská kultura, kyjatická kultura, pohřebiště žárové, pohřební ritus, chronologie, periodizace

The Burial Rite of the Western Enclave of the Southeastern Urnfield Culture. The Analysis of the Cemetery in Radzovce (Slovakia). *The study deals with the burial rite of the western enclave of the southeastern Urnfield cultural complex in its earlier (Piliny culture) and later (Kyjatice culture) phases. The issue was studied on the basis of a representative assemblage of finds from the cemetery with cremated remains from the middle to late Bronze Age in Radzovce in the district of Lučenec. The cemetery were examined in their entirety in 1931, 1932 and 1969–1974. The 1334 excavated graves make this site one of the largest necropolises from the time of the Urnfield culture in Central Europe. The study analyzes the types of graves, burial methods, grave layouts and construction, the occurrence of animal bones in the graves and the excavated grounds – all in the context of additional important Piliny and Kyjatice culture grave finds. The detailed analysis enabled the identification of five burial horizons at the cemetery in Radzovce. These are identical to the BB2(BC1)–HB phases. Their specification is the first attempt at a more detailed classification of the funeral material of the Piliny and Kyjatice cultures.*

Slovakia, southeast Urnfield culture, Piliny culture, Kyjatice culture, cemetery with cremation burials, burial rite, chronology, periodization

Kostrové pohřebiště vinařické skupiny ve Vlíněvsi, okres Mělník Stěhování národů – populační skupina a vykrádání hrobů

Vlíněves cemetery of the Vinařice phase, district Mělník
Migration period – population group and grave looting

Petr Limburský — Jakub Likovský — Petr Velemínský — Klára Fleková

Předloženo redakci v červenci 2009

Při archeologickém výzkumu polykulturní lokality v pískovně u Vlíněvsi, okr. Mělník, bylo odkryto pohřebiště staršího období vinařické skupiny doby stěhování národů (konec 4. až polovina 5. století AD), které čítalo 21 hrobů s 22 pohřbenými jedinci. Příspěvek předkládá popis nálezového kontextu, dochovanou výbavu a antropologické vyhodnocení kosterních pozůstatků zjištěných hrobových celků. U všech hrobů lze předpokládat druhotné zásahy. Na základě detailní analýzy zásahů do výplně hrobů, jejich podobnosti a antropologicko-tafonomické analýzy pohřbených jedinců bylo možné stanovit u 7 pohřbených jedinců odstup druhotných zásahů v časovém intervalu do 2 let od doby pohřbu. Diskutované výsledky umožňují odhadnout velikost komunity užívající pohřebiště po dobu asi 3,5–6,5 let na 70–150 jedinců. Práce je doplněna o popis přibližně osmdesáti kranálních nemetrických morfologických znaků, jejichž analýza nepotvrdila morfologickou podobnost pohřbených jedinců.

stěhování národů, Čechy, pohřebiště, vinařická skupina, antropologická analýza, morfologická příbuznost, velikost komunity

The archaeological excavation of the poly-cultural site located on an area used for sand mining activity in Vlíněves unearthed a burial ground from earlier Vinařice phase of the Migration Period (end C 4th AD – half C 5th AD) with 21 grave pits and 22 buried individuals. The work presents archaeological context, preserved finds from the graves and anthropological evaluation of bone remains from the graves. It is very likely that all graves were subject to secondary intervention. A detailed analysis of the interventions into grave fillings, similarities between them together with anthropologic and taphonomic analysis made it possible to determine that in 7 cases the interventions happened in a period shorter than 2 years after the burial. The presented results lead to the conclusion that the community is likely to have consisted of 70 to 150 individuals and that the burial grounds were used for about 3.5 to 6.5 years. The work also presents a description of about 80 cranial non-metric morphological traits, the analysis of which did not confirm any significant morphological analogy among the buried individuals.

Cemeteries, Migration Period in Bohemia, Vinařice group, anthropological analysis, morphological likeness, community size

Ethnobotany of einkorn and emmer in Romania and Slovakia: towards interpretation of archaeological evidence

**Etnobotanika jednozrnky a dvouzrnky v Rumunsku a na Slovensku:
příspěvek k interpretaci archeologických nálezů**

Mária Hajnalová — Dagmar Dreslerová

Předloženo redakci v prosinci 2009

The study aims to stimulate discussions about farming in the past and archaeological interpretation of archaeobotanical data using recently acquired unique ethnographical evidence. The paper is divided into two parts.

*The first part presents aspects of disappearing traditional agriculture in geographically similar sub-mountainous regions of Romania and central and northern Slovakia as observed during our ethnographic and ethnobotanic surveys. Farming practices and yields of mainly einkorn (*Triticum monococcum*), production of other cereal crops, some aspects of animal husbandry, as well as extension and division of agricultural land are described. In addition, productive attributes of land under different climatic and edaphic conditions managed by means of traditional farming practices were studied.*

In the second part of the paper, results of our surveys are compared with some archaeological data on farming practices from prehistory to medieval period. Our results are confronted with current archaeological knowledge about a wide variety of aspects of prehistoric and early medieval farming in Central Europe.

einkorn, tillage, yields, traditional agriculture, prehistoric agriculture, Romania, Slovakia

*V první části článek prezentuje některé prvky mizejícího tradičního zemědělství v geograficky příbuzných podhorských regionech rumunského Sedmihradska a středního a severního Slovenska, získané při etnografickém a etnobotanickém výzkumu. Patří sem zejména pěstování pšenice jednozrnky (*Triticum monococcum*), dvouzrnky a jiných obilnin, chov domácích zvířat, způsoby obdělávání polí, rozloha a členění zemědělsky využívané krajiny a její produkční schopnosti při rozdílných klimatických a půdních podmínkách. Ukázalo se, že etnografická pozorování mají velký význam pro pochopení fungování zaniklých zemědělských forem. Proto jsou ve druhé části studie výsledky porovnány s dosavadními poznatky, týkajícími se diskutovaných aspektů pravěkého a středověkého zemědělství střední Evropy.*

jednozrnka, obdělávání půdy, výnosy obilnin, tradiční zemědělství, pravěké zemědělství, Rumunsko, Slovensko

Archeobotanické nálezy pěstovaných rostlin v pravěku České republiky

Archaeobotanical finds of cultivated plants in the prehistory of the Czech Republic

Petr Kočár — Dagmar Dreslerová

Předloženo redakci v prosinci 2009

Předložená studie představuje dosavadní výsledky téměř osmdesátileté historie archeobotanických analýz rostlinných makrozbytků v pravěkých archeologických kontextech v České republice. Starší, více či méně náhodné nálezy jsou doplněny a konfrontovány s výsledky bádání z posledního desetiletí. V úvodu jsou představeny základní ekologické nároky jednotlivých plodin a metodologické problémy jejich určování. Chronologický vývoj pěstování obilnin, luštěnin a technických plodin je srovnán s poznatky z okolních stře-doevropských států. Je nastíněn pravděpodobný vývoj způsobů obdělávání a využívání orné půdy a porovnán se znalostmi založenými na jiných typech archeologických pramenů. Práce obsahuje soupis pravěkých archeologických lokalit s existujícími archeobotanickými analýzami.

botanické makrozbytky, pěstované plodiny, pravěké zemědělství, Česká republika

This study deals with the results of almost eighty years of archaeobotanical determination of plant macro remains from prehistoric archaeological contexts in the Czech Republic. The early, more or less accidental finds are supplemented and reviewed with the results from the last decade. The introduction presents basic ecological requirements of individual plants and methodological problems of their determination. Chronological development of cultivating cereals, legumes and technical plants is compared with the knowledge from surrounding central European countries. A probable development of the cultivation and use of arable land is outlined and compared with the knowledge based on other types of archaeological evidence. The study includes a list of prehistoric archaeological sites with archaeobotanic analysis pursued.

botanical macroremains, cultivated crops, prehistoric agriculture, Czech Republic

Raně středověké opevnění vnějšího areálu hradiště Budeč

Die frühmittelalterliche Befestigung des äußeren Areals der Burganlage Budeč

Andrea Bartošková

Předloženo redakci v lednu 2009

Opevnění vnějšího areálu budečského hradiště bylo zkoumáno v r. 1941 M. Šollem (v severní části předhradí) a v r. 1984 A. Bartoškovou (v západní části předhradí, v poloze Na kašně). Výsledky obou výzkumů byly sice publikovány, nikoliv však v dostatečné formě. Zvláště Šollův výzkum postrádá zveřejnění terénní dokumentace a archeologických nálezů, což je nezbytným předpokladem pro verifikaci publikovaných závěrů. Předmětem tohoto příspěvku proto je: 1. Zveřejnění dochované (po povodni v r. 2002) kresebné a fotografické dokumentace výzkumu vnějšího valu v r. 1941 včetně autorovy rekonstrukce hradby a následného předložení nové verze stavebního vývoje vnějšího opevnění včetně jeho nově rekonstruované podoby v úseku zkoumaném M. Šollem v severní části budečského předhradí. 2. Zpřístupnění a detailní vyhodnocení dosud nezveřejněné terénní dokumentace a archeologických nálezů z výzkumu vnějšího valu v r. 1984 – na základě toho stanovení vývojových fází opevnění (doprovázené celkovou kvantifikací a kresebnou ilustrací vybraných keramických střepů reprezentujících v jednotlivých stavebních fázích hradby zastoupené typy okrajů a výzdoby) v úseku zkoumaném A. Bartoškovou v západní části budečského předhradí. 3. Předložení chronologické interpretace vývoje raně středověkého osídlení a opevnění vnějšího areálu hradiště Budeč. Závěr příspěvku je pak vedle porovnání konstrukce vnější hradby zkoumané na dvou různých místech budečského předhradí věnován komparaci vývoje vnějšího a vnitřního opevnění hradiště.

raný středověk, Čechy, Budeč, hradiště, vnější opevnění, keramika

Early Medieval Fortifications of the Outer Grounds at the Budeč Fortified Settlement. *The fortifications of the outer grounds at the Stronghold of Budeč were studied in 1941 by M. Šolle (the northern part of the castle foregrounds) and in 1984 by A. Bartošková (the Na Kašně location at the western castle foregrounds). The results of both excavations were published, though in inadequate form. Šolle's excavations in particular lack released terrain documentation and archaeological finds, which are an essential prerequisite for the verification of published results. The subject of this work is therefore: 1. The release of preserved (after the 2002 floods) drawing and photographic documentation of the excavations of the outer rampart in 1941, including the author's reconstruction of the walls and, subsequently, the presentation of the new version of the building development of the outer fortifications, including its newly reconstructed appearance in the section studied by M. Šolle in the northern castle foregrounds of the Budeč stronghold. 2. The release and detailed evaluation of the heretofore unpublished terrain documentation and archaeological finds from the excavations of the outer rampart in 1984 – on the basis of this determination of the development phases of the fortifications (accompanied by an overall quantification and drawing illustrations of selected ceramic potsherds representing types of rims and decoration in individual building phases of the walls) in the section studied by A. Bartošková in the western castle foregrounds of the Budeč stronghold. 3. A presentation of the chronological interpretation of the history of the Early Medieval settlement and fortifications of the outer grounds of the Budeč stronghold. In addition to a comparison of the construction of the outer walls studied at two different areas of the castle foregrounds, the paper's conclusion also offers a comparison of the development of the outer and interior fortifications of the Budeč stronghold.*

Early Medieval period, Bohemia, Budeč, stronghold, outer fortification, ceramics

Raně středověké kaptorgy v Čechách Analýza nálezu z hrobu č. 22 na pohřebišti Klecany II

Frühmittelalterliche Kaptorgen in Böhmen Analyse eines Fundes aus Grab Nr. 22 auf dem Gräberfeld Klecany II

Naďa Profantová — † Alena Šilhová

Předloženo redakci v říjnu 2007, upravená verze v listopadu 2009

Z malého pohřebiště II v areálu raně středověkého hradiště v Klecanech (okr. Praha-východ) bylo v roce 2000 prozkoumáno 39 raně středověkých hrobů. V jednom z nejbohatších hrobů (č. 22) byla pohřbena žena ve stáří 20–30 let. Zesnulá byla vybavena párem stříbrných, esovitě ukončených záušnic, karneolovou perlou, dvěma speciálními celokovovými noži v plátěném obalu a stříbrnou lichoběžníkovitou kaptorgou (schránkou na amulety), zdobenou rytým zvěrným motivem na puncovaném pozadí. Podle detailně rekonstruované technologie výroby patří schránka z Klecan II k typu IA v Čechách nejužívanějšímu (celkem 5 typů); jde o otvíratelnou schránku. Na základě ikonografické analýzy považujeme kaptorgu z Klecan II za český, patrně pražský výrobek. Výzdoba odráží cizí vzory a je kombinací byzantské předlohy s germánskými prvky. Schránka z Klecan byla vyrobena kolem poloviny nebo ve 2. polovině 10. století, do hrobu se dostala o něco později (950–975). Podrobněji (mikroskopicky i pomocí infračervené spektroskopie) byl analyzován obsah i několika dalších schránek (Mělník, Stehelčevy). Nejčastějším obsahem byla lněná vlákna a lněné textilie, vzácně kůstky; nově byly zjištěny i vosk a zvířecí chlup či vlas (typická magická pomůcka) a karbonizované dřevo. Určen byl i ojediněle dochovaný provázek z konopí na zavěšení schránek. Také schránka z Klecan II obsahovala lněná vlákna, patřící mezi nejběžnější obsah schránek, a též ořezané kůstky, objevující se jen vzácně. Další, nově zjištěné magické pomůcky tvořily vlasy či chlupy (např. Klecany I), uvnitř schránky byl doložen i vosk. Vyšší sociální postavení ženy z hrobu 22 mohlo souviset s léčitelstvím, neboť nože, které zemřelá držela v ruce, interpretujeme na základě výsledků metalografických i formálních analýz jako chirurgické nástroje.

Čechy, raný středověk, pohřebiště, ženské hroby, kovová kaptorga, lněná vlákna a textilie, ochranný amulet

Early Medieval “kaptorgas” in Bohemia. Analysis of the find from grave no. 22 at the Klecany II burial grounds. A total of 39 Early Medieval graves were studied in 2000 at the small “burial grounds II” at the site of the Early Medieval fortified settlement in Klecany (Prague-East district). A woman aged between 20 and 30 was buried in one of the most affluent graves (no. 22). The deceased female had a pair of silver temple rings with an S-shaped ending, a carnelian pearl, two special solid metal knives in a cloth sheath and a silver trapezoidal kaptorga (amulet case) decorated with an engraved zoomorphic motif on a hallmarked background. According to the detailed reconstruction of the production technology employed, the case from Klecany II is classified as type IA (from a total of 5 types), which is the most commonly used type in Bohemia; the case is openable. On the basis of an iconographic analysis, we believe that the kaptorga from Klecany II is a Bohemian product, most likely from Prague. The decoration reflects foreign patterns and is a combination of Byzantine artwork with Germanic elements. The case from Klecany was made around the middle, or in the second half, of the 10th century; the object was placed in the grave at a somewhat later date (950–975). The contents of several additional cases (from Mělník and Stehelčevy) were also analyzed in detail (by microscope and infrared spectroscopy). The most frequent content was linen fibre and linen textiles, small bones in exceptional cases; wax and animal fur or hair (typical magical aids) were newly discovered, as was carbonized wood. A rare preserved hemp string for hanging the case was also determined. Also the case from Klecany II contained linen fibre, one of the most common items found in similar cases, and small pieces of bones, which are seldom discovered. Additional and newly discovered magical aids included hair or fur (e.g. Klecany I); wax was also determined inside the cases. The higher social standing of the woman from grave no. 22 could be tied to the healing profession, since the knives held by the deceased individual have been interpreted as surgical instruments on the basis of metallographic and formal analyses.

Bohemia, Early Medieval, burial grounds, female graves, metal kaptorga, linen fibre and textiles, protective amulet

Recenze — Reviews — Rezensionen

Susanne Weinberger

Warfare in the Austrian Weinviertel during the Early Bronze Age

Mitteilungen der Prähistorischen Kommission, Band 65, Wien 2008.
Herausgegeben von Herwig Friesinger.
Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
127 str., 18 obr., 12 tab.
ISBN 978-3-7001-3953-9
ISSN 0065-5376

Recenzoval:

Petr Limburský

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i.
Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1
limbursky@arup.cas.cz

Volba a zpracování tematických prací o dílčích aspektech života pravěkých společností je mimořádně obtížná. Přispívají k tomu nejenom fragmentárnost poznatků plynoucí z vlastní podstaty archeologických pramenů nebo obtíže při přenosu archeologického kontextu a jejich datování, ale i nezbytnost tvorby poměrně uceleného souboru představ o zkoumané společnosti. Tyto potíže poté pro období, ve kterých jediným pramenem poznání jsou archeologické nálezy, představují v mnohém až nepřekonatelné překážky. K takovýmto tématům patří bezesporu i otázky spojené se zbraněmi a válečnictvím obecně. Při vymezení takto zvolené oblasti zájmu se autor nezbytně musí potýkat s mnohavrstevnatostí použití a významu jednotlivých artefaktů-zbraní na jedné straně, v souladu s tím pak s jednotlivými vzorci užití a zapojení těchto artefaktů do života minulých společností jako součástí života a vnítriospoločenské komunikace na straně druhé. Zároveň je ale nezbytné předpokládat, že mnohé aspekty spojující pravěkou společnost a válečnictví nenalézají odraz v materiální kultuře a jejich rekonstrukce, je-li možná, nutně podléhá obecným představám, které obtížně mohou vystihnout též událostní charakter, bezesporu ve válečnictví obsažené, nebo též například prvky náhody. V české literatuře se vybraným otázkám a především souvislostem válečnictví s možností evidence v materiální kultuře věnoval v mnohém dosud nepřekonané práci především S. Vencl (1984a; též 1983; 1984b).

S vědomím širší celé problematiky přistoupila k tématu válečnictví ve starší době bronzové ve Weinviertelu i Susanne Weinberger v práci „Warfare in the Austrian Weinviertel during the Early Bronze Age“. Práce je předložena ve dvou koncepčních liniích. Prvá linie úvah sleduje jednotlivé aspekty tvorby a diskuse o obecných představách o společnosti starší doby bronzové s důrazem na charakteristiku obecně předpokládaných vnitřních struktur této společnosti. Z těchto vlastností je poté tvořen prostor pro diskusi otázek, které se týkají začlenění válečnictví ve společnosti starší doby bronzové. S touto myšlenkovou linií se částečně prolíná linie úvah o interpretaci archeologických dokladů spojovaných se zbraněmi a archeologickou evidencí válečnictví. Podstata a charakter nálezu z tohoto období však staví tuto druhou úvahovou linii na pozici, která mnohdy pouze dokresluje platnost obecně předpokládaných charakteristik společnosti, bez možnosti další diskuse.

Práce je členěna do 11 oddílů. Po úvodních dvou kapitolách, ve kterých autorka předkládá motivaci k napsání

práce, nezbytné sjednocení používaných termínů (kap. 1) a místní geomorfologické a přírodní podmínky Weinviertelu (kap. 2), následuje kapitola věnována historii výzkumu (kap. 3). Největší důraz je v ní kladen především na objasnění tvorby chronologických systémů vytvořených pro dobu bronzovou, a to jak v rozměrech evropského kontextu, tak i pro její části, na základě relativní chronologie vybraných lokalit. Autorka se soustředí především na chronologická schémata vytvořená podle nálezů bronzů, v přehledu tak nejsou zahrnuty nestejné pohledy na členění a chronologii např. únětické kultury v Čechách (cf. Bartelheim 1998; Moucha 1963). I přesto, že autorkou sledovaná genetická linie historie výzkumu je skutečně značnou měrou napojena na středo- a západoevropskou tradici výzkumu, nelze pominout polohou úzké sepětí Weinviertlu s Karpatskou kotlinou. S ohledem na poměrně detailní rozbor důležitých prací, např. O. Montelia nebo P. Reinecka, by poté bylo jistě vhodné autorkou předkládaný přehled doplnit základní informací o důležitých aspektech výzkumu ve vztahu ke Karpatské kotlině (cf. např. Lichardus — Vladár 1998).

V kapitole 4 autorka popisuje postavení Weinviertelu v kulturním prostředí starší doby bronzové. Poněkud neorganicky sleduje strukturální projevy doby bronzové, které formuloval E. Neustupný, před vlastním nástínem chronologie únětické kultury a diskuse těchto projevů se tak omezuje výhradně na nejmladší úsek únětické kultury a období věteřovské kultury. Kapitoly o chronologii únětické kultury jsou chápány s důrazem na jižní oblasti jejího rozšíření, problematika synchronizace se severními oblastmi, která zřetelně vyplývá při srovnání prací I. Pleinerové (Pleinerová 1966) a V. Mouchy (Moucha 1963) nebo M. Bartelheima (Bartelheim 1998) a B. Zicha (Zich 1996), tak není zdůrazněna. Následující podkapitoly popisující jednotlivé archeologicky evidované projevy únětické kultury výstižně uvádí čtenáře do problematiky materiální náplně této kultury.

V kapitole 5 autorka svoji pozornost obrací k diskusi o charakteristikách sociální organizace společnosti předstátních útvarů. Vychází z anglosaského kulturně antropologického pojetí společností, u kterých diskutuje možné projevy v archeologickém materiálu. Dospívá k závěru, že společnost starší doby bronzové ve Weinviertelu stojí na rozhraní kmenové a primitivně strukturované společnosti, s různou společenskou integrací svých členů. Pro oba typy společnosti uvádí relativně nízkou míru důležitosti války a válečných technologií i přes to, že válka je s různou intenzitou součástí běžného života (s. 44–45). Zde je nezbytné souhlasit s autorkou, že tyto charakteristiky společnosti vytvořené na základě strukturálně antropologických modelů mohou mít sice obecnou platnost, jejich přímé doložení, případně falsifikace v archeologickém materiálu však nemá odpovídající sílu. Jedním z velmi podstatných faktorů pro interpretaci sociální organizace společnosti starší doby bronzové je oprávněnost přenosu modelů, vytvořených především na základě zjištění a argumentace v mladším období doby bronzové. V mladším období lze argumentačně doložit sociální rozdíly, které i s jistými výhodami korelují s výskytem některých náleзовých situací a předmětů (hrozená sídla, odlišnost v pohřbech, nálezy zbraní, mečů atp.). I přes to, že po formální stránce např. u předmětů, které lze považovat za zbraně, a jejichž výskyt můžeme sledovat i ve starší době bronzové, lze tuto argumentaci pro doklad stratifikované společnosti též použít, funkce těchto předmětů však není jednoznačná a mohly sloužit též jako nástroje (obdobně u výšinných sídlišť). Stratifikace společnosti je tak pro období starší doby bronzové spíše postulována než doložena (cf. např. Harding 2000, 388). Tato problematika je v recenzované práci zčásti diskutována, zvláště pak v následující kapitole 6, ve které autorka rozebírá jednotlivé druhy a možnosti funkčního užití nálezu s možnou souvislostí s válečnictvím z Weinviertelu (podkapitoly dýčky, dýky,

„stabdolchy“, sekeromlaty, hroty oštěpů a šípů, sekery, pohřby s kombinací těchto předmětů, výšinná a opevněná sídliště). Zde dospívá k závěru, že zjištěné nálezy nelze spojovat výhradně se zbraněmi a válečnictvím, jakkoliv jejich použití jako zbraní možné je (s. 65). Bylo by však vhodné opět diskutovat tento závěr z výše uvedených důvodů s předpoklady, na kterých je model společností starší doby bronzové budován.

V kapitole 7, nazvané Organizace války a válečnictví, se autorka zabývá především symbolickými aspekty spojitelnými s válečnictvím. Vychází z poznatků založených na etnografických a kulturně antropologických analýzách. Kapitola tak předestírá především vějíř různých faktorů, které mohou mít vliv na vznik, průběh nebo ukončení válek a sporů, ať reálných nebo v symbolické rovině (nenásilné společnosti a faktory napětí ve společnosti, pojetí války jako události oproti válce jako procesu, typy konfliktů, frekvence konfliktů, motivace, účastníci války). Možnost jistých mantinelů pro organizaci válečnictví ve starší době bronzové vidí autorka opět ve využití modelu stratifikované společnosti, který byl diskutován v kap. 5.

Práce je doplněna soupisem 99 nálezů dýk a sekero-mlatů ze starší doby bronzové z Weinviertelu, z nichž většina je též kresebně vyobrazena. I přesto, že uvedený soupis obsahuje pouze 8 dosud nepublikovaných nálezů, jejich přehledné a souhrnné zpracování, včetně odkazů na původní literaturu, je pro srovnání velmi účelné.

Práce je psaná přehledně, polemický způsob řešení dílčí problematiky je vždy veden s důrazem na hlavní myšlenkovou linii, aniž by docházelo k přílišným zjednodušením. Autorka tak velmi vhodným způsobem tematicky pokrývá široké spektrum otázek od vlastního modelu společnosti až po jednotlivou evidenci archeologických nálezů. V aplikaci kulturně antropologických hodnocení společnosti ve vztahu k archeologickému materiálu by však bylo vhodné hledat nejenom pozitivní shody s evidovaným archeologickým materiálem, ale též vymezení argumentačního prostoru platnosti dosažených závěrů. Naskýtá se například otázka, do jaké míry by se změnily a byly akceptovatelné závěry pro stejným způsobem vyhodnocené nálezy např. z období eneolitu, ve kterém nálezový fond poskytuje obdobný informační potenciál na dané téma.

Úkolem archeologie bezesporu není samoučelná klasifikace archeologických poznatků bez ambicí předkládat důvěryhodně podložené představy o minulosti. V tomto ohledu lze uvedenou práci hodnotit mimořádně kladně, a to i s vědomím toho, že ve většině kapitol je patrná více méně zřetelná disproporce teoretických konstruktů a mnohotvárnosti hodnocení archeologických situací nebo nálezů.

Literatura

Bartelheim, M. 1998:

Studien zur böhmischen Aunjetitzer Kultur – Chronologische und chorologische Untersuchungen I, II. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archeologie 46. Bonn.

Harding, A. F. 2000:

European Societies in the Bronze Age. Cambridge.

Lichardus, J. — Vladár, J. 1998:

Frühe und mittlere Bronzezeit in der Südwestslowakei. Forschungsbeitrag von Anton Točík. Slovenská archeológia 45/2, 221–350.

Moucha, V. 1963:

Die Periodisierung der Úněticer Kultur in Böhmen. Sborník Československé společnosti archeologické 3, 9–60.

Pleinerová, I. 1967:

Únětická kultura v oblasti Krušných hor a jejím sousedství. II. Památky archeologické 58, 1–36.

Vencl, S. 1983:

K problematice fortifikací v archeologii. Archeologické rozhledy 35, 284–315.

Vencl, S. 1984a:

Otázky poznání vojenství v archeologii. Archeologické studijní materiály 14, Praha.

Vencl, S. 1984b:

War and warfare in archaeology. Journal of anthropological archaeology 3, 116–132.

Zich, B. 1996:

Studien zur regionalen und chronologischen Gliederung der nördlichen Aunjetitzer Kultur. Vorgeschichtliche Forschungen 20. Berlin – New York.

Detlef Jantzen**Quellen zur Metallverarbeitung im Nordischen Kreis der Bronzezeit**

Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XIX, 2. Band.
 Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2008.
 XII + 466 stran, 131 tabulek (kresebná vyobrazení nálezů a nálezových situací, mapy), 106 obr. v textu.
 ISBN 978-3-515-09192-3

Recenzoval:

Milan Salaš

Moravské zemské muzeum Zelný trh 6,
 CZ 659 37 Brno
 msalas@mzm.cz

Zatím nejméně frekventovaná devatenáctá řada edice PBF se po téměř třiceti letech konečně dočkala druhého, a to značně objemného svazku. Obdobně jako první svazek je i tento věnován dokladům metalurgické výroby, tentokrát v nordickém kulturním okruhu, který se tradičně považuje za doménu kovolitecké technologie. Již samotná povaha sledovaného nálezového fondu předurčila, že kromě typologicko-chronologického rozboru, příznačného pro většinu svazků edice PBF, je v recenzované publikaci věnována zevrubná pozornost rovněž obecnějším aspektům metalurgické technologie a organizace výroby. Autor tak u jednotlivých druhů metalurgického náčiní sleduje nejen tradiční, zde tedy především chronologické (používána Monteliova periodizace) a chorologické aspekty, u tohoto fondu v rámci pracovní oblasti ostatně téměř podružné, ale zabývá se podrobně také jejich výrobou, funkcí a rekonstrukcí pracovního procesu. V pramenném fondu jsou ovšem zohledněny pouze artefakty sekundární metalurgie, tedy takové, které souvisejí se zpracováním a opracováním již hutnický získaného kovu; doklady hutnictví ve sledované oblasti vzhledem k absenci rudných zdrojů chybí.

Geografický prostor, z něhož autor shromáždil a detailně zdokumentoval autentický nálezový fond metalurgického náčiní (pracovní oblast *sensu stricto*), zahrnuje celé území dnešního Dánska s výjimkou východně vysunutého ostrova Bornholm, z Německa pak území spolkové země Šlesvicko-Holštýnsko a městské spolkové země Hamburg severně od Labe. Pramenná základna zejména pro srovnávací analýzy je však širší – D. Jantzen v samostatném katalogu („Anhang I“, s. 338–372) soupisově shromáždil z literatury dostupné nálezy metalurgického náčiní také z území Švédska a Norska, severního Německa a severního Polska (pracovní oblast *sensu lato*); tímto prostorově širokým záběrem autor vytvořil obsáhlý korpus pramenů bronzové metalurgie skutečně celého nordického kulturního okruhu.

V obsáhlé úvodní kapitole (s. 1–48) nalezneme mimo jiné zčásti i přitom hutně koncipovanou pasáž technologických základů sekundární metalurgie mědi a bronzu. Velmi detailně jsou pojednány dějiny archeometalurgického výzkumu, kde v pracovní oblasti téměř až do konce 19. století hrál klíčovou úlohu spor o provenienci bronzových artefaktů a potažmo o existenci autochtónní metalurgie vůbec. V podkapitole „Europäische Entwicklungen“ (s. 22–24) se autor pokusil nastínit stav výzkumu v ostatních evropských zemích a zde možná českého čtenáře překvapí, že Čechy jsou vágně zahrnuty do východní Evropy („Osteuropa“), kam je podobně implantováno ještě a pouze Maďarsko. Výběr citovaných publikací z tohoto prostoru je však

naprosto nereprezentativní a více než torzovitý, z Čech jsou uvedeny pouze tři drobnější příspěvky, zatímco základní a obsáhlejší studie (např. Blažek — Ernée — Smejtek 1998; Frána — Jiráň — Maštalka — Moucha 1995; Frána — Jiráň — Moucha — Sankot 1997) chybějí. Totéž platí i pro okolní země, pro Rakousko a Slovensko nejsou uvedeny dokonce žádné studie a pro Polsko, které severní polovinou již spadá do zájmového území *sensu lato*, mohl být zmíněn archeometalurgický sborník z r. 1982 (*Pamiętnik Muzeum Miedzi 1982*), obsahující řadu cenných příspěvků.

Do úvodu zařadil autor také podkapitulu o metalurgických experimentech (s. 24–35). Vedle trochu rozvlácných úvah o předpokladech a možnostech experimentu jsou v této pasáži poučné především výsledky autorových vlastních pokusů, při kterých byly zhotoveny a funkčně ověřeny repliky dvou kolenovitých dyzen a na voskové modely byly vyrobeny keramické kadluby dláta s tulejkou a sekerky s tulejkou. Experimentální odlišky však byly vadné, protože kvůli špatnému odvodu vzdušnosti zůstaly neúplné. Je škoda, že průběh těchto pokusů nebyl v publikaci kresebně či spíše fotograficky zdokumentován, nebyly vyobrazeny ani repliky. Zaslouženou pozornost věnoval D. Jantzen v rámci úvodu také kritice pramenů (s. 36–46), zejména pak faktorům, ovlivňujícím frekvenci objevů metalurgických artefaktů jak v čase, tak v prostoru, a to rozdílně na sídlišťích, v depotech i hrobech. Zatímco u keramických kadlubů, dyzen a tyglíků, jakožto převážně sídlišťního materiálu, lze ještě očekávat další pramenné přírůstky, nálezový fond bronzového a kamenného metalurgického inventáře (kadluby, kladívka, kovadlinky) považuje autor za téměř vyčerpaný a dostatečně reprezentativní; pro střední Evropu by však takové tvrzení zřejmě neobstálo, protože detektorářskými aktivitami stále dochází k novým nálezům také bronzového metalurgického náčiní, nehledě k tomu, že řada těchto amatérských objevů stejně oborově uniká.

Nejobsáhlejší část referované monografie představuje vlastní pramenný korpus („Der Fundstoff“, s. 49–259), který monitoruje stav pramenů k r. 1996. Autor se postupně zabývá jednotlivými druhy metalurgického náčiní a sleduje nejen tradiční chronologicko-chorologické a kontextuální aspekty, ale především výrobní postup a funkci těchto artefaktů. Do metalurgického fondu autor zahrnul keramické, kamenné a bronzové odlévací formy, odlévací jádra, formovací modely, tyglíky, dyzny, výrobní odpad (zde ale pouze nálitky), kladívka a kovadlinky. Dláta a razidla nejsou v práci zohledněna s tím, že to nebyly vždy kovoobráběcí nástroje. U tyčinkovitých dlátek byla však tato metalurgická funkce nepochybně dominantní (např. Kytlicová 1961; 2007, 143) a razidla jsou celkově sice vzácná, pokud se však vyskytnou (jako např. v depotu z Přestavlk: Salaš 2005, 61), je jejich souvislost s kovotepectvím nepochybná. Bronzové pilky, relativně běžné ve středodunajsko-karpatské oblasti (Salaš 2005, 61; Teržan 2003), se pak ve shromážděném fondu nevyskytly, i když se mohly uplatnit např. jak při odřezávání nálitků, tak při dělení suroviny kamenných forem.

Nejpočetnějším druhem metalurgického náčiní jsou ve sledované oblasti odlévací formy (s. 49–113), které jsou vzhledem ke značné fragmentárnosti primárně tříděny podle výrobního materiálu, dále podle odlévaných typů a pak teprve je zpětně zohledněno jenom občas možné technické dělení podle druhů forem. Mezi kadluby materiálově jednoznačně dominují keramické formy (2700 zlomků z nejméně 107 jedinců z 28 většinou sídlišťních lokalit), a to včetně tzv. ztracených na voskový model. Z pohledu metalurgie ve střední Evropě je to neobvyklé, protože zde podle současného stavu převládají kadluby kamenné. Mohla by to být reflexe odlišných technologií, spíše to ale bude dáno zkresleným stavem výzkumu, kdy nenápadné zlomky keramických kadlubů nebyly ve fondech správně identifikovány a u starších výzkumů pak mohly uniknout pozornosti již v terénu.

Mezi typologicky klasifikovatelnými keramickými kadluby převládají negativy blíže nedeterminovatelných čepelí a různých kruhů. K metalurgicko-technologickým pozoruhodnostem nordického okruhu patří např. keramické formy na bronzové kotlíky, které na rozdíl od vytápěvaných středoevropských byly zhotoveny odléváním na voskový model. Až na několik výjimek jsou keramické formy opatřeny negativem pouze jednoho předmětu, což dokazuje na všeobecnou dostupnost tohoto výrobního materiálu. Jeho analýze věnoval D. Jantzen detailní pozornost, tři vzorky byly analyzovány dokonce mikroskopicky (příspěvek J. Riederera). Hmoty keramických kadlubů musela snést vysoké teploty a přitom být dostatečně porézní, aby mohla absorpce odvádět plyny, proto tyto formy nepotřebovaly žádné odzdušňovací kanálky. O pečlivosti jejich výroby svědčí okolnost, že většina je vyrobena ze tří složením různých hliněných vrstev a větší dvojdielné formy byly zpevňovány dřevěnou armaturou. Stran diskuze o používání olověných a cínových modelů se autor kloní k názoru, že sloužily pouze k otisku tvaru do hliněné formy, nebyly tedy ponechány ve formě a vytaveny podobně jako voskový model. Ten se odstraňoval jen zahrátím formy na cca 70 °C a teprve potom se forma vypalovala v redukčním prostředí.

U technického třídění keramických kadlubů autor polemizuje s údajnou kategorizací na formy ztracené ve smyslu jednorázové a dvojdielné či vícedílné ve smyslu trvalé (s. 96). Původně dvojdielná hliněná forma, zhotovená na modelu, mohla být před odléváním tak pevně spojena, že ji nebylo možno otevřít bez poškození a byla tedy jednorázová. Zde však D. Jantzen spojil dva různé klasifikační aspekty, protože podle technologie výroby odlitku mohou být formy otevřené nebo zavřené (zde s dalším podrozdělením) a podle možnosti použití jednorázové nebo trvalé (Píšek 1940; Merta 1978). Na konkrétních příkladech je pak v recenzovaném díle rekonstruováno pět různých postupů výroby formy a jejího použití při výrobě odlitku (s. 96–100), a to jak na voskový, tak pevný model včetně techniky bronzového přelivu. Z hlediska funkce sloužily keramické formy podle autora k odlévání bronzových odlitků, nikoliv pro výrobu voskových, olověných či cínových modelů (s. 102–103). Datování keramických forem se zčásti opírá o typologicky klasifikovatelné negativy, zčásti o nálezy kontexty. Pouze jeden zlomek je datován do II. periody (v nordické chronologii „ältere Bronzezeit“), ostatní spadají do IV.–V. periody.

Odlévací jádra k vytvoření tulejky (16 kusů z 5 lokalit) jsou ve sledované oblasti doložena jen keramická a ve fragmentárním stavu (s. 113–120). Technicky, podle způsobu rozmístění vtokových kanálků, jsou rozlišeny tři druhy jader, z nichž nejrozšířenější je s nalévacím trychtýřem a dvěma kanálky. Vedle keramických jader jsou citovány některé nálezy bronzových exemplářů z Polska, Německa, Francie a zmíněno mohlo být i jádro z moravského depotu Blučina 4, již několikrát publikované (Říthovský 1961, 118; Furmánek 1973, 26), ale teprve v r. 1995 správně typologicky klasifikované (Salaš 1995, 573, Abb. 2: 11). Jedním kusem byl v mapovaném území prokázán také fragment bronzového modelu na sekerku s tulejkou, který měl sloužit výrobě keramické formy, nikoliv k otisku do písku, protože tato technologie na ztracenou formu není podle autora v nordickém okruhu doložena.

Stejně jako keramické jsou detailně i se všem konsekvencemi analyzovány kamenné, v principu dvojdielné kadluby (37 jedinců, z toho u 8 jsou dochovány obě poloviny), umožňující sériové odlitky. Na rozdíl od keramických pocházejí kamenné formy většinou z depotů nebo jsou to ojedinělé nálezy. Typologicky jich nejvíce náleží sekerkám s tulejkou a srpům s trnem, přičemž právě kadluby na srpy bývají často opatřeny vícero negativy. Ze surovinového hlediska je oproti středoevropským poměrům pozoruhodné, že nejvíce používaným materiálem kamenných forem byl masťek, který je globálně místní a poměrně hojnou surovinou, zatímco pískovcové kadluby jsou zde zcela vzácné. Díky

polotovarům v různých stadiích výroby bylo možno podrobně sledovat také výrobní postup kamenných forem. Až na jedinou výjimku kadluby kupodivu nejsou opatřeny závěšovacími čípkami, bylo využíváno pouze sesazovacích zářezů na vnějších stranách forem. Zajímavé také je, že kamenné formy – až na výjimky – nejsou opatřeny odzdušňovacími kanálky, odvodu plynů postačovaly záměrné nerovnosti dělicích rovin, případně porézní struktury kamene. Podobně jako keramické i kamenné formy sloužily jen k výrobě bronzových odlitků, nikoliv na cínové či olověné modely. Analogicky k jiným oblastem jsou nejméně, pouze pět kusy, zastoupeny bronzové kadluby, všechny náležející sekerkám se schůdkem a s datací do II. periody. K pozoruhodným výsledkům autorova heuristicko-analytického úsilí patří vyhledání takových seker se schůdkem, které zapadají do konkrétních forem, např. k jedné konkrétní formě nalezl tři její odlitky ve třech různých depotech. Obdobná identifikace odlitků z jedné formy se v českém prostředí podařila např. u seker z moravských depotů Boskovice 3–4a (Salaš 2005, 230, 236) a u srpů ze Služina (Salaš — Šmíd 1999, 203).

U tyglíků autor sledoval jejich obecný vývoj od mladšího neolitu až do halštatu. V rámci tohoto přehledu zmínil také nález z Prahy - Vysočan, který považuje za kadlub a tyglík současně a kresebně rekonstruoval způsob jeho použití (Abb. 67). Zde D. Jantzen vychází pouze ale ze starší studie H. Dreschera (1962, 817), nevyužil bohužel novější publikace artefaktu (Blažek — Ernée — Smejtek 1998, 173–174, Taf. 28: 121; Lutovský — Smejtek a kol. 2005, 386–387, 457) a tím pádem mu unikly další analogické nálezy z Čech. Značný fond tyglíků (nejméně 65 fragmentárních jedinců) byl všestranně analyzován (opět zejména výrobně a funkčně) a ve stanovení čtyř hlavních typů se chronologicky promítla vývojová řada v rozpětí II.–VI. periody. Podobně jako keramické formy jsou tyglíky vázány pouze na sídliště, často s nimi vystupují paralelně na stejných lokalitách a jsou tak spolehlivým dokladem lokální metalurgie. Soubor hliněných dyzen (s. 205–215) tvoří jen 7 ks z 5 lokalit, všechny exempláře jsou sice fragmentární, náleží ale kolenovitým tvarům a některé vykazují zajímavou, antropomorfně symbolickou výzdobu. Funkčně sloužily jako nákončí vakovitých měchů při tavně v tyglících a všechny spadají do IV.–VI. periody; typologicko-chronologicky starší kuželovité dyzny, jaké se vyskytují ve středoevropské starší době bronzové, z nordické oblasti neznáme. Jako výrobní odpad jsou pojednány nálitky (84 ks), analogicky ke střední Evropě většinou pocházející ze zlomkových depotů IV.–V. periody. Zhruba polovinu z nich se autorovi podařilo přiřadit k základním typům odlitků, nejvíce jich přísluší podle dvou vtokových kanálků předmětům s tulejkou. Atributem nálitků srpů a nožů má být půloválná hlavice, což dobře potvrzují tři srpy s ještě neodlomnými nálitky v moravském depotu Velká Roudka (Salaš 2005, 397, Taf. 286: 3–5). Výstižně je pojednáno také o funkci nálitku a o podobě vtokových soustav.

Z bronzových metalurgických nástrojů jsou zpracovány kladívka a kovadlinky, které v nordickém okruhu měly být používány pouze k mechanickému opracování odlitků a přepracování šrotu, skutečnou toreutiku autor nepovažuje ve sledované oblasti za doloženou. Přesto je v práci prezentováno 21 kladívek s tulejkou, podle tvaru dráhy dělených do tří druhů. Uváděný zvýšený obsah cínu na povrchu některých kladívek (s. 243) je druhotným neintencionálním jevem, jak o tom svědčí dosud nepublikované, J. Fránou provedené analýzy kladívek a kovadlinek z několika moravských lokalit. Autorem prokázán chronologický trend zmenšování kladívek v rozpětí II.–VI. periody má obecnější platnost, protože jej můžeme sledovat také např. u seker. Jenom třemi exempláři zastoupené kovadlinky, z nichž jedna je vyrobena druhotně z břitové partie sekerky, jsou všechny z depotů a všechny jsou také opatřeny zápuskami – zářezy a žlábků na dráze, určenými k vykovávání tyčinek a drátů.

Poslední velká kapitola recenzovaného díla („Auswertung“, s. 260–337) je poněkud nepřehledně a příliš kombinovaně členěna. Přináší nicméně komplexní vyhodnocení celého shromážděného fondu, především sleduje kombinace výskytu jednotlivých druhů metalurgického náčiní v náleзовých kontextech, tedy především na sídlištech a v depotech. Pouze v jediném případě byl metalurgický artefakt – bronzové kladívko – součástí hrobové výbavy a je škoda, že zde nebyl vyobrazen celý inventář tohoto celku, stejně jako mohly být kresebně prezentovány náleзовé profily nejvýznamnějších depotů s metalurgickým náčiním; na druhé straně je ale třeba ocenit kresebnou dokumentaci terénních objektů s mikroprostorovým rozložením metalurgických artefaktů (Taf. 70–98), které jsou shromážděny z pracovního území *sensu lato*.

Prokázaná vazba mezi druhy metalurgického náčiní a druhy lokalit má všeobecnou platnost – keramické kadluby, tyglíky, dyzny a jádra vystupují převážně v sídlištním kontextu, kdežto kladívka, kovadlinky a nálitky jsou typické pro depoty. Podrobně jsou sledovány náleзовé kontexty a situace metalurgického náčiní na sídlištech, které jsou v některých případech kresebně prezentovány. Výjimečný je v tomto ohledu výskyt zlomku kadluby a bronzového depotu v interiéru dlouhého domu (Torslev) a v jiném případě (Ferslev) byly zlomky keramických forem a tyglíku uvnitř půdorysu snad kultovního objektu. Pomíneme-li metalurgický inventář z běžných sídlištních jam a vrstev, představují pozoruhodný objekt tzv. pahorky („Hügel“), obklopené kameny, kde se kromě standardního, běžného sídlištního materiálu nacházejí zlomky forem, tyglíků i dyzen a které autor po jistých rozpacích dává do přímé souvislosti s metalurgickou výrobou. Tyto pahorky mohou velikostí i skladbou materiálu poněkud připomínat plošné náleзовé kumule na Cezavách u Blučiny (Salaš 2005, 229–230) a bylo by proto vhodné přezkoumat také možnost, zda tyto pahorky nevznikaly spíše opakovanými kultovními rituály, nepostrádajícími však metalurgický kontext.

Podobně jako sídlištní prostředí jsou samostatně jako pramený fond metalurgické aktivity analyzovány bronzové depoty (s. 281–291) s tím, že těžiště pozornosti je zaměřeno na zlomkové celky, obsahující mimo jiné nálitky. Autor se nevyhnul polemice historické interpretace depotového fenoménu, přičemž u některých celků připouští jejich kultovní význam; větší depoty, zejména zlomkovým, přisuzuje ale profánní důvody deponování. Stručně jsou dále pojednány typy objektů (s. 293–299), které by mohly být spojovány přímo se sekundární metalurgií, a za jejichž atributy jsou považována zpravidla ohniště a kamenná obložení. V podkapitole o struktuře a organizaci metalurgické výroby (s. 299–312) se autor potýká s velkou torzovitostí pramenů a nízkou úrovní kontextuální dokumentace. To mu nedovoluje vyslovovat jednoznačné závěry ani pokud jde o společenské postavení metalurgů, takže většina závěrů zůstává u různých alternativ a až dubiozních hypotéz. Pasáž „Techniken der Metallverarbeitung“ (s. 312–315) je víceméně chronologickým shrnutím předchozích kapitol z hlediska metalurgických technik. V závěru (s. 315–333) autor sleduje vazby nordické oblasti k ostatním evropským územím na základě jednotlivých druhů metalurgického náčiní s tím, že nejvíce vnějších kontaktů shledává s francouzsko-švýcarským prostorem, pro II. periodu pak také s oblastí Anglie a Írska. Je sice třeba ocenit autorovu snahu *ad hoc* v přílohách shromáždit nálezy všech evropských bronzových kadlubů, kolenovitých dyzen, kladívek a kovadlinek („Anhang 2“, s. 373–389), zde však přebírá bez ověření údaje z jiných publikovaných souhrnů, a tak tento soupis pro Čechy a Moravu nejenže není úplný (pro Moravu např. chybí bronzové kovadlinky z depotů Blučina 4 a Jevíčko: Salaš 2005, 61, tab. 54: 6; 179: 30), ale přináší i některé zavádějící údaje. Zcela kuriózním způsobem se tak v soupisu kolenovitých dyzen (s. 325, 378, Abb. 102, Taf. 119) ocitla také lokalita Hrádek u Kramolína, údajně na okr. Plzeň-jih, nepochybně ale jde o záměnu s moravskou

lokalitou na okr. Třebíč. Autor cituje Kramolín s odkazem na publikaci Ch. Rodena, který lokalitu uvedl pouze v přehledné mapce, aniž citoval pramen (Roden 1988, 74, Abb. 15: 17). Ze seznamu jeho literatury je však zřejmé, že musel použít studii A. Jockenhövela, který v soupisu náleзовých dyzen, a to kónických, nikoliv kolenovitých, z moravských lokalit uvádí Hradisko u Kroměříže (Jockenhövel 1985, 201), tudíž ve výsledku se z Hradiska u Kroměříže stal Hrádek u Kramolína. Aby omylům nebyl konec, A. Jockenhövel cituje z Hradiska dvě „dyzny“ podle práce K. Tihelky (Tihelka 1962, 157, tab. XIV: 21–22), ten zase ale uvedené artefakty vyobrazil jenom podle rukopisu I. L. Červinky, a nejsou to dyzny, nýbrž závažíčka či závěsky.

V závěrečném „Anhang 3“ (s. 390–428) autor tabulkově shrnul charakteristicky a parametry všech v hlavním katalogu prezentovaných metalurgických artefaktů. Obecně je třeba na referované publikaci ocenit také morfologicko-terminologická schémata jednotlivých druhů metalurgického náčiní a řadu přehledných tabulek v textu, v neposlední řadě umocňuje hodnotu díla dokonalá grafická dokumentace artefaktů na tabulkách. Přes drobné nedostatky, které se ani netýkají vlastního nordického okruhu, se D. Jantzenovi podařilo vytvořit dílo, jehož význam zdaleka přesahuje hranice sledované oblasti. Vznikla jedna ze základních syntéz o metalurgii evropské doby bronzové, která vzbudí zaslouženou pozornost všech badatelů, zabývajících se archeo-metalurgií barevných kovů bez ohledu na čas a prostor.

Literatura:

- Blážek, J. — Ernée, M. — Smejtek, L. 1998: Die bronzezeitlichen Gußformen in Nordwestböhmen. Most.
- Drescher, H. 1962: Bronzezeitliche Gießereien im östlichen Mitteleuropa. Giesserei 49, 817–822.
- Frána, J. — Jiráň, L. — Maštálka, A. — Moucha, V. 1995: Artifacts of copper and copper alloys in prehistoric Bohemia from the viewpoint of analyses of element composition. Památky archeologické – Supplementum 3, 127–296.
- Frána, J. — Jiráň, L. — Moucha, V. — Sankot, P. 1997: Artifacts of copper and copper alloys in prehistoric Bohemia from the viewpoint of analyses of element composition II. Památky archeologické – Supplementum 8.
- Furmánek, V. 1973: Bronzová industrie středodunajské mohylové kultury na Moravě. Slovenská archeológia XX, 25–145.
- Jockenhövel, A. 1985: Bemerkungen zur Verbreitung der älterbronzezeitlichen Tondüsen in Mitteleuropa. In: Frühbronzezeitliche befestigte Siedlungen in Mitteleuropa. Kraków, 196–205.
- Kytlicová, O. 1961: Význam dláték v hromadných nálezech bronzů. Památky archeologické 52, 237–244.
- Kytlicová, O. 2007: Jungbronzezeitliche Hortfunde in Böhmen. Prähistorische Bronzefunde XX/12. Stuttgart.
- Lutovský, M. — Smejtek, L. a kol. 2005: Praha pravěká. Praha.
- Merta, J. 1978: Slévárenské formy doby bronzové. Sborník Technického musea 2, 144–152.
- Pamiętnik Muzeum Miedzi 1982: Pamiętnik Muzeum Miedzi, tom I. Legnica.
- Píšek, F. 1940: Lící formy doby bronzové. Slévárenské zprávy III, 13–16.
- Roden, Ch. 1988: Blasrohrdüsen. Ein archäologischer Exkurs zur Pyrotechnologie des Chalkolithikums und der Bronzezeit. Der Anschnitt 40, 62–82.

Říhouský, J. 1961:

Počátky velatické kultury na Moravě. Slovenská archeológia IX, 107–154.

Salaš, M. 1995:

Bemerkungen zur Organisation der urnenfelderzeitlichen Metallverarbeitung unter Berücksichtigung des mitteldonauländischen Kulturkreises in Mähren. Archeologické rozhledy 47, 569–586.

Salaš, M. 2005:

Bronzové depoty střední až pozdní doby bronzové na Moravě a ve Slezsku. Brno.

Salaš, M. — Šmíd, M. 1999:

Hromadný bronzový náleží ze Služína (okr. Prostějov). Příklad sémanticky signifikantního depozita doby popelnicových polí. Pravěk Supplementum 2. Brno.

Teržan, B. 2003:

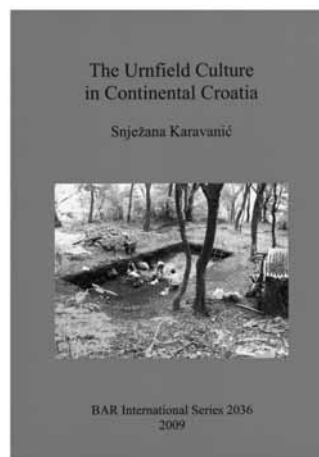
Bronasta žaga – Prispěvek k prazgodovini rokodelskega orodja. Opuscula Archaeologica 27, 187–197.

Tihelka, K. 1962:

Moravský věteřovský typ. II. část. Študijné zvesti 8.

Snježana Karavanić

The Urnfield Culture in Continental Croatia

BAR International Series 2036.

Archaeopress, Oxford 2009.

233 stran textu, z toho 81 celostránkových kresebných a fotografických tabulek.

ISBN 978-1-4073-0613-1

Recenzoval:

Ondřej Chvojka

Jihočeské muzeum Dukelská 1,

CZ 370 51 České Budějovice

chvojka@muzeumcb.cz

Severní část Chorvatska, tj. území vymezené přibližně řekami Drávou na severu a Sávou na jihu, hrálo v pravěku velice zajímavou roli jedné ze spojnic mezi střední Evropou a Balkánem. V některých pravěkých epochách měl jeho vývoj blíže k jižním regionům, v jiných však tvořil součást středoevropské oblasti. Tak tomu bylo i v době popelnicových polí, kdy se zde vyvíjí několik lokálních skupin středodunajských popelnicových polí. I pro naše území tedy hrála tato oblast velice významnou roli, a lze proto jen uvítat, že po více než 35 letech od vydání poslední syntézy doby popelnicových polí v severním Chorvatsku (*Vinski-Gasparini* 1973) vypublikovala v roce 2009 svou disertační práci s obdobným tématem S. Karavanićová.

Autorka, která je v současné době zaměstnaná v Archeologickém ústavu v Záhřebu, má za sebou již poměrně bohaté zkušenosti s výzkumy lokalit tohoto období, přičemž jejich výsledky ve své práci bohatě využila. Publikace má jednoduchou a přehlednou strukturu – v první části jsou analyzována sídliště, ve druhé pohřebiště a ve třetí kovové nálezy a depoty. Ve většině případů uvádí autorka základní informace o dané lokalitě s odkazem na její podrobnější publikaci na jiném místě. Při hodnocení jednotlivých artefaktů i náleзовých situací pak hojně využívá poznatky i z okolních regionů a nezřídka uvádí i nálezy z našeho území a českou literaturu.

V první části své práce se autorka věnuje sídlištím doby popelnicových polí v severním Chorvatsku, která zde až do nedávné doby nebyla prakticky vůbec zkoumána. Po shrnujícím úvodu se však S. Karavanićová detailněji zabývá jen třemi, na jejichž výzkumu se sama alespoň částečně podílela.

První z nich je lokalita Mačkovac-Crišnjevi, datovaná do stupňů Br D – Ha A1, která zaujme především množstvím bronzových artefaktů, nalezených jak jednotlivě, tak i v depotu, objeveném zde náhodně v roce 1985. O místní metalurgické produkci by mohlo svědčit i několik pecí, zejména pec č. 1, v jejímž areálu byl mj. nalezen i bronzový ingot a dyzna. Za zmínku také stojí početné nálezy štipané kamenné industrie, včetně výrobního odpadu, které ukazují na lokální produkci těchto výrobků i v mladší době bronzové.

Jedno z nejlépe prozkoumaných sídlišt mladší doby bronzové v Chorvatsku představuje lokalita Kalnik-Igrišće I, která byla systematicky zkoumána v letech 1987–1990. Lokalitu lze označit za výšinnou, byť neleží přímo na vrcholu, ale na svahu dominantní hory Kalnik. Autorka se věnuje především podrobné charakteristice keramických a bronzových nálezů z lokality datované do starších fází epochy popelnicových polí. Stejně jako u ostatních dvou analyzo-

vaných sídlišť však autorka prakticky opomíjí alespoň základní topografickou charakteristiku a vztah k okolnímu osídlení. Tím více pozornosti však věnuje úvahám o kulturní příslušnosti lokality, což bez uvedení přinejmenším základní mapky s jednotlivými lokálními skupinami (např. skupiny Virovitica, Záhřeb, Belegiš aj.) působí poněkud nepřehledně. Nálezy z výšinné lokality Kalnik-Igrišće I komparuje autorka především s prostředím středodunajských popelnicových polí, přičemž značné podobnosti shledává s velaticko-baierdorfským okruhem a jako podobnou lokalitu přímo uvádí moravské Cezavy u Blučiny.

Třetím podrobně analyzovaným sídlišťem je lokalita Kalnik-Igrišće II, která se nachází na stejném návrší jako předchozí, datovaná je však až do stupně Ha B. V textu však postrádám mapku či obrázek s plánem celého návrší, kde by byl vyjasněn prostorový vztah obou těchto nesoučasných lokalit. Uvedené pozdně bronzové sídliště bylo zkoumáno v letech 2006–2008. Oproti stejnojmennému staršímu sídlišti, které poskytlo doklady výroby bronzových předmětů, zde nebyly žádné kovové nálezy učiněny, ale zato byly na této lokalitě zjištěny četné pozůstatky po přípravě a skladování potravin, jako např. deponie spáleného obilí, fragmenty přenosné pucky nebo zásobní jámy. Početné nálezy závaží, přeslenů a keramických kruhů jsou spojovány s výrobou textilu. Podobně jako u ostatních sídlišť věnuje i zde autorka velkou pozornost rozboru keramických nálezů a hledání analogií v sousedních i vzdálenějších regionech.

Druhý blok syntézy S. Karavanićové je věnován pohřebišťům. V četných podkapitolách jsou zde většinou jen základním shrnujícím způsobem charakterizovány jednotlivé nekropole ve sledované oblasti, které jsou seřazeny od nejstarších ze stupně Br D po pozdně bronzové. Ta reprezentují především pohřebiště skupiny Dalj, která většinou kontinuálně přecházejí hluboko do doby železné. U některých pohřebišť jsou publikovány i celkové plány, ve většině případů však autorka rozebírá především artefakturní náplň jednotlivých hrobů. Je tomu tak i u nejjednodušší analyzovaného pohřebiště Velika Gorica, které je významné několika svými bohatými bojovnickými hroby. Za zmínku zde stojí i početné nálezy keramických uren s proraženými otvory („dušníky“) v horní třetině nádoby. Oproti našim nálezům jsou v Chorvatsku poměrně časté i hroby obsahující keramická závaží či přesleny.

Nejobsáhlejší třetí část publikace je věnována kovovým předmětům a depotům. Autorka se zde nejprve poměrně podrobně zabývá problematikou středo- a východoevropských ložisek mědi a cínu. Otázku původu těchto surovin v severním Chorvatsku však znesnadňuje malý počet provedených spektrálních analýz – v recenzované práci jsou zmíněny pouze tři depoty, které byly analyzovány metodou INAA. Zajímavostí je poměrně vysoký výskyt olova v některých artefaktech (slitcích) v depotu z Miljana, které by mělo mít svůj původ ve Slovinsku. Další kapitola je věnována metalurgii a jejím dokladům, mezi něž autorka řadí kadluby, dyzny, tyglíky a různé pracovní nástroje, jako např. kladiva, dlátka, rydla, pily, kovadlinky či palice s oběžným žlábkem, u nichž jako analogii zmiňuje i nálezy z Cezav u Blučiny a Špičáku u Mikulovic. Z poměrně obsáhlého výčtu především nálezů licích forem vyplývá obecné rozšíření a intenzita lokální metalurgické produkce, jak ostatně ukázaly i výše zmíněné výzkumy některých sídlišť.

Jádrem třetí části práce S. Karavanićové je katalog depotů kovových artefaktů (o případných keramických depozitech se autorka nezmiňuje) a rozbor jednotlivých typů artefaktů, kterých autorka definuje celkem 22. V textu je sice připojeno několik obrázků s určitými typy kovových výrobků, velká většina v textu zmiňovaných nálezů zde však vyobrazena není, což činí čtenáři nemajícímu k dispozici další chorvatskou literaturu problémy s orientací. Depotů z období Br C2/D až Ha B3/C1 uvádí autorka celkem 63, přičemž nejvíce jich náleží do počátku mladší doby bronzové, odpovídající našemu horizontu depotů zlomků. Po

stránce chronologické se recenzovaná práce drží pětifázové klasifikace depotů od K. Vinski-Gasparinićové z roku 1973 a ani při rozboru jednotlivých kovových výrobků nevybočuje ze zaběhlého datačního rámce. Ani z hlediska interpretace hromadných nálezů nenalezne čtenář nic nového; S. Karavanićová pouze shrnuje dosavadní názory, které se pohybují v rozmezí od výkladu ryze sakrálního po čistě profánní; vlastní názor autorky však v textu postrádám.

V chorvatských pevninských depotech výrazně převažují, stejně jako u českých depotů, srpy a sekery, zajímavostí je značné množství zbraní, především mečů a hrotů kopí, a ochranné zbroje, jako zlomky štítu, helem, pancířů či náholenic. V této souvislosti připomíná autorka starší názor, kladoucí toto mohutné vyzbrojení místních bojovníků v období Br D – Ha A1 do souvislosti s historicky známými taženými tzv. mořských národů do východního Středomoří; právě z oblasti mezi Drávou a Sávou mohla tedy pocházet část těchto dobyvatelů.

Závěrem můžeme shrnout, že práce Snježany Karavanićové je pěkným sumářem současných poznatků o době popelnicových polí v severním Chorvatsku, do ideálu jí však chybí několik důležitých věcí. Předně postrádám pasáž či alespoň přehlednou tabulku lokální chronologie tohoto období v dané oblasti a její synchronizaci s dalšími sousedními regiony. Pro větší přehlednost měla být zařazena mapka či mapky lokálních skupin popelnicových polí, které jsou v textu hojně zmiňovány; pro čtenáře neobeznámeného s touto problematikou je však problém se v nich orientovat. Za další významný nedostatek považují absenci syntetického pohledu na tuto epochu – celý text je tvořen většinou dílčími zprávami o jednotlivých lokalitách, chybí zde však jejich komplexní srovnání a zasazení do celého kontextu. U sídlišť i pohřebišť mohly být uvedeny jejich topografické charakteristiky a pozornost mohla být věnována i vzájemnému vztahu obou těchto komponent. Práce je orientovaná především na rozbor artefaktů (které zde však často nejsou vyobrazeny), řada důležitých problémů tím bohužel zůstala opomenuta. Přesto mohu recenzovanou publikaci doporučit všem zájemcům o mladší a pozdní dobu bronzovou, neboť v ní najde mnoho podnětů a analogií i ke studiu této problematiky na našem území.

Literatura

Vinski-Gasparinić, K. 1973:
Kultura polja sa žarama u severnoj Hrvatskoj. Zadar.

Torsten Capelle**Bilderwelten der Bronzezeit****Felsbilder in Norddeutschland und Skandinavien**

Kulturgeschichte der antiken Welt. Band 116.
Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein 2008.
128 str. s 59 barevnými a 32 černobílými obr.
ISBN 978-3-8053-3833-2

Recenzoval:

Miloslav Chytráček

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i.
Letenská 4, CZ 118 01 Praha 1
chytracek@arup.cas.cz

Předložená publikace přináší poutavou formou podaný přehled skandinávských a severoněmeckých rytin na skalních plochách a kamenech, které vznikaly především v době bronzové. Severské skalní obrazy představují jeden z největších a obsahově nejbohatších souborů vyobrazení z pravěké Evropy. Jsou doloženy na rozsáhlém území od severního Německa po severní Skandinávii, severní Finsko a Rusko. Ve Skandinávii i na ostrově Bornholm jsou vyobrazení nalézána výlučně na skalách, v severním Německu, Jutsku a na velkých dánských ostrovech se rytiny vyskytují na volných kamenných blocích transportovaných sem ledovcem. Osamocené bludné balvany s rytými motivy prozrazují často vazby k nedalekým hrobům, někdy jsou rytými motivy zdobený i stěny hrobových komor. Uvnitř velkého prostoru zemědělsky obdělávané půdy, jejíž hranice ve Skandinávii leží při 60° severní šířky, lze rozlišit dvě skupiny podle obsahu a stylu. Na jihu se setkáváme s mnoha symboly, hojná jsou vyobrazení lidí, povozů a nářadí; kresby jsou silně schematizované a poměrně jednoduché. Na severu jsou obrazy utvářené spíše naturalisticky a převažují zde vyobrazení zvířat. Toto dvojí rozdělení snad odráží rozdílné hospodářské oblasti nebo přinejmenším rozdílné životní prostředí. Rozpětí motivů zasahuje od velmi jednoduchých a provedených body, přes jednotlivé obrazy a figury bohaté na detaily až po celá scénická zobrazení.

Datování vyobrazení pouze na základě stylistických odlišností je obtížné a umožňuje postihnout jen základní tendence. Časné rytiny provedené v obysech pouze linií působí strnule, pozdější obrazy jsou vzletnější a někdy i plošně vyhloubené. Vyobrazení rytá nebo tesaná do kamene vznikala na sledovaném území od mladší doby kamenné a především v době bronzové. K nejstarším dokladům rytin se řadí figurální zobrazení ze severní Skandinávie a také úplně odlišné a velmi jednoduché symboly z megalitických hrobů v prostoru jižně od Baltského moře. Mnohé skalní rytiny na pobřeží prozrazují zařazení do doby bronzové i podle své polohy nad tehdejší hladinou moře. Přesnější datování motivů vyobrazených v kameni vychází spíše ze srovnání s podobně zdobenými objekty v dobře datovaných nalezových celcích; nabízejí se hlavně vyobrazení na stěnách hrobových komor nebo drobné rytiny bronzových předmětů. Často se jedná o čistě geometrické ornamenty, které ve starší době bronzové působí (podobně jako na skalních obrazech) poněkud strnule. Využitím spirály i ojedinělých schematizovaných zoomorfních detailů mají zobrazení z mladší doby bronzové živější charakter, jejich repertoár je též rozšířen přijetím mnoha figurálních motivů. Precizní dokumentace a výzkum skalních rytin naznačuje, že většina obrazů vznikala právě v mladší době bronzové a jen ojediněle lze zaznamenat doklady vyobrazení z počátku doby železné.

Určité motivy se často stereotypně opakují, autor jejich interpretaci věnuje náležitou pozornost. Nejvíce rozšířeným a snad také nejstarším znázorněním v oblasti výskytu skalních obrazů jsou tzv. číškovité jamky, jejichž magicko-kulturní význam nelze popřít. Jedná se o okrouhlé prohlubně, které jsou vyraženy nebo dokonce vyvrtány a jejich průměr činí zpravidla 2 až 8 cm. Na jedné skalní ploše nebo velkém bludném kameni se objevují jednotlivě i ve větším počtu, většinou leží nepravidelně roztroušeny mezi jinými motivy. Při velkém počtu jamek v jednom místě je těžko přijatelné, že by byly všechny vyhotoveny současně. Spíše můžeme počítat s jejich postupným doplňováním, zdobené plochy se pravděpodobně jen pozvolna rozrůstaly. Na izolovaných bludných kamenech – často bez zřetelných souvislostí s jinými památkami – se vyskytují především v severním Německu a v Dánsku. V některých případech je ovšem zaznamenána i blízkost pohřebišť z mladší doby kamenné a z doby bronzové. Výjimečně se naleznou takové značky i uvnitř komor megalitických hrobů z mladší doby kamenné, což však neposkytuje pevnou jistotu pro uplatnění číškovitých jamek v neolitu. Pokud nebyl krycí kamen hrobové komory chráněn hlinítm pláštěm, mohly být jeho přístupné plochy využívány i v době bronzové, jak prozrazují některé příklady z Dánska. Zvyk hloubit číškovité jamky bezprostředně na kameny hrobů trval zřejmě jak v neolitu, tak v průběhu celé doby bronzové. Zcela ojediněle se nalézají tyto kameny s jamkami ještě na pohřebišťích předřímské doby železné. Nálezy tohoto druhu poukazují na souvislost mezi jednoduchými skalními kresbami a kultem mrtvých. Spojení číškovitých prohlubní také s obětními rituály prozrazují vzácně stopy po ohni na kameni, kde snad probíhaly žárové oběti. V některých případech se podařilo zjistit v okolní půdě zvýšený obsah fosfátů. Obohacení půdy fosfáty v okolí kamenů může naznačovat obětiny z organických materiálů. Nelze ale také vyloučit, že hloubením jamek mohl být získáván cenný prach z horniny. Ve Šlesvicku-Holštýnsku prokázala měření mnohých kamenů s mísovitými jamkami vyšší obsah radioaktivity než u neopracovaných sousedních kamenů podobné velikosti. V jejich okolí snad mohly být rozpoznávány odlišné porostové příznaky, které ovlivňovalo vyzařování příslušných kamenů. Číškovité jamky vznikaly z magických důvodů, nejspíše také k získávání prášku z horniny příslušného kamene, jemuž se přisuzovala posvátná nebo život poskytlující síla. Pravděpodobně i při rytí jiných značek nebo celých výjevů nebyl nápadný prach z horniny pouze odpadním produktem.

Vyobrazení lidí patří k hojným jevům zvláště v jižní oblasti rozšíření skalních obrazů; vyskytují se ovšem na celém sledovaném území a lze rozlišit tři hlavní styly. K prvnímu se řadí jednoduché čárkované malé lidské postavy se zvýrazněným trupem, které se vyskytují především v severní Skandinávii. Druhému stylu patří hranaté strnulé postavy se čtyřúhelníkovým nebo trojúhelníkovým tělem. Třetí variantu představují figury v pohybu působící živě a elegantně, nápadná jsou silně zvýrazněná lýtka. Důraz na utváření lidské postavy obvykle vylučuje možnost vystihnout jednotlivé části oblečení; jen ojediněle jsou pozorovány např. ozdoby hlavy nebo opasky. Velmi vzácně lze na skalních rytinách ve Švédsku rozpoznat ovalný přehoz bez rukávů uzavřený jehlicí nebo dlouhý splyvavý plášť. Lidé zobrazení bez obličejů bývají často zapojeni ve scénických výjevech. Okázale působí scény nosičů seker, kteří své přehnané velké zbraně vysoko zdvíhají a nesou před sebou. Ozbrojenci jsou někdy nastupeni proti sobě, ale obrazy neznázorňují běžnou formu válečného střetnutí a představují spíše nějaký neobvyklý turnaj než boj. Podobně je tomu také s loveckými výjevy, kde nikdy není zobrazen úspěšný lov se skolenou kořistí nebo zasahující střelou. Zbraně byly sice připraveny k akci, avšak lovná zvířet měla ještě vždy šanci uniknout. Jen u vzácně se vyskytujících oráčů nebo vozatů či nezbrojených jezdců se ukazuje, co skutečně vyobrazené postavy dělají. Výjevy zřejmě uznávaly nějaká zvláštní pravidla významná pro obyvatele doby bronzové severní Evropy v regionálním a nadregionálním

měřítka, která zároveň hrála i důležitou roli při zajišťování obživy nebo udržování dálkových kontaktů. Některé výjevy skupin lidských postav mají slavnostní charakter a pravděpodobně znázorňují ceremoniální procesí. Nápadná je zejména adorační pozice figur se zdviženými prázdnými rukama nebo gesto se zbraněmi drženy ve výši. Objekt možného uctívání ani cíl procesí není zpravidla příliš patrný, ale některé mužské postavy mají zdůrazněno polhlaví a zřejmá je souvislost s kultem plodnosti.

Častá zobrazení rukou a nohou představovala asi symboly, které měly vystihovat podstatné znaky jednání lidí nebo lidem podobných bytostí. Ztvárnění rukou jsou zvláště známá z Dánska a severního Německa, podobně jako rytiny chodidel, které se na skalách a kamenech objevují v originální velikosti a jsou charakteristické pro celý jižní prostor výskytu skalních obrazů. Většinou jsou zobrazovány v párech a podle uzavřené kontury s příčnou rýhou pod patou lze usuzovat na obutou nohu. Mohou být interpretovány jako symbolické stopy předků nebo bohů, kteří jinak nebyli zobrazováni. Navržena je nicméně i jiná interpretace vysvětlující je zcela profánním způsobem jako znamení, která vystavují na odív vlastnictví a zajišťují práva vlastníků.

Nejstarší skalní obrazy pocházejí ze severní Skandinávie a ukazují lov i lovnou zvěř. Setkáváme se zde s vyobrazením ryb, snad i velryb, ojediněle medvědů a vodních ptáků, také sobů a především losů. Lovecké scény jsou ovšem vzácné a váží se jen na kulturní skupiny z pozdní doby kamenné, které v severní Skandinávii existují současně s jihoskandinávskými kulturami doby bronzové. V jižním Švédsku se hojně zobrazovali jeleni, kteří zde představovali hlavní lovné zvíře. K lovu se užíval oštěp, luk a šíp, lapací jámy, doložen je i pes jako lovecký průvodce. Vyobrazení mohou být svědectvím magie, která měla zajistit úspěch a přivábit zvěř. Mnohem vzácněji byla znázorňována zvířata, která příslušela oblasti usídleného polního hospodářství. Hovězí dobytek je dobře rozpoznatelný na výjevech oráčů nebo v záprahu čtyřkolového nákladního vozu. Dvoukolový vůz naopak táhnou štíhlá čtyřnohá zvířata bez rohů, nepochybně se jedná o koně. Doloženy jsou i rytiny skupin jezdců, kteří se na sebe navzájem vrhají s pozdviženými oštěpy.

Dominující motiv na skalních plochách je zobrazován především nespočítatelným množstvím rytin lodí, které se v době bronzové staly důležitým transportním prostředkem a jejich významná role byla přenesena i do symbolického významu. Rozkvět lodí nastal již v neolitu, ale až v době bronzové se objevují první kamenná ohrazení v podobě plavidel se zvýrazněnou přídí a zádi. Nalézají se pod mohylami i v otevřené krajině a jsou projevem představ o smrti mořeplaveckého obyvatelstva severské doby bronzové. Rytiny lodí se vyskytují v celém jižním Švédsku i v nejjihnější části Norska, ve skupinách vystupují rovněž daleko na severu poblíž norského pobřeží, ale také např. u Oněžského jezera v Rusku. Nejstarší příklad typického skalního obrazu lodí s ozdobným lodním vazem na zádi a beranidlem na přídi ukazuje rytina na bronzovém meči z časně doby bronzové v Dánsku.

Vícekrát jsou početné lodě spojeny na skalách v celé flotily, krátké svislé rýžky nad obrubou paluby snad udávají početnost posádky. Četné rytiny jsou obrazným svědectvím o začátku dlouhé tradice stavby lodí, která dosáhla vrcholu o dva tisíce let později v lodích Vikingů.

Vyobrazení severských lodí doby bronzové poskytuje jen málo detailů o způsobu stavby plavidel. Mnohé rytiny svědčí o stabilní konstrukci ze silných fošen. U zobrazení malých člunů, doložených především na severu, kde již nerostly silné stromy, se dá uvažovat o lehkých plavidlech zhotovených z kůžešiny nebo dokonce z kůry. Uvnitř takových člunů sedí obvykle jen jedna nebo dvě osoby. Lodě mohly zastupovat bohy jako jejich atribut, možná ale symbolizovaly i cestu na onen svět. Mnohá vyobrazení snad také naznačují slavnostní vrcholy roku – zvláště, když je na palubě vidět pyšný ozbrojenec, akrobaté nebo adoranti. Stejně tak dobře ovšem mohou obrazy lodí dokumentovat

silu žvlů v okolních vodách nebo také jen dálkové spoje zprostředkované vodními cestami.

Na skalních plochách a kamenech se často zobrazoval rovněž další dopravní prostředek: vůz. V jižní Skandinávii se ojediněle objevuje kolo a vůz již v mladší době kamenné, ale až v době bronzové došlo k jeho nadregionálnímu rozšíření, jak lze soudit ze skalních obrazů.

Těžké čtyřkolové vozy byly taženy párem skotu, který je dobře rozpoznatelný vzhledem k prohnutým rohům. Na rytinách lze rozlišit lehčí kola s paprsky i těžká diskovitá kola, zdůrazněna bývá část vozové korby nebo také podvozek ve tvaru písmene Y, na kterém byly připevněny obě osy. Dvoukolový vůz jako vznešený transportní prostředek zobrazovaný s vozatajem a párem koní lze považovat za symbol stavu. Srovnatelný ke kamenným dlážděním ve tvaru lodí může být dvoukolový vůz sestavený z kamenů na severu Irsku u Beaghmore. Princip uspořádání jednotlivých součástí je stejný jako u zobrazení dvoukolového vozu na skandinávských skalních kresbách. Vzhledem k rázu krajiny na severu měly vozy pravděpodobně velmi omezený akční rádius, významnou roli hrály také v rámci kultu i na profánních slavnostech.

Pevnou součástí mnoha skalních rytin je vyobrazení zbraní. Všechny tvary známé z hrobů a depotů doby bronzové se objevují rovněž na skalách, a to buď samostatně, nebo je nesou muži. Výjevy často ukazují zbraně v akci při simulovaném symbolickém souboji, při skutečném boji nebo při lovu, mnohdy ale i v rámci zvláštních ceremonií slavnostního charakteru. Doloženy jsou především sekery, oštěpy, kopí, luk a šíp. K hrotům vrhacích a bodných zbraní patřila dlouhá dřevěná ratiště, jejichž délka často přesahovala výšku muže.

Na vyobrazení seker lze rozpoznat zachycení bronzového těla k dřevěnému topůrku pomocí šňůry provlečené odlišným oúškem. Na rytinách se objevují i pozoruhodně velké kultovní sekery, které nebyly vhodné pro boj, nápadný je zvláště jejich ceremoniální způsob nošení. Kultovní sekery s hliněným jádrem potažené tenkým bronzovým plechem se zlatými a jantarovými vložkami jsou známé z nálezů v jižní Skandinávii. Mnohem vzácněji jsou zobrazovány meče; tvar rukojeti i znázorněné nákončí pochvy umožňuje nepochybně zařazení do doby bronzové. Na skalních rytinách lze rozeznat rovněž ochrannou zbroj zastoupenou především štítem a přilbou. Štíty byly kulaté i obdélné, někdy se zdůrazněnou štítovou puklicí nebo s naznačenou koncentrickou výzdobou. Pravé ochranné přilby užívané v boji nejsou zřejmě na skalních obrazech doloženy. Objevují se především přilby se dvěma prohnutými rohy, které známe např. z depotu v Dánsku. Jak ukazuje srovnání s originálními nálezy, lze označit zobrazovanou ochrannou zbroj i skvostné sekery spíše jako ceremoniální zbraně nebo kultovní náčiní. Vyobrazení zbraní i naznačených bojových scén snad mělo mít vliv na blížící se válečná střetnutí, a takové obrazy mohly být prosebnou obětí nebo i vyjádřením poděkování za vítězně probíhající boj.

Výjevy, které by mohly poskytovat vhled do každodenního života, se zdají být zcela v pozadí. Vzácně nás rytiny informují o způsobu bydlení. Objevuje se např. plán domu na skále z Järrestad, v Jutsku je na kamení vyobrazen dům v bočním pohledu a celý dvorec z ptáčích perspektivy pochází z Tanum.

Většina vyobrazení je symbolického charakteru. Obraz zbraně byl např. symbolem síly, rytina ve tvaru sekery na bronzové sekeře měla zřejmě pozitivně ovlivnit sílu úderu.

Kruhy s křížem, paprsky nebo středovým bodem patří k obzvláště hojným motivům představujícím kolo vozu. Některé výjevy ukazují kruh držení v pozdvižených rukou, někdy je tažen, nesen lodí nebo posazen na podstavec, často jsou doloženy motivy soustředěných kruhů. Uctívání znázornění kruhu symbolizovala životně důležité pohybující se slunce, jehož každoroční zesílení muselo být po dlouhých zimních měsících oslavováno. Světlo, teplo a úrodnost

jako měřítko života v ročním koloběhu symbolizoval uzavřený kruh, který u pozorovatelů doby bronzové snad vyvolával pocity ustavičně se pohybující nekonečnosti.

Obrazy s větším počtem lidí vzbuzují dojem obradů a neobvyklých slavností. Platí to zvláště pro adoranty, nosiče zbraní a trubače na luru. Oráči pravděpodobně vykonávají slavnostní ritus plodnosti, existují i vyobrazení procesí. Vzácně jsou figury podobající se lidem zahalený v ceremoniální roucho, které působí jako ptačí oděv se zobákem a křídly připomínající těla jeřábů. Tanec jeřábů se svojí zvláštní pravidelností mohl u obyvatel severní Evropy hrát stabilní roli v ročním prožívání času a tanečníci přestrojení za jeřáby mohli vystupovat při slavnostech spjatých s určitým obdobím roku.

V době bronzové se zřizovala různá shromažďovací místa určená k provozování náboženských, kultovních a magických úkonů. Na severu dánského ostrova Seeland byly objeveny základy z kamenů 18,5 m dlouhé obdélné chrámové kultovní stavby, v jejímž okolí stály čtyři kameny s rytinami rukou. Zajišťovaly asi ochranu tabuizované zóny, která nebyla každému přístupná. Kultovní areál s kamenem pokrytým rytinami je znám také ze severního Jutska a stopy po zvláštních slavnostech pod skalními stěnami s rytinami jsou evidovány v Norsku i na ostrově Bornholm.

Vyobrazení na kamenech v hrobech nebo v jejich blízkém sousedství potvrzuje souvislost s kultem mrtvých. Třetina ze všech obrazů v Dánsku je ve spojení s hroby, podobný poměr platí i v severním Německu. Vyobrazení v hrobech zdůrazňují náboženský obsah, pohřbení snad mohli mít ve svých rukou soustředěnu politickou, hospodářskou i kněžskou moc. Rytiny na pískovcovém kotouči vloženém do hrobu v Bjergagergard v Jutsku mohly také představovat dárek na rozloučenou, milodar v podobě obrázku.

Vyobrazení na skalách a kamenech byla důležitou součástí života společnosti severské doby bronzové, ale nedotýkala se každého. Obrazy velmi silně zdůrazňovaly jen mužský svět, v němž se ženy objevovaly zcela vzácně a děti už vůbec ne. Zřejmě bylo nezbytné určité stáří pro účast na sdílení událostí, představ a významů. Rytiny doby bronzové vyzdvihují zvláště slunce jako centrální uctívaný objekt. Samotná božstva sice nemohla být zobrazována, nejspíše z podobných důvodů jako pak o tisíc let později u Germánů, ale symbolizovaly je hlavně jejich dopravní prostředky – vozy a lodě. Velké množství obrazů znázorňovalo kult plodnosti. Souvisely s ním především mužské figury se zdůrazněným falem a scény s oráči. Stopy po křížové orbě pod velkými mohylami lze pravděpodobně interpretovat jako rituální obdělávání půdy pro novou setbu nebo obecně pro nový život, snad k usnadnění následného znovuzrození.

Mnoho motivů symbolizuje hmotné cennosti, které jsou interpretovány jako obrazná oběť. Některá vyobrazení mohla být druhem náhradní oběti, protože v oblasti rozšíření skandinávských skalních obrazů chybějí hromadné nálezy cenných bronzových předmětů. V Německu a v Dánsku je naproti tomu bronzových depotů evidován velký počet. Autor nabízí ovšem i obrácený výklad. V oblastech, kde neexistovaly vhodné skalní plochy pro trvanlivou a demonstrativní dokumentaci činů a představ ze světa kultu se mohly nadpřirozeným bytostem dávat náhradou cenné dary. V obou regionech se odlišovala pravidla víry, která jim tak propůjčovala specifický způsob výrazu.

Ve výběru motivů převládají tři tématické oblasti, které byly pro život určující. Jedná se především o slunce zastoupené kruhovými symboly, zemi k níž se váží oráči a vodu s nescetnými rytinami lodí. Tento hlavní tématický okruh doplňovaly ještě lovecké motivy a obrazy vozů i jezdců, které odrážely napětí z lovu a fascinaci mobilitou.

Pro moderního člověka je dnes samozřejmý názor, že obraz byl vytvořen, aby mohl podávat zprávu. Za tvořením rytin prehistorického člověka mohla stát ovšem zcela jiná racionalita, jejíž vypátrání je obtížné. V době bronzové snad

nebyla tak důležitá trvanlivost obrazu, nýbrž událost jeho vyhotovení doprovázená pronikavým hlukem vysekávané kresby.

T. Capelle zdůrazňuje, že tajemství skandinávských skalních obrazů je přes všechny snahy ještě zdaleka nepoznané. Řada rytin poskytuje pohledy do světa kultu, ale pravděpodobně jsou i takové, které nemusí mít s náboženstvím nic společného.

Recenzovaná práce ukazuje reprezentativní výběr motivů, které se objevují na skalách a kamenech severní Evropy. Hlubší porozumění významu prehistorických skalních kreseb snad může v budoucnu přinést širší úhel pohledu zahrnující např. i sledování geneze obdobných motivů, které byly v dlouhém časovém úseku vytvářeny na skalních plochách také v jiných regionech Evropy.

Ronald Bockius — Piotr Luczkiewicz**Kelten und Germanen im 2.–1. Jahrhundert vor Christus**
Archäologische Bausteine zu einer historischen Frage

Römisch-germanisches Zentralmuseum,
Forschungsinstitut für Vor- und Frühgeschichte. Monographien, Band 58, Mainz
2004.

219 stran, 31 vyobrazení, 41 map v textu.
ISBN 3-88467-084-0
ISSN 0076-257X

Recenzoval:

Jiří Musil

Ústav pro klasickou archeologii FF UK
Praha

Celetná 20, CZ 116 36 Praha 1
jiri.musil@ff.cuni.cz

Publikace Keltové a Germáni v 2.–1. stol. př. Kr. je výsledkem dlouholetého zájmu autorů o problematiku mladší doby železné a počátku doby římské, opřeným o fundamentální studium materiální kultury zaalpské Evropy v širokém geografickém kontextu. Tento pohled je v úvodní kapitole rozšířen o nástin dobových literárních pramenů, pro něž se oba historičtí protagonisté – Keltové a Germáni – stali předmětem zájmu. V tomto ohledu se při zpracování potýkají s vypovídací hodnotou archeologického pramene a jeho korelací s prameny písemnými; ať už se jedná např. o maloasijské Galaty, případně tažení Kimbrů a Teutonů. Obecně lze konstatovat, že „barbaři“ se do světa písemných pramenů dostávají ve chvíli, kdy se stávají reálným nebezpečím, ohrožujícím helénistický či římský svět. Pro antický svět je navíc charakteristické, že zprávy, hodnotící tyto události (krom obecné charakteristiky), příliš nerozlišují strukturu – v tomto ohledu je jistě namístě hodnocení konstatující jejich polyetnicitu, spíše než konkrétní kmeny, ohrožující Středomoří. Tyto skutečnosti stály poněkud na okraji zájmu starověkých autorů. Také archeologickými metodami je lze definovat obtížně.

Práce je rozdělena do tří částí, první přináší vymezení problematiky a krátké, nicméně zevrubné začlenění do historického rámce. Druhá část je nejobsažnější a také zásadní: „Antiquarischer Teil“. Zde je shromážděno množství informací o známých a publikovaných nálezech charakteristických předmětů: jedná se o opasková kování, spony, štítové poklice, kování picích rohů. Autorům se podařilo shromáždit na 1 800 artefaktů, datovaných převážně do stupně Lt D1 a D2, případně do raně římského období. Podobně široký je také geografický záběr práce: obecně lze říci, že se jedná o oblasti pozdně laténské civilizace, území s výskytem oppid, východnější Geto-Dácké skupiny, púchovskou kulturu, kulturu Zarubinci, przeworskou kulturu a oblast jastorfské kultury. Výběr artefaktů není náhodný, spony a opasková kování představují prvek materiální kultury, podléhající poměrně rychlému vývoji v různých facies (především spony), díky čemuž jsou vhodnou oporou pro chronologii. Jsou také snadno transportovatelné a nelze opominout ani jejich dekorativně zdobný význam; vzhledem k malé velikosti nebyla jejich hodnota vysoká a proto se stávaly běžnou součástí oděvu a následně se často ukládaly do hrobů. Část díky tomu slouží při sledování kontaktů mezi regiony a jejich obyvatelstvem. Část věnovanou materiálu začínají součástí oděvu – bronzová opasková kování, typická pro stupně Lt D1 a D2 (Stabgürtelhaken a jejich zápony typ Voigt A, B, B1 a Sotin); jejich rozšíření je typické pro středoněmeckou oblast, střední Čechy a horní Podunají. Autor analyzuje výskyt zápon Voigt A (s kruhovým

otvorem; Lochgürtelhaken), v literatuře tradičně produkčně spojovaných s českými oppidy a analyzuje jejich další použití v oblasti s grosromstedskou kulturou.

Nejrozsáhlejší část práce je věnována sponám, strany 19–73 přináší analýzu 9 hlavních typů spon ze sledované oblasti a daného pozdně laténského – raně římského horizontu. Každá z vybraných spon je podrobena formální analýze, autoři se zevrubně věnují jejich typologii a datování. Vyobrazeny jsou také hlavní varianty spon, jednotlivé kapitoly jsou doplněny mapami výskytu spon. Podrobný soupis lokalit s nálezy je zařazen do závěru publikace (kapitola IV. Fundlisten; toto uspořádání platí také při zpracování ostatních skupin nálezů). Zde je uvedena lokalita, citace, stručná náleзовé okolnosti; v případě, že se jedná o nález z hrobu, bohužel nejsou uvedeny další předměty, tvořící náleзовý celek, což hodnotu práce poněkud snižuje. V následující části přistupují autoři k hodnocení další skupiny předmětů, kruhových štítových puklic. Z jejich rozšíření (od Rýna přes Švýcarsko, Rakousko, Čechy, Slovensko, Balkán, Polsko až po Dánsko a Švédsko) je zřejmé, že se jedná o předměty s mnohem širším výskytem. K tradičním patří hodnocení jejich výskytu v souvislosti s vojenskými taženími a konflikty.

Následující část je věnována problematice keramiky a kování picích rohů. Jde-li o keramiku, je pravěká laténská i germánská výsledkem poměrně masové produkce, realizované i mimo specializované okruhy. Ve většině případů se nejedná o předměty, jejichž produkce či hodnota přesahuje hranice regionu (mezi výjimky uváděné v práci patří pannonská leštěná keramika vytáčená na hrnčírském kruhu nebo jihopolská keramika typu Tyniec. Pro celkové hodnocení problematiky je kapitola věnovaná keramice, především przeworské kultury, zařazena opodstatněně – lokalit s jejím výskytem je doloženo až 170. Zahrnuty jsou také nálezy z oblastí Saska-Anhaltska, Durynska, Wetterau či Hesenska. Zajímavé by v tomto ohledu bylo také rozšíření o mladší exkurs z lokalit raně římských táborů v oblasti (korelace s chronologií terry sigillaty a mincovního materiálu). Další skupinou nálezů, které autoři věnovali pozornost, jsou kování picích rohů, jejichž produkce je poměrně typická pro pozdně laténské a raně římské období. Podařilo se vymezit několik variant, které se těšily oblibě také v germánském prostředí – jedná se např. o vázovité profilované nákončí rohu (Typ D1d, var. 1). Nicméně v tomto případě platí konstatování, že produkty germánského řemesla dosahovaly většinou nižší kvality (stylové a mnohdy i řemeslné) a vykazují prvky masovější produkce.

Námětem práce jsou především artefakty typické pro keltsko-germánské kontakty, jejichž analýza by měla přispět k objasnění kulturně etnických otázek. Jejich výsledné hodnocení ovšem na základě předloženého materiálu není možné očekávat, avšak práce představuje přínos a posun diskuse na toto téma, související se závěrem laténského období a počátků germánského osídlení. Publikace Ronalda Bockia a Piotra Luczkiewicze podává podrobný přehled materiálové základny a je především prací, hodnotící danou problematiku v širším evropském kontextu a je proto fundamentální prací pro další bádání (*Archäologische Bausteine zu einer historischen Frage*, jak stojí v podtitulu). Tato skutečnost je jedním z jejich z hlavních přínosů.

Uta von Freedon — Herwig Friesinger — Egon Wamers (eds.)

Glaube, Kult und Herrschaft

Phänomene des Religiösen im 1. Jahrtausend n. Chr. in Mittel- und Nordeuropa

Akten des 59. Internationalen Sachsensymposiums und der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im Mitteldonauraum

Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte, Band 12
Römisch-Germanische Kommission, Frankfurt a. M. und Eurasien-Abteilung. Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn 2009.
X, 532 stran, 413 obrázků
ISBN 978-3-7749-3663-8

Recenzoval:

Eduard Droberjar

Katedra archeologie, Univerzita Hradec Králové, Rokitanského 62, CZ 500 03 Hradec Králové
Instytut Archeologii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Plac Marii Curie-Skłodowskiej 4, PL 20-031 Lublin
droberjar@seznam.cz
droberjar@gazeta.pl

Ve dnech 8.–14. listopadu 2008 se konala ve Frankfurtu/M. mezinárodní vědecká konference „Věra, kult a moc. Fenomény náboženství v 1. tisíciletí po Kr. ve střední a severní Evropě“, tedy hlavně v době římské, době stěhování národů a v raném středověku. Jak už je patrné z předmluvy C. von Carnap-Bornheima a H. Friesingera (s. V–VII), sborník obsahuje výsledky spojení dvou tematicky zaměřených konferencí „Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im Mitteldonauraum“ a „Internationales Sachsensymposium“. Sborník se člení na sedm hlavních kapitol s příspěvky, kapitolu o konferenční exkurzi a na posterovou sekci (celkem 39 statí).

V úvodním příspěvku se Ernst Künzl (Das Herrschergrab im Altertum von Alexander bis Theoderich, s. 1–22) zabývá hroby vládců ve starověku hlavně od Alexandra Makedonského po Theodoricha Velikého. Jeho exkurz vede až do Staré egyptské říše, kde spatřuje počátky reprezentativních hrobů vládnoucích dynastií. Alexander Veliký byl podle autora pohřben v egyptské Alexandrii, čímž byla legitimizována Ptolemaiovská dynastie v Egyptě. Jeho hrob se pak stal poutním místem římských vojévůdců a císařů. Římským císařům byly stavěny obrovské kruhové hroby (mauzolea). Tento fenomén pak převzali i barbarští vládcové na počátku raného středověku (např. Theodorichovo mauzoleum v Ravenně). S rozšířením a přijetím křesťanství se hroby králů a jejich rodinných příslušníků objevují v kostelích. Počátky tohoto pohřebního ritu lze spatřovat u Konstantina Velikého, poté pronikl i do franské říše (např. Paříž, Sainte-Geneviève) a do dalších oblastí. Autor se rovněž věnuje bohatým hrobům germánských a barbarských králů a knížat a poukazuje na postřeh známý už v Homérově Iliadě, že vládcové bývali často pohřbíváni na březích řek nebo pobřežích. V této souvislosti zmiňuje hrob germánského (svébského) krále objeveného u Mušova. Rekonstrukce tohoto hrobu (s. 12, obr. 16) v podobě kruhového kamenného mauzolea čnicího vysoko na kopci u břehu řeky, je poněkud zavádějící. Autor patrně zaměnil místo hrobu v nižší poloze u řeky s návrším Římský vrh (Burgstall), na kterém v době markomanských válek sídlila římská armáda.

V první kapitole sborníku „Opferfunde – Ausdruck von Kult und Herrschaft“ se autoři věnují skandinávským nálezům a jejich interpretaci. Claus von Carnap-Bornheim a Andreas Rau (Zwischen religiöser Zeremonie und politischer Demonstration – Überlegungen zu den südsandinavischen Kriegsbeuteopfern, s. 25–35) se pokoušejí na zá-

kladě jihoskandinávských nálezů hlavně z mladší doby římské a starší doby stěhování národů (zejména z lokalit Thorsberg, Nydam, Illerup Ådal, Ejsbøl) objasnit problematiku tzv. obětí válečných kořistí. Velké množství získaných artefaktů (přes 40 000), hlavně zbraní a součástí výstroje a oděvů, vedlo již mnohé badatele (např. K. Raddatz, J. Ilkjær, C. v. Carnap-Bornheim) k různým úvahám. V tomto příspěvku autoři akcentují nejen problém rituálního ničení předmětů, ale také obětování zbraní. V tom spatřují dva základní aspekty: demonstraci vlastního úspěchu a uznání mocenského postavení vítězů. Šlo tedy v zásadě o spojení náboženské ceremonie s politickou demonstrací. Anne Nørgård Jørgensen (Weapon-offering types in Denmark, 350 BC to 1200 AD. Definitions, chronology and previous interpretations, s. 37–51) se detailně věnuje problematice typologie tzv. válečných obětí (obětování zbraní) od konce doby římské do roku 1200. Vyčleňuje čtyři hlavní skupiny: typ I (nejvíce kolem roku 350, resp. 200–400) se širokým nálezovým spektrem a s téměř úplným deponováním; typ II (1. stol. př. Kr. až konec 5. stol.) obdobně jako předchozí, tj. se širokým spektrem, ale žádné úplné deponování; typ III (4. až pozdní 6. stol.) předem tříděné oběti a typ IV (pozdní 6. až 12. stol.) deponování jednotlivých zbraní a jednotlivých obětí. Také další příspěvek od Xenia Pauli Jensen (From fertility rituals to weapon sacrifices. The case of the south Scandinavian bog finds, s. 53–64) čerpá z bohaté tematiky bažinných nálezů, hlavně z lokality Vimose. Zde jsou dokumentovány jak bojovnícké, tak i nebojovnícké oběti z období kolem zlomu letopočtu až do roku 600. Na počátku doby římské jsou to hlavně oběti zbraní; ve 2. století oběti zbraní odpovídají typům militarij, které známe v soudobých hrobech. Zvláštní důraz je kladen na nálezy ze 3.–5. století, neboť zde jsou patrné nejvýraznější rozdíly v bojovníckých a nebojovníckých obětovaných předmětech.

Druhá kapitola se zabývá náboženstvím a kultem na území Norika a Panonie a částečně také v předpolí limitu „Religion und Kult – Spätantike und Völkerwanderungszeit“. Werner Jobst (Staatsreligion und Grenzsicherung. Der römische Jupiterkult im Mitteldonauraum, s. 67–79) pojednává o kultu Jupitera Optima Maxima ve středním Podunají na základě analýzy kultovního okrsku na Pffaffenbergu v Carnuntě. Nositelé tohoto kultu byli hlavně reprezentanti lokálních městských administrativ a vojáci.

Příspěvek Aloise Stuppnera (Herrschaftszentren an der mittleren Donau und spätrömische religiöse Organisationsstrukturen, s. 81–94) se věnuje romanizaci a christianizaci středního Podunají ve 4. a 5. století. Vychází nejen z písemných pramenů (korespondence markomanské královny Fritigil s biskupem Ambrosiem, ariánská víra Rugiů a náboženská politika císaře Theodosia I.), ale zejména z výzkumu výšinného sídliště Oberleiserberg u Ernstbrunnu v dolním Rakousku. Podle autora je tam doložený už od 2. pol. 4. a zejména v 5. století knížecí dvorec, který bývá spojován s pozdně svébskou elitou. Některé ojedinělé nálezy svědčí podle autora také o misijní činnosti v tomto knížecím prostředí. Zda právě královna Fritigil sídlila na Oberleiserbergu, je dozajista jen pracovní hypotézou.

Daleko výraznější doklady šíření křesťanství prezentuje Franz Glaser (Kirchen in Noricum als Spiegel von Glaube und Herrschaft, s. 95–104). S pádem západořímské říše zakládají Ostrogóti ariánské kostely a sídla biskupů. Nejlépe je situace patrná v hornatém Noriku (Korutansko a Slovinsko). Autor se věnuje výzkumům nejstarších kostelů na výšinných polohách lokalit Hemmaberg, Rifnik, Oberlienz, Lavant ad. Shrnuje informace o výzkumu biskupského kostela v hlavním městě pozdně antického Norika v Teurnii, jehož terminus post quem klade mezi léta 492–505 podle nálezu mince tremissis císaře Anastasia. Důležité jsou i nové poznatky získané výzkumem ostrogótského pohřebiště na lokalitě Globasnitz, nacházejícího se pod návrším Hemmaberg. Na tomto pohřebišti, čítajícím přes čtyři sta hrobů, jsou prokázány doklady elity (mediteránní přezky zdobené technikou cloisonné, vojenské pozdně an-

tické pásové garnitury, spony typu Desana, deformované lebký atd.). Prolínání katolické a ariánské víry je právě v Noriku velmi patrné, o čemž svědčí nálezy z dvojkostela na Hemmaburgu nebo už ze zmíněného pohřebiště.

Důležitou kategorií, kde lze zkoumat projevy víry a moci, jsou bohaté hroby. Jimi se zabývá třetí kapitola „**Gräber – Ausdruck von Glaube und Macht**“. *Karol Pieta* (Das germanische Fürstengrab aus Poprad - Matejovce, s. 107–122) poprvé rekapituluje výsledky záchranného výzkumu bohatého knížecího hrobu, který byl prozkoumán v letech 2005–2006 na lokalitě Poprad - Matejovce. Ve dvou hrobových zastřešených komorách – větší (3,95 x 2,70 m) a vnitřní menší (1,7 x 2,9 m) byly uloženy ostatky muže s bohatým inventářem: bronzové a keramické nádoby, dřevěný nábytek, různé nástroje a také oděv (textil, brokát) a kožená obuv. Nejen podle nálezu solidu císaře Valensa upraveného jako přívěsek, ale také podle exaktního datování dřev do let 380 ± 27 AD, lze hrob datovat do období kolem roku 400. Ačkoli hrob byl vykradený, o čemž svědčí vykrádací šachta, proražená střecha hrobky, zpřeházený a poničený inventář hrobu, absence některých důležitých artefaktů (např. spony), a také nářadí vykradačů (sekera i s topůrkem), patřil patrně významnému představiteli východogermánského (vandalského) kmene (postprzeworská kultura). Hrobové nálezy se v současné době zpracovávají a konstrukce hrobky konzervuje a restauruje.

Příspěvek *Jaroslava Tejrál* (Langobardische Fürstengräber nördlich der mittleren Donau, s. 123–162) pojednává o langobardských knížecích hrobech ve středním Podunají. Autor vychází hlavně z analýzy dvou významných jihomoravských lokalit – Šakvice a Podolí - Žuráň. Šest hlubokých šachtových hrobů s koňmi na malém pohřebišti v Šakvicích, které byly zcela vykradeny, interpretuje jako doklady přítomnosti langobardské elity. Na základě nové archeologické a zejména antropologické analýzy se vyjadřuje k sociálnímu postavení pohřbeného jedince v komorovém hrobě č. II na Žuráni. Jednalo se o bohatý ženský hrob, v němž byl na ženské pánvi čtvercový otvor způsobený zřejmě vrhací zbraní typu angó. Podle písemných pramenů pak soudí, že v hrobě mohla být pohřbena Silinga – dcera herulského krále Rodulfa a manželka langobardského krále Wachona. J. Poulik se svého času domníval, že v jednom ze dvou hrobů z doby stěhování národů na Žuráni mohl být pohřben Wacho. S podrobnou antropologickou analýzou této hrobky, ostatně poprvé provedenou od výzkumu J. Poulika z let 1948–1949, seznamuje kolektivní stať autorů *Eva Drozdová, Josef Unger, Václav Smrčka, Alena Němečková* und *Petr Krupa* (Anthropological examination of skeletal remains of a princess buried at the „Žuráň“ barrow, south Moravia, Czech Republic, s. 163–172).

Patrick Périn (Les tombes mérovingiennes de la basilique de Saint-Denis. Nouvelles recherches interdisciplinaires, s. 173–183) seznamuje s výsledkem mezinárodního interdisciplinárního vědeckého projektu zaměřeného na zkoumání lidských, zvířecích a rostlinných zbytků uložených v Musée d'Archéologie Nationale de Saint-Germain-en-Laye a pocházejících z hrobů franských králů z basiliky Saint-Denis. Hlavní pozornost věnuje hrobu královny Arnegundy, která zemřela ve věku 61 (± 3 roky), někdy mezi roky 573–579 a trpěla infekční chorobou. Výsledkem projektu je i nová rekonstrukce oděvu vyrobeného z různých materiálů (textil, kůže, hedvábí). Analýzy prokázaly, že hedvábí pochází z byzantské oblasti a dokonce i z Persie a Číny. *Svante Fischer, Jean Soulat* a *Helena Victor* (Two papers on chamber graves, s. 185–200) se zabývají výzkumem komorových hrobů ve střední Skandinávii a v Galii v 5.–7. století. V první fázi projektu „Death's Snug Chamber (DSC)“ je zpracováno 40 středoskandinávských komorových hrobů.

Čtvrtá část sborníku je věnována ikonografii „**Bedeutung – Zeichen und Symbole**“. *Alexandra Pesch* (Iconologia Sacra. Zur Entwicklung und Bedeutung der germanischen Bildersprache im 1. Jahrtausend, s. 203–217) podrobně

analyzuje jednotlivé výtvarné styly: styl nydamský, zvěrný I–III, přičemž poslední zvěrný styl patří stejnému chronologickému úseku jako karolinské umění. Rovněž se věnuje vzájemnému ovlivňování germánského umění pozdní antiky, ostrovním uměním a dalšími směry. *Birgit Arrhenius* (Brisingamen and the Menet necklace, s. 219–230) se věnuje Brisingamenu (také Brisinga) – náhrdelníku Brisingů, jednomu z atributů bohyně Freyji. Pojem „brising“ ztotožňuje s pojmem granát. Jiný pojem menet (menni), jakýsi „obojek pro psa“, označoval původně nákrčník bohyně Hathor, která v řecko-římském starověku byla na stejné úrovni jako bohyně plodnosti Isis. Kovové závěsky jako např. brakteáty, mince nebo závěšky zdobené granátem, které byly skládány do víceřadých náhrdelníků, považuje B. Arrhenius v severogermánském kultu jako doklad uctívání bohyně Freyji. *Bente Magnus* (The broken brooches, s. 231–238) se zaměřil na problém sekundárního lámání masivních reliéfních spon s motivy obličejů lidí a zvířat, který souvisel s mystikou a silou spon ve spojení s touto ornamentikou. *Arnold Angenendt* (Die Reliquien und ihre Verehrung im Mittelalter, s. 239–250) charakterizuje různé aspekty zkoumání relikvií a jejich uctívání v raném středověku.

S magickými představami se pojí i tematika závěsků a amuletů, kterým je určen prostor v páté kapitole „**Amulette – Magie und Glaube**“. *Annette Lennartz* (Tradition und Wandel paganer Amulettbräuche in Mitteleuropa zwischen Antike und Frühen Mittelalter, s. 253–260) charakterizuje různé formy amuletů, jejich materiál (ulity, parohové závěšky nebo kostěnné kroužky) a funkci hlavně ve 4. a 5. století. Měly především apotropaickou funkci, která se v průběhu věků přizpůsobovala různým regionálním obyčejům. *Tivadar Vida* (Herkunft und Funktion von Privatreliquiaren und Amulettkapseln im frühgeschichtlichen Europa, s. 261–280) se věnuje původu a funkci kaptorgovitých závěsků a tzv. sekundárním relikviářům v raném středověku, resp. v 5.–7. století, které se šířily hlavně s působením křesťanství a pozděně antických tradic v časně byzantské mediteránní oblasti. Sekundární relikviáře mohli podle autora přinášet z mediteránního světa hlavně obchodníci, bojovníci, vojáci, poutníci nebo diplomaté. S pomocí interpretace některých amuletů a závěsků lze řešit různé aspekty důležitých kulturně-historických transformací, hlavně také duchovní přeměny, které procházely raně středověkou Evropou. *Judit Sándor* (Multi-step analysis of ancient remnants contained in a capsule from Szihalom - Budaszög, s. 281–286) analyzoval výplň kaptorgovitého závěsku z lokality Szihalom - Budaszög (hrob č. XXII/4/2), publikovaném v předchozím příspěvku T. Vidy. Barevný materiál sloužil jako kosmetický přípravek (make-up). Amuletům se věnuje i další příspěvek *Anne Pedersen* (Amulette und Amulettsitte der jüngeren Eisen- und Wikingerzeit in Südsandinavien, s. 287–302). Těžiště státi je v nálezech závěsků v podobě zlatých brakteátů, kabelkovitých a dalších typů závěsků vyskytujících se v jižní Skandinávii od mladší doby železné po dobu vikinskou.

V následující části sborníku autoři pojednávají o důležitých místech a centrech „**Plätze – Macht und Kult**“. *Hauke Jöns* (Aktuelle Forschungen am Zentralplatz von Sievern, Elb-Weser-Dreieck, s. 305–317) seznamuje s novými výsledky zejména geofyzikálního, detektorového a archeologického výzkumu v oblasti kolem lokality Sievern (okr. Cuxhaven) v Dolním Sasku, která je důležitá pro vznik kmene Sasů v první polovině 1. tisíciletí. Příspěvek *Günthera Bindinga* (Karolingische Pfalzen. Vorbild und Imitation, s. 319–328) se věnuje karolinským falcím v 8. a 9. století na lokalitách Aachen, Paderborn, Ingelheim, Frankfurt a Broich. *Lars Jørgensen* (Pre-Christian cult at aristocratic residences and settlement complexes in southern Scandinavia in the 3rd–10th centuries AD, s. 329–354) se zaměřil na předkřesťanské kultovní objekty na knížecích sídlech a centrálních sídlištích v jižní Skandinávii, zejména na lokalitách Gudme, Uppåkra, Uppsala, Helgö, Tissø, Lejre,

Toftegård a dalších. Polemizuje o možnostech používání pojmů dvorec (*hof*, *högr* a *blót*). S novými výsledky výzkumu na jedné tzv. klasické lokalitě Uppåkra nás seznamuje krátký příspěvek: *Karl-Magnus Lenntorp* und *Birgita Hårdh* (Uppåkra, investigations in 2005–2008, s. 355–358). *Pavel Kouřil* (Vom Burgwall zur Curtis bei den oberdonauländischen Slawen. Zur Problematik der Entwicklung, Datierung und Struktur der Herrenhöfe während der großmährischen Periode, s. 359–376) přehledně nastínil problematiku vývoje, datování a struktury knížecích dvorců ve velkomoravském období, kterou doplnil četnými rekonstrukcemi, plány a půvabnými leteckými snímky vybraných velkomoravských center a dalších lokalit. Lokality rozdělil podle předpokládaných funkcí na: centrální místa (Mikulčice a Staré Město), dále centra hospodářská (např. Břeclav - Pohansko), tzv. provinciální (např. Znojmo - Hradiště, Olomouc), regionální (např. Přerov, Chotěbuz - Podobora) a lokální hradiště (např. Biskupice - Nectava, Víno). Na příkladu slovanského hradiště Friedrichsruhe v Meklenbursku-Pomořansku *Sebastian Messal* (Zur Herrschaftsbildung bei den Slawen am Beispiel des Burgwalls von Friedrichsruhe, Lkr. Parchim, s. 377–382) se zabývá společenským a sociálním postavením Slovanů. Kumulace dřev svědčí o typické slovanské dřevo-hlinité konstrukci opevnění. Byla rovněž získána dendrochronologická data.

Poslední sedmá kapitola se zabývá círevní problematikou a tématy kultu „**Organisation – Macht und Kirche**“. *Babette Ludowici* (Gedanken zu Phänomenen des Religiösen bei den kontinentalen Sachsen vom 6. bis 10. Jahrhundert im Beispiel archäologischer Quellen, s. 385–393), na základě mohylových hrobů a pohřebišť u kontinentálních Sasů řeší různé aspekty pohřebního ritu (*ad tutulos pagnanorum*). Karolinské církevní organizaci se věnuje *Béla Miklós Szóke* (Karolingische Kirchenorganisation in Pannonien, s. 395–416). V Panonii jako východní provincii karolinské říše byla dvě mocenská centra – Savaria (Szombathely), které patřilo pod pasovskou církevní provincii a Mosaburg (Zalavár), patřící k Salzburgu. *Lumír Poláček* (Die Kirchen von Mikulčice als Spiegel von Glaube und Herrschaft, s. 417–435) podal přehled o problematice mikulčických kostelů a významu tohoto mocenského centra Velké Moravy pod vládou dynastie Mojžírovců. Poslední příspěvek z pera *Alexandra T. Ruttkaye* (Der Burgwall Bojná I - Valy. Ein machtpolitisches und kirchliches Zentrum des 9. Jahrhunderts in der Westslowakei, s. 437–446) seznamuje s výsledky výzkumu nově objeveného mocensko-politického, hospodářského a církevního centra na hradišti Bojná I - Valy v hornaté oblasti západního Slovenska. Podrobné výsledky byly publikovány ve dvou knihách (K. Pieta – A. T. Ruttkay: Bojná – mocenské a christianizačné centrum Nitranského knížatstva /Nitra 2006/ a K. Pieta: Bojná. Nové nálezy k počiatkom slovenských dejín /Bojná 2007/). Od roku 2004 se na lokalitě provádějí pod vedením K. Piety výzkumy, které zásadním způsobem mění pohled na problematiku 9. století. Hradiště Bojná lze datovat na počátek 9. století do období Nitranského knížectví a společně s Nitrou, jako historicky doloženým sídlem knížete Pribiny, patří mezi další významná centra, mj. i s nálezy zlacených plechových kování (plaket) s křesťanskými motivy, fragmenty dvou zvonů a s celou řadou dalších předmětů.

Sborník doplňují dvě pasáže z konferenční exkurze *Michaela Jansen* (Die Arnheider Kapelle St. Bartholomäus im Odenwald: ein frühmittelalterlicher Salkrallbau, s. 449–459) a *Rainer Atzbach* (Das Palatium in Seligenstadt. Stadtherrschaft im archäologischen Befund von der Frühgeschichte bis zum 13. Jahrhundert, s. 461–480) a šest posterových příspěvků: *Uta von Freeden* und *Andrea Hampel* (Ein frühmittelalterliches Gräberfeld in Frankfurt - Harheim, s. 483–488), *Nick Stoodley* und *Jörn Schuster* (Collingbourne Ducis, Wiltshire: an Early Saxon cemetery with burial, s. 489–496), *Sofie Debruyne* und *Rica Annaert* (The Merovingian cemetery of Broechem, s. 497–500), *Lone Gebrauer Thomsen* (Pit houses on Zealand in the Late Iron Age and

the Viking period – a survey based on the material from the excavation at Tissø, s. 501–510), *Jörn Schuster* und *Chris J. Stevens* (A medieval type of Grubenhaus bekery or kitchen from Kent, s. 511–515), *Maria Panum Baastrup* (Carolingian-Ottonian disc brooches – early Christian symbols in Viking age Denmark, s. 517–528).

Ve článku *Lone Gebrauer Thomsena*, pojednávajícím o typologii zahloubených domů z pozdní doby železné a z doby vikinské na dánském Zeelandu, zaujme badatele zabývající se dobou římskou a dobou stěhování národů shodná půdorysná dispozice některých zahloubených chat, zejména s tzv. šestiúhelníkovitým rozmístěním kúlů (typ IV) a pak s trojicí kúlů v kratších protilehlých stranách (typ V1), které jsou na Zeelandu datovány v některých případech i do daleko mladšího období.

V závěrečné stati zhodnotil *Torsten Capelle* (Glaube, Kult und Herrschaft. Eine Bilanz aus dem ersten Jahtausend, s. 529–532) význam celé konference a problematiku „víry, kultu a moci“ v 1. tisíciletí. Svůj hodnotící příspěvek rozdělil na šest okruhů: pohanské kultury, mimořádně zajímavé předměty, *iconologia sacra*, bohaté (knížecí nebo královské) hroby, časné křesťanství a mocenská centra.

Sborník působí tematicky celistvou a graficky standardní kompozicí. Příspěvky jsou publikovány německy nebo anglicky, u každého je vždy německé a anglické resumé. S řadou rozličných témat se sjednocující myšlenkou si publikace určitě najde zainteresované čtenáře mezi archeology a historiky zabývajícími se protohistorií a raným středověkem.

Rita Hannig

Glaschronologie Nordostbayerns vom 14. bis zum frühen 17. Jahrhundert

Ausgewählte Grabungsfunde aus Amberg und Regensburg (Oberpfalz)

Monographien der Archäologischen Staatssammlung München, Band III.
Hrsg. Ludwig Wamser.
Verlag Bernhard Albert Greiner, Remshalden 2009.

446 str. textu s četnými plány a přehlednými tabulkami, 73 kresběných černobílých a 9 barevných tabulek s vyobrazením nálezů, příloha 1 (škála barev skla). ISBN 978-3-86705-027-2

Recenzovala:

Hedvika Sedláčková

hedvika.glass@seznam.cz

Doktorskou práci připravovala Rita Hannig na Univerzitě Otto-Friedricha v Bambergu a v roce 2006 ji úspěšně obhájila. Výsledkem je reprezentativní a detailní monografie, jejímž základem je sklo ze čtyř poloh s několika jímkami v Ambergu a z bohaté latriny v Řezně na Auergasse 10. Nálezy skla z tzv. „velké latriny“ byly již dříve předběžně publikované v katalogu k výstavě, věnované v roce 2002 tomtu významnému řezenskému domu a archeologickému materiálu z výzkumu v jeho interiéru, provedenému v souvislosti s rekonstrukcí (*Hannig 2002*).

Publikace je členěna do tří základních oddílů: textové části sestávající ze 13 kapitol; následuje oddíl vyobrazení (*Abbildungen*, s. 253–382), zahrnující dokumentaci k pojednávaným objektům, dále Typologii, na kterou navazují dobová vyobrazení skla a končící tabulkami s chemickými analýzami skla. Katalog je uveden Glosářem k používané terminologii, typy výzdoby skla a legendou k používané barevné škále. Samotný katalog je řazen podle nálezových celků a uvnitř nich podle typů a vrstev a končí celostránkovými Tabulkami 1–73 s černobílými kresbami a Fototabulkami 1–9 s barevnými fotografiemi skla.

Po úvodních slovech editora a autorky s poděkováním institucím i jednotlivcům, kteří práci podpořili, hovoří Rita Hannig o cílech práce, mezi které na prvním místě patří typologický rozbor a chronologie skla se širší platností pro oblast severního Bavorska (**Kapitola 1**; s. 19–21). **Kapitoly 2. a 3.** mají obecný charakter – první je věnovaná surovinám potřebným k výrobě skla a přípravě sklářského kmenu (s. 21–28), druhá se zabývá dějinami samotné výroby od pravěku po současnost včetně přehledu výzdobných technik v tom kterém období (kap. 3.1.–3.5, s. 28–53). **Kapitola 4.** shrnuje stav bádání o středověkém skle především v německých zemích, ovšem s odkazy i na situaci v zemích střední a západní Evropy (s. 53–57).

Kapitola 5. podává stručný přehled dějin města Amberg, které jsou písemnými prameny doložené již od 11. století (*Zur Geschichte Amberg – bisherige Forschung*, s. 57–64). Osada vznikla na řece Vils, na předpolí jedné z nejvýznamnějších německých oblastí s produkcí železa jako významné středisko obchodu na křižovatce dálkových cest. O tom, že Amberg ležel na důležité trase západ–východ, spojující Franky (Norimberk) s Čechami (Prahou) podal zprávu pražský kanovník Kosmas, který v roce 1094 doprovázel biskupy z Prahy a Olomouce na zpáteční cestě z Mohuče přes Amberg do Čech. V této souvislosti se zmiňuje o farním kostele, ležícím mimo město, patrně o před-

chůdci současného kostela sv. Jiřího. A skutečně: výzkum v roce 1977 odhalil také jeho časné románskou stavební fázi. Na této komunikační ose vzniklo centrum města – Marktplatz, v jehož čele byla snad již na přelomu 12. a 13., s jistotou však ve 14. století, postavena Radnice. Cestu ve směru jih–sever lze předpokládat jen podle nepřímých dokladů: řeka Vils, dělicí Amberg na dvě části, je jediným tokem s možností přepravy nákladů do Řezna a odtud dále po Dunaji. Na hospodářský význam Ambergu ukazuje také skutečnost, že v roce 1163 císař Barbarossa zrovnoprávnil obchodními privilegii místní obchodníky s bamberskými a norimberskými a později od pasovského biskupa obdrželi práva řezenských kupců. Po smrti posledních příslušníků Štaufů (1269) se mezitím „civitas“ dostalo pod bavorské Wittelsbachy, kteří zde zřídili mincovnu a potvrdili městskou samosprávu s volenou radou. Vzniklo opevněné knížecí město s hradbami a vodním příkopem.

Základem prosperity Ambergu bylo železo, sůl a víno. Silné vrstvy železné strusky se při různých výkopech objevují již s keramikou 11. století a lukrativním exportním zbožím železo zůstalo i ve vrcholném středověku. Ve 14. století otvíralo amberským kupcům „dveře a brány“ – v celém věvodství měli volný pohyb a byli osvobozeni od cel. Dalším zdrojem příjmů města byl obchod se solí a vínem. Na amberské trhy se až do 16. století dovážely rozličné druhy vín od alsaských po uherské. Kvetl obchod se šátky, solenými rybami, obilím a chmelem.

V pozdním středověku Amberg prožíval útlum. Po dělení území Horní Falce se stal hlavním městem v té části, která zůstala kurfiřtům. Na rozdíl od hospodářského poklesu však na straně města i majitelů panství stoupala potřeba reprezentace. Byla zahájena stavba chrámu sv. Martina na levém břehu řeky (dokončena po roce 1724), radnice byla vybavena sálem s gotickou křížovou klenbou. V jižní části města začala stavba zámku a rezidenční budovy, kterou podle archeologických výzkumů postavili na základech dvou románských staveb. V polovině 15. století nechal Friedrich I. oddělit nový zámek od města hlubokým příkopem s jedním vstupem.

Velkou konkurenci městu představoval Norimberk. Ve snaze přilákat obchodníky, kteří by na zpáteční cestě odváželi výhodně sůl a železo, byl v Ambergu rozšířen obchod s vínem, kterého se na týdenních trzích prodávalo od 30 do 40 povozů.

Teprve v polovině 16. století přinesla městu nový hospodářský úspěch výroba cínových plechů, na kterou Amberg získal monopol. Plech byl dodáván mimo německé země do Francie, Holandska, Itálie i Turecka a Anglie. Prodej úspěšně obstarávala obchodní společnost s cínovými plechy, menší úspěch měla obchodní společnost se železem, která brzy zanikla. Hamry prodávaly železo do Norimberku, Řezna a do zemí Württembersko a Franky. Na konci 16. století však amberské železo ztratilo díky konkurenci hodnotu – levněji se nyní dodávalo ze Štýrska, Čech, Korutan, Württemberska a Allgäu. Provoz těžebních štol pod úrovní vodní hladiny byl totiž velmi nákladný, hamry měly velkou spotřebu dřeva a navíc až do 17. století zůstala v platnosti pravidla „Grossen Hammereinung“ z roku 1387, která nepovolovala žádné technické novinky. Po třicetileté válce železářství zaniklo. O sto let déle vydržel obchod se solí, avšak po převzetí lodní dopravy po řece Vils státem, a následně řezenskou obchodní společností, nepřinášel městu žádný užitek. Z Ambergu, dříve významného střediska obchodu, se stalo zemědělské maloměsto.

Po tomto přiblížení hospodářské a politické situace Ambergu přistoupila autorka v **6. kapitole** k lokalitám s objekty s nálezy skla (*Archäologische Fundstellen*, s. 64–84).

6.1. Eichenforstplatz je situován na západním břehu řeky Vils, oproti kostelu sv. Martina (s. 66–70). Při výzkumu v roce 1984 zde byly odkryty pozůstatky dlouhé dřevěné stavby, dendrochronologicky datované do roku 1020/21.

Stavba byla překryta planýrovacími vrstvami železné strusky o výšce 1,7 m s nálezy románské keramiky. Na této vrstvě bylo postaveno několik komplexů vrcholně středověkých budov; do základu jedné kamenné budovy byla zabudována kamenem obložená šachta – o hloubce od 2 do 4 metrů (autor výzkumu uvádí 4 m, na pláncích dokumentovány pouze 2, viz obr. 122) a rozměrech 2,30 x 3,00 metry. Objekt sloužil jako latrína a vedle keramiky obsahoval výrobky z kovů, kůže, dřeva a také sklo s koncentrací nálezů ve vrstvě 5 AC, tedy v horní a mladší části latríny (obr. 122). Pod horní hranou kamenného pláště šachty byl v hloubce 20 cm odkryt žlab z dubového dřeva, překrytý vikem z jedlového dřeva; dendrochronologické datování obou druhů dřev ukázalo jednotné datum, rok 1226. Žlab vedl k řece Vils a patrně sloužil jako odtok přebytečných tekutin, případně jako přívod čerstvé vody, zmírňující zápach fekálního obsahu.

Podrobnější informace k datování všech pojednávaných objektů pak nalezneme v kapitole **8.4.1.1.–8.4.1.4. „Archeologické souvislosti: relativní chronologie nálezů a regionální srovnávací materiál z bezpečně datovaných vrstev“** (Archäologischer Zusammenhang: Relative Chronologie im Befund und regionale Vergleichsfunde aus gesicherten Straten, s. 165–173), v jejichž podkapitolách je podrobně rozvedené datování jednotlivých objektů především na základě keramických nálezů. Dočteme se tak, že na Eichenforstplatz se ve vrstvách nad jámkou nacházela keramika ze 14. až 17., ojediněle i 18. století (včetně dvou mincí), ve vrstvě se žlabem pak byla keramika z 15. století a nejvíce nálezů skla pochází z vrstvy s keramikou 14. století. Podle datování obsahu sloužila tedy jámka od 14. století a fungovala ještě ve století 15., kdy byl funkční žlab; mladší nálezy se do obsahu dostaly později v důsledku řady stavebních zásahů (kap. 8.4.1.1, s. 165–167).

6.2. Radnice – vnitřní dvůr. Jámy 1 a 2 byly odkryty při stavebních pracích v letech 1984 a 1985 (s. 71–74). V jihozápadním rohu dvora byla mladší jáma 1 a východně od ní jáma 2. Obdélná jáma 1, vyzděná z pískovce na maltu (1,20 x 1,80 m) byla jen 1,20 m hluboká a obsahovala vedle celých nádob také značné množství skla (obr. 138–140). Rozbor keramiky z jámy 1 ukázal nejvíce nálezů ze 16. a 17. století; některé nádoby nesly značky amberských hrncířů ze 17., ale i z 18. století. Zlomky keramiky ze 14. a 15. století tvoří jen malou příměs (kap. 8.4.1.2, s. 167). Jáma 2 měla kruhový půdorys (Ø ca 3 m) a byla vyzděná z vápence kladeného na sucho; z celkové hloubky kolem 5 m však bylo zkoumáno pouze 2,80 m (obr. 142–149). V důsledku častého čištění došlo ke značnému promíchání materiálu; dva důležité body pro určení doby používání však přinesla dendrochronologická data – výplň pod vrstvou 4 pochází z 1. třetiny 15. století a vrstva 6 z poloviny 14. století.

Jáma obsahovala nádoby i kachle ze 14. století, zejména pak z doby kolem roku 1400 a fungovala ještě i v 15. století, což potvrzují i dendrodata s nejmladším datem 1413 u desky ze smrkového dřeva (kap. 8.4.1.2, s. 167–170).

6.3. Radnice – sklep 1. Románský klenutý sklep pod západním křídlem budovy prošel řadou stavebních úprav a nakonec byl zaplněn stavebním odpadem (s. 75). Z obsahu pochází obsáhlý soubor nálezů včetně mincí, z nichž nejmladší datují zásyp od 16. století do cca 1795. Ve výplni se nacházela především renesanční a novověká keramika s menší příměsí nálezů ze 14. a 15. století (kap. 8.4.1.2, s. 170).

6.4. Příkop u špitálu byl před stavbou zahroubených garáží v roce 1987 zkoumán třemi sondami, ve kterých byly odkryty dvě studny a kruhová šachta s nálezy skla. V první sondě byla mladší studna datovaná keramikou mezi závěr 14. až závěr 15. století, ve starší se nacházela keramika od

závěru 13. století do doby kolem roku 1400 (s. 76–79, obr. 151–159; kap. 8.4.1.3, s. 170–172). Situace v sondě 3 nejsou zcela jasné, neboť byly porušené čtyřmi mladšími zásahy – pravděpodobně zde však byla další studna.

V případě Řezna autorka rovnou přistupuje k popisu lokality bez předchozího stručného uvedení dějin města, patrně vzhledem k jeho obecně známému významu již od doby římské.

6.5. Dům na Auergasse 10 leží v západní části Starého města. Během jeho asanace v letech 1997–1998 byla v suterénu budovy odkryta vyzděná jámka nezvykle velkých rozměrů tzv. „velká latrína“. Z výplně o objemu ca 40 m³ bylo získáno tolik nálezů, že v roce 2002 zaplnily celý výstavní prostor Historického muzea města Řezna. Na výstavě byly rovněž prezentovány výsledky zpracování různých kategorií nálezů včetně skla.

Výzkum v souvislosti s asanací odhalil četné stavební fáze domu od doby osídlení Římany po současnost. V dnešní podobě vznikl po roce 1338 a v roce 1387/1388 byl podstatně rozšířen, přičemž přízemí před vybudováním „velké latríny“ sloužilo k provozování řemesel – od blíže neurčené doby zde probíhala výroba olovnatého skla a zpracování kovů. Vyhodnocení nálezů a nálezových okolností ukázalo, že „velká latrína“ byla vybudována nad starší jámkou ze 14. století někdy na konci 15./počátku 16. století a fungovala zhruba do poloviny 16. století; přestavba mezitím postaveného vedlejšího domu totiž v roce 1535 překryla západní zeď latríny a ve dvoře byla vybudována jámka nová.

Jména obyvatel domu jsou známa teprve od 17. století a jsou uváděna ve spojitosti s čepováním vína a vinopalnictvím. Podle určitých náznaků byl však dům spojen s provozováním těchto živností již v 15. století, což by vysvětlovalo nezvykle velkou latrínu. Rozměry objektu (2,85 x 3 m) dávaly dostatek možností umístit nahoře celou řadu dřevěných sedátek s otvory pro hosty výčepu.

Latrína byla vyzděná z lomového kamene, stěny se do hloubky 6,2 m zúžily až na 2 x 2 m. Do hloubky 3 m byla zasypaná stavební sutí, teprve potom následovala původní výplň, která byla při výzkumu vybírána po mechanických vrstvách 20 cm. Chronologické vrstvy byly dokumentovány na řezu S–J (profil 1) a po zhruba jednom metru na řezu V–Z (profil 2). Pouze vrstvy nade dnem byly nedotčené pozdějšími zásahy (Befund 22–24), ostatní byly promíchány při opakováních čištění.

Jako náhodné ztráty se do latríny dostalo 52 mincí, 44 bylo určeno, z toho šest ražených v Řezně. Další mince pocházejí z jiných bavorských měst a také z Bambergu, Branibor, Rakouska, Polska a Čech. Nejstarší nález z počátku 15. století pochází z vrstev těsně nad neporušenou výplní nade dnem a v horních vrstvách to byly mince z 1. poloviny 16. století. Odpovídá to době fungování latríny, i když samotné vrstvy mince vzhledem k přesunům výplně při čištění nedatují (s. 79–84, obr. 162–168, kap. 8.4.1.4, s. 172–173).

Závěrem stojí za zmínku, že v současnosti je latrína upravená, překrytá skleněnou deskou a v nyní státní budově přístupná prohlídce (Abb. 39).

Kapitola 7. „Nálezy skla“ (Glasfunde, s. 85–111)

Z Ambergu a Řezna byly získány tisíce zlomků skla, z nichž je 264 exemplářů vyobrazeno v Katalogu na 73 celostránkových tabulkách s černobílými kresbami a ve výběru na 9 tabulkách s barevnými fotografiemi. Reprezentují nejméně 459 nádob: z Ambergu je 43 z jámy na Eichenforstplatz, 150 z jámy 2 a 30 z jámy 1 na dvoře v Radnici, dále deset ze sklepa 1 pod Radnicí a nejméně 70 z příkopu u špitálu. Ze souboru z Řezna je předloženo 149 nádob. Základem typologického vyhodnocení byly celé nádoby nebo větší torza. V zásadě se jedná o nápojové a servírovací sklo, tedy číše a láhve s různými charakteristickými rysy. Součástí kapitoly jsou velmi přehledné a ilustrativní typolo-

gické tabulky (s. 286–318, Abb. 169–201), na kterých jsou uvedeny barevné fotografie i černobílé kresby každého popisovaného typu a jeho variant s odkazem na číslo vyobrazení v katalogu. Bohužel nejsou zde ani jinde v textu odkazy na analýzy a při konfrontaci textů a typologických tabulek musíme hledat v zadní části publikace.

Materiál byl rozčleněn podle základních typů na osm skupin (typů) nádob (kap. 7.1.–7.8.) a v jejich rámci se dle možností postupuje od starších k mladším variantám. Podskupiny pak charakterizuje druh výzdoby. Pro skupiny 7.1.–7.3. jsou základem středověké tvary, do skupin 7.4.–7.8. klade autorka sklo renesančního charakteru.

7.1. Nízké číšky (Becher, s. 85)

- 7.1.1. Číšky s nálepy (Becher mit Nuppen, s. 86–90)
- 7.1.2. Číšky zdobené ovinutými vlákny (Becher mit Fadenauflagen, s. 90–91)
- 7.1.3. Číšky s optickým dekorem (Becher mit optischer Musterung, s. 90–95)
- 7.1.4. Šálky (Scheuer, s. 95–96)

7.2. Vysoké číše štíhlé a kyjovité (Stangen- und Keu- gläser, s. 96–99)

7.3. Láhve (Flaschen, s. 99)

- 7.3.1. Láhve se žebry a příbuzné tvary (Rippenflaschen und verwandte Formen, s. 99–100)
- 7.3.2. Kutrolfy (Kuttrolfe, s. 100–101)
- 7.3.3. Láhve s vnitřním prstencem a dvojkónické láhve (Flaschen mit Stauchungsring und gestauchte Flaschen, s. 101–104)

7.4. Zásobní láhve a technické nádoby (Vorratsbehälter und Gefäße für technische Zwecke, s. 104)

- 7.4.1. Láhve s optickými žebry (Kürbisflasche, s. 104)
- 7.4.2. Láhve s kulovitým tělem (Ballonflaschen, s. 104–105)
- 7.4.3. Láhve čtyřboké (Vierkantflaschen, s. 105–106)
- 7.4.4. Lékárenské láhve (Apothekerfläschen, s. 106)
- 7.4.5. Lahvičky na masti a albarello (Salbtöpfchen und Albarello, s. 106)
- 7.4.6. Urinál (Vorlage und Urinal, s. 107)

7.5. Kalamáře (Tintenfässchen, s. 107–108)

7.6. Mísy (Schalen, s. 108)

- 7.6.1. Mísy s optickým dekorem (Schalen mit optischer Musterung, s. 108)
- 7.6.2. Mísy zdobené vlákny (Schalen mit Fadenaufgabe, s. 108)

7.7. Poháry (Kelchgläser, s. 109)

7.8. Jiné nálepy (Sonstiges, s. 109)

- 7.8.1. Hrdla lahví (Flaschenhalse, s. 110)
- 7.8.2. Blíže neurčitelné zlomky (Formal nicht zuweisbare Glasscherben, s. 110–111)

Vzhledem k množství tvarů, obsáhlému fondu informací k nim shromážděných a časovému rozsahu výskytu některých z nich není možné zabývat se každou skupinou podrobněji. Podívejme se proto blíže na nejrozšířenější typ skla v Evropě – na číšky s nálepy (kap. 7.1.1). Celkem se jedná nejméně o 95 exemplářů, z čehož 55 kusů bylo použito pro typologii. Kritériem jsou tvar a rozměry nálepu (s. 397 – vyobrazení jednotlivých typů nálepu) v kombinaci s celkovým tvarem nádoby. Do této široké skupiny autorka zahrnuje středověké číšky z bezbarvého skla s drobnými svinutými a šnekovitými nálepy (s. 86, 286, Abb. 169) a následně uvádí číšky typu „schaffhausen“ z modrozeleného skla se stejnými typy nálepu (s. 86, 287, Abb. 170; 171: 1–6). Již z tohoto počtu vyobrazení vyplývá, že číšky „schaffhausen“ z modrozeleného skla nad bezbarvými převažují.

R. Hannig pokračuje variantou s nálepy vytaženými do hrotů z bezbarvého i modrozeleného skla (s. 87, 288–289, Abb. 171: 7–9; 172), ačkoliv jiní autoři řadí posledně jmenované s ohledem na charakter skloviny rovněž do skupiny „schaffhausen“, (např. *Baumgartner — Krueger 1988*, č. kat. 197). Následují mladší varianty – krautstrunky (s. 87–88, 290–291, Abb. 173; 174: 1–3), již renesanční berkemejery (s. 88–89, 291, Abb. 174: 4–5) a v závěru zvláštní tvary opět středověkých číšek s nálepy – s vysokým hladkým ústím (s. 89, 292, Abb. 46; 175: 1, 2) a lahovitého tvaru (s. 89, 292, Abb. 47; 175: 3). Nakonec zůstává několik blíže nezařaditelných nálepu. V této části jsou uvedeny charakteristiky konkrétních exemplářů a výskyt v popisovaných objektech.

Další informace k typům poskytuje nejobsáhlejší kapitola 8. „Datování“ (Datierung, s. 111–206), v jejíchž podkapitolách autorka postupovala metodou datování podle několika kritérií:

8.1. podle výskytu v Evropě (zejm. střední a západní) – ke každému typu a variantě jsou podrobně probírané analýzy čerpané z literatury (Literatur, s. 112–140).

8.2. na základě dobových vyobrazení. Podkapitola je provázena jak vyobrazeními v textu, tak samostatnou, velmi obsáhlou dokumentací v druhé části publikace (Bildquellen, s. 140–153, Abb. 75–89, Abbildungen, s. 319–366, Abb. 202–249). Do této velmi přínosné a záslužné podkapitoly autorka shromáždila dosud největší soubor středověkých a raně novověkých vyobrazení skla ze středoevropské oblasti. Je to celkem na 190 obrazů – olejomalb, deskových a nástěnných maleb, dřevorytů a mědirytin, na kterých jsou zachycené všechny pojednáváné typy nádob.

Pokud zůstaneme u číšek s nálepy, pak autorka uvádí 19 vyobrazení, přičemž nejstarší je knižní malba z let 1392–1394 (Praha, dílna Václava IV.) a nejmladší je nástěnná malba „Poslední večere“ z let 1500–1510 v kostele sv. Anny ve Strážkách na Slovensku (s. 319–322, Abb. 202–205). Na této malbě je nepochybně zachycena tzv. pozdní číška s nálepy, které byly v závěru gotiky dováženy do Uher i na jižní Moravu z Benátek (*Sedláčková 2007*, 198–200, fig. 16, 17).

Takto jsou ilustracemi doloženy všechny pojednáváné typy skla, přičemž vedle celkových záběrů jsou uvedeny i výřezy s detailním vyobrazením nádoby. Obrazová dokumentace je řazena podle systému typů od číšek s nálepy po poháry; v případě, že na jedné malbě je zachyceno více různých nádob, je použita opakovaně. Vyobrazení pocházejí z velké části z kostelů v jižním Tyrolsku a jižním Německu, ojediněle i ze Španělska, dále pak ze sbírek muzeí a galerií. Pro nás jsou speciálně zajímavá čtyři vyobrazení z Čech a další ze šesti kostelů na Slovensku z let 1375 až 1520. Na nástěnné malbě „Poslední večere“ z evangelického kostela z Kocelovce (1380–1390) se vedle hladké číšky můžeme setkat také s lahví s vnitřním prstencem se spodní válcovitou částí těla (Abb. 246, 3), která zhruba v této době dožívá a na západ od hranic Čech se vyskytovala jen zcela sporadicky (*Sedláčková 2003*, Typ III.3). Na deskové malbě „Hostina Herodova“ z farního kostela sv. Jakuba v Levoči (1520) pak jeden ze stolovníků drží v ruce vysokou číši na duté zvonovité patce z filigránového skla – s bílým nitkováním (Abb. 222, 1, 1a). Jedná se nepochybně o benátský import, protože na výrobu skla tohoto typu v našich zemích si musíme počkat ještě alespoň půl století. Mimo program typů jsou na tomto obraze i řadě dalších zachycena také okna zasklená kruhovými terčíky. Jako pramen k dvojkónické lahvi bylo použito vitrážové okno z kostela sv. Gertrudy v Gars v Dolním Rakousku (1325–1333, Abb. 229, 1, 1a).

8.3. podle relikváriů (8.3. Reliquienbehälter, s. 153–164) – autorka porovnává typy skla s nádobami, použitými jako schránky na ostatky světců. Tato metoda nepřináší příliš průkazné datování: v řadě případů lze sice podle pečete na

voskovém víku nádoby určit dobu, kdy byla nádoba s relikvíí uložena, avšak to nic nevyovídá o době její výroby a používání ke světskému účelu.

8.4. dle archeologických souvislostí (8.4. Archäologischer Zusammenhang; relative Chronologie im Befund und regionale Vergleichsfunde aus gesicherten Straten, s. 165–186). Zde první podkapitola tvoří výše uvedené datování samotných objektů v Ambergu i Řezně (kap. 8.4.1.1.–8.4.1.4) a druhou datování typů skla na základě stratigrafie (kap. 8.4.2.1.–8.4.2.6. Die Datierung der Glasformen über die Stratigraphie, s. 173–186).

8.5. V závěru oddílu předkládá autorka srovnání všech výše použitých způsobů datování, a to přehlednou grafickou formou 14 tabulek řazených podle typů (Kombinationstabellenvergleich, s. 186–206, Abb. 100–113). Tato srovnání, výborně graficky provedená, ukázala, že jednotlivé prameny přinášejí nestejně informace o době používání toho kterého typu: markantní je zejména rozdíl mezi datováním podle literatury – dobových vyobrazení – stratografií konkrétních nálezů.

V případě číšek s drobnými svinutými a šnekovitými nálepy, které jsou v Ambergu a Řezně konkrétními nálezovými okolnostmi datovány do závěru 14. století (s. 173–174), vypadá situace podle výše uvedených kritérií následovně: v německých zemích se vyskytují od 2. poloviny 13. století (např. Breisach am Rhein, Freiburg im Breisgau, Konstanz, Speyer, Braunschweig), ovšem na rozdíl od amberských a řezenských exemplářů tyto číšky mají vysoká trychtýřovitá ústí. Je to výrazný chronologický znak – konkrétně na materiálu z Moravy, Slovenska a Itálie lze doložit výskyt vysokých trychtýřovitých ústí pouze na číškách s válcovitým tělem ve 13. století (zejm. typ IV.1.1., IV.2.2, *Sedláčková 2003*). Číšky s drobnými svinutými nálepy jsou v této oblasti omezeny na 2. polovinu 13. – počátek 14. století (typ IV.1.3, *Sedláčková 2003*), tedy do stejného období jako na uvedených německých lokalitách. Nespolehlivým pramenem pro datování číšek s nálepy jsou dobové výtvarné prameny – jednak první vyobrazení nádob ze skla je až na malbách ze 14. století a hlavně: malby či kresby sice znázorňují číšku s nálepy, ale konkrétní varianta se většinou nedá rozzeznat a bezpečně je možné vyčlenit jen krautstrunky. Dvě číšky s drobnými svinutými nálepy byly použity jako relikvíře a jsou datované do let 1340–1359 (kostel sv. Kateřiny v Ottenhofen, okr. Erding, pečeť biskupa Konráda II. z Chiemsee) a 1429–1438 (kostel sv. Ondřeje v Perachu u Ainringu, okr. Berchtesgadener Land, pečeť biskupa Jana II. rovněž z biskupství v Chiemsee). Obě byly k tomuto účelu použity s odstupem, druhá dokonce více než jedno století.

Zde je na místě poznamenat, že autorka se evidentně vyhýbala pramenům všeho druhu z Itálie: ke svému čistému a nelícenému údivu jsem v soupise literatury (12. Quellen- und Literaturverzeichnis, s. 223–246) zjistila, že v celé obsáhlé, precizně provedené práci nebyla mimo publikace Carla Pauseho z roku 1996 „Spätmittelalterliche Glasfunde aus Venedig. Ein archäologischer Beitrag zur deutsch-venezianischen Handelsgeschichte, Bonn“ použita jediná práce o skle v této zemi! Pak by jistě mohla doplnit tzv. ikonografii o další vyobrazení zejména číšek s nálepy a lahvi různých variant z bohaté literatury věnované i sklu na dobové malbě v Itálii (např. *Ciappi 1991; 1993; Staffini 1996; 1999; Barovier Mentasti /ed./ 2006*), případně získat i řadu cenných informací k původu jednotlivých typů skla. Ačkoliv italská badatelé s oblibou publikují pouze ve svém rodném jazyce, bývají tyto publikace vybaveny obsáhlým obrazovým materiálem, který mnoho znalosti italský nepotřebuje. K typologii, vývoji a datování jmenovitě číšek s nálepy existuje dále několik zásadních prací v jazyce anglickém (např. *Harden 1966; Whitehouse 1981; 1983; 1987; Mendera 1996; 2002; Newby 1991; 2000* aj.), četné nálezy z nových výzkumů jsou průběžně publikovány v od-

borných časopisech „Archeologia Medievale“ a „Journal of Glass Studies“, běžně dostupných např. v knihovně GNM v Norimberku.

Ještě se stručně zastavíme u typu 7.2. Vysoké štíhlé a kyjovité číše (Stangen- und Keulengläser, s. 96–97, 126–129, 179–181). V nepočtené skupině zlomků 22 exemplářů se nachází několik dokladů tzv. číší českého typu, pouze na jedné spodní části s několika řadami ovinutého vlákna však zůstal i jeden nálep. Nejvíce exemplářů je z Ambergu, z jámy 2 na vnitřním dvoře Radnice (11), v ostatních jámkách včetně řezenské „velké latriny“ bylo po dvou až třech kusech. Tento typ nápojového skla je až na nálezy z Ambergu a Řezna v jihozápadní části Německa v podstatě neznámý. Jedná se však většinou o torza spodních částí s typickými terčovými patkami.

Větší torzo se dochovalo v jámě 2 u Radnice v Ambergu a v tomto případě to byla poměrně vzácná varianta s natavenými vlákny (svislými) s radélkem (Abb. 58; 181: 7, 16), která je v Německu známá pouze z Rostocku (*Schäfer 1995*, fig. 4f) a není běžná ani na Moravě a v Čechách. Nejbližší nálezy pocházejí z Chebu (*Šebesta 1979*, 82, č. 30, obr. 12) a Plzně (např. *Drahotová et al. 2005*, 97, obr. 19), což naznačuje trasu, kterou se dostala do Ambergu. Doklady s českým prostředím představují také velmi pravděpodobné zlomky číšek s taženými kapkami, nalezené ve stejné jámce a v příkopu u špitálu (Fototafel 2 uprostřed a Fototafel 5 nahoře).

V **9. kapitole** se Rita Hannig zabývá proveniencí typů skla (Herkunft, s. 207–212). Za rozhodující moment při řešení této otázky pokládá „četnost výskytu“ a domnívá se, že soustředění nálezů v určité oblasti může naznačovat místní výrobní okruh; zároveň však upozorňuje na rozdílný stav bádání v různých oblastech Evropy. To nepochybně platí pro výrobky domácí proveniencí z draselného skla, kde koncentrace určitého typu vyjadřuje s vysokou pravděpodobností místní výrobu. U skla sodného složení však není důvod hledat výrobní oblast jinde než v Itálii (případně jižní Francii, ovšem spíše v severozápadní části země). Na toto téma jsem s autorkou často diskutovala a jako protipříklad uváděla intenzivní výskyt určitých typů skla sodného složení v Brně a na jižní Moravě, aniž bych na základě této koncentrace připadla na možnost výroby v této oblasti (konkrétně např. číšky s nálepy různých variant nebo šálky). Zastávám názor, že do určitých oblastí se z Itálie, nejvíce z Benátek, dovážely takové typy nebo jejich varianty, které vyhovovaly vkusu místních odběratelů, a pokud se objevují tyto nádoby i z draselného skla, jde o domácí napodobeninu oblíbeného zboží. Nemusí to platit jen o skle z Itálie. Tuto skutečnost jsme s Georgem Haggrénem vypořizovali a nálezy doložili i v případě číšek s taženými kapkami, které byly později dle „českých vzorů“ vyražené v severním Německu (*Haggrén — Sedláčková 2007*).

Analogie pro materiál z Ambergu a Řezna, shrnuté v kapitole **8.1. „Datování podle publikovaných nálezů“**, ukazují skutečně oblasti s četnými nálezy toho kterého typu (v rámci střední Evropy), což v kombinaci s chemickými analýzami a jejich srovnáním s výsledky z dalších lokalit může přispět k vyjasnění původu skla, jak soudí autorka. Zde rovněž velmi výrazně pociťuji absenci literatury ke sklu v Itálii (viz *výše*).

Z pojednávání fondu bylo chemicky analyzováno 99 vzorků na Universitě v Bayreuthu a na Universitě Friedrich-Alexandra v Erlangen/Norimberku. Výsledky jsou uvedené v prostřední části publikace na 12 celostránkových tabulkách (s. 367–377, Abb. 250–261), ovšem bez odkazů na konkrétní exempláře. Jsou zde uvedena pouze čísla vyobrazení, a tak musíme nádobu vyhledat přes text Katalogu nebo v Tabulkách na konci knihy. Do skupiny sodného skla patří 33 exemplářů (Sodaglas) a 35 do skupiny skla draselného (Holzasche Glas), u dalších 13 se pouze rýsují určité tendence – 11x spíše k draselnému sklu, a pouze ve dvou případech k sodnému. U 18 exemplářů leží hodnoty

tak těsně u sebe, že není možné ani přibližné stanovení typu skla. Zajímavé je, že i ve skupině zcela bezbarvého skla (nebo jen s lehkým barevným nádechem a jen mírně zkorodovaným) se nachází 14 sodných skel a devět draselných. Pokud se budeme držet číšek s nálepy, pak čtyři analyzované číšky ze Řezna jsou ze skla sodného (identifikovány poměrně pracně pomocí odkazu na vyobrazení v katalogu, s. 254, Na-Glas, Taf. 52: 1; 54: 1–3) a jedna z Ambergu je ze skla draselného (s. 254, K-Glas, Taf. 7: 1). První z řezenských číšek představuje typ s drobnými svinutými nálepy a tři jsou číšky se soudkovitým tělem a nízkým, mírně klemtým ústím, pro které jsou typické nálepy s vytaženými hroty (*Sedláčková 2003*, typ IV.1.3 a IV.1.2). Číska z Ambergu má nízké, válcovité tělo, nálepy jsou svinuté. Opticky působí dojmem kvalitního sodného skla. Číšky takových zvláštních tvarů jsou poměrně vzácné a severně od Alp se vyskytují kupříkladu v Brně a v Braunschweigu ve 2. poloovině 13. – počátku 14. století (*Sedláčková 2003*, typ IV.1.6), přičemž exemplář z Braunschweigu je ze skla sodného (*Bruckschen 2004*, pp. 56–57, no. 37, fig. 7.4, Analyse 2.). Číska z Ambergu je však podstatně mladší – je datovaná až do závěru 14. století – a proto lze akceptovat možnost, že se jedná o domácí napodobeninu starších předloh z Itálie. V Čechách je výroba kvalitního, bezbarvého draselného skla doložena již na počátku 15. století ve sklárně v Dublici (*Černá 2003*, fig. 10: VII a 11.).

Analýzy ukázaly, že sedm z osmi zkoumaných číšek typu „schaffhausen“ bylo ze skla sodného (Taf. 1: 1; 9: 1; 52: 3–4; 53: 2) a rovněž čtyři ze 13 krautstrunků byly z tohoto skla (Taf. 59: 2) a ve dvou případech byly hodnoty nerozhodné (Taf. 59: 3; 60: 3).

Skla, která byla původně zcela bezbarvá, nyní však silně postižená korozi, vykazují ve čtyřech případech vyšší hodnoty sody a ve třech draslíku. Což naznačuje, že ne každý výrobek ze sodného skla je import. K potvrzení teze, že výroba sodného skla z dovážené suroviny probíhala i v regionu, však nadále schází důkazy v podobě samotných skláren. Naproti tomu draselná skla z dřevěného popele (*Holzschegläser*) jsou typickým produktem skláren severně od Alp, ovšem konkrétní sklárna nelze výrobky z Ambergu ani ze Řezna přičíst.

Kapitola 10. „K sociálně-historické interpretaci nálezu skla z jímek v Ambergu“ (Zur sozialgeschichtlichen Interpretation der Glasfunde aus den Abfallgruben Amberg, s. 212–219). Po zvažování všech možností, které dávají nálezy z jímek a dostupné archivní materiály, dospívá autorka k závěru, že naprosto bezpečně přiřadit konkrétní obsah konkrétnímu majiteli není za současného stavu možné. V první řadě by bylo potřebné detailně vyhodnotit i další nálezy z jímek a detailně vyčíst všechny archivní prameny.

11. Závěrečná úvaha (Schlussbetrachtung, s. 219–222). Cílem práce byl přehled dutého skla a jeho datování, a to za pomoci čtyř různých metod – srovnáním s nálezy mimo region, analogiemi z literatury, v tzv. ikonografických pramenech, a podle relikvířů, a nakonec i na základě archeologických situací. I když nálezy z Ambergu a Řezna nelze pokládat za reprezentanty celého regionu, byly položeny základy pro typologii i chronologii skla z dosud v tomto směru málo prozkoumaného regionu, a práci lze pokládat za pilotní projekt pro vyhodnocování dalších souborů skla ze severovýchodního Bavorska. V dalším autorka shrnuje stručně chronologický vývoj jednotlivých typů skla a vrací se k otázce jejich původu.

12. Prameny a literatura (Quellen- und Literaturverzeichnis, s. 223–246) a

13. Seznam vyobrazení (Abbildungsnachweise, Abb. 1–261, s. 247–251) jsou v závěru první části publikace.

Část **Vyobrazení** je zahájena „Typologií“. Na 33 celostránkových tabulkách (Abb. 169–201, s. 286–318), mimořádně kvalitně provedených a instruktivních, jsou kresby a barevné fotografie zástupců všech typů od středověkých číšek s nálepy po renesanční poháry. Kombinace stínovaných kreseb tužkou a barevných fotografií každého exempláře přispívá k dokonalejší představě o nálezech, u každého exempláře je také odkaz na číslo tabulky v Katalogu.

Oddíl pokračuje pasáží „Dobová vyobrazení“ a „Chemické analýzy“, o kterých jsem se zmínila již výše. V případě analýz však musím uvést, že orientace je značně obtížná, neboť katalogová čísla zastupují odkazy na číslo tabulky v Katalogu.

Katalog sám je uveden **Glosářem ke katalogu a Tabulkám** (Glossar zum Katalog- und Tafelteil, s. 383–388). V pasáži I. „Terminologie“ není na základě schematických kreseb nádob opomenut žádný detail na jejich těle. V tomto případě však autorka začala nejprve láhvemi, a číšky s nálepy jsou teprve za nimi (s. 389–393); v části II. „Varianty výzdoby“ (Verzierungsvarianten, s. 394–397) podává na názorných příkladech podrobný přehled technik výzdoby, v případě číšek s nálepy i charakteristiku variant nálepů; III.1.–III.4. Farblegende, s. 398–401, barevná škála používaná v publikaci při uvádění původní barvy skla, barevných emailů a koroze; IV.1.–IV.6. Verwitterungserscheinungen, s. 402–403, charakteristiky koroze s fotodokumentací.

V textu ke Katalogu (s. 405–429) jsou nálezy řazeny podle lokalit a v rámci každé lokality dle posloupnosti typů (Amberg, Eichenforstplatz: Taf. 1–6; Amberg, Radnice - vnitřní dvůr, jáma 2: Taf. 7–34; jáma 1: Taf. 35–39; Amberg, Spitalgraben, řez 1, Fach 1: Taf. 41–46; řez 1, Fach 3: Taf. 47–48; řez 3, Fach 1: Taf. 49–51; Řezno, Auergasse 10, „Velká latrina“: Taf. 52–73). Číslo kresebné tabulky nebo Fototabulky je uvedené v záhlaví většiny katalogových položek; pokud předmět nebyl vyobrazen, je v závorce za nadpisem odkaz na tabulku s podobným tvarem.

Po textové části Katalogu následují Tabulky 1–73, sestavené z velmi kvalitních černobílých stínovaných kreseb tužkou, což velmi věrně vystihuje charakter nádob a dekoru. Závěr tvoří barevné Fototabulky (Fototafel 1–9, s. 430–432), na kterých je dokumentována barva skloviny, techniky výzdoby a koroze. Pořadí lokalit je stejné jako v celé publikaci, ovšem nejsou zde odkazy na tabulky černobílé.

Přes uvedené nesnáze s orientací představuje publikace pro bádání o skle ve středoevropském prostoru velký přínos. Je to především materiálová práce a takových není nikdy dostatek. Pro každého badatele bude jistě potěšením probírat se nálezy, kvalitně vyobrazenými samotnou autorkou z hlediska typologického i v souvislostech jednotlivých celků. Na podrobné dokumentaci k výzkumům jímek si čtenář může nálezové situace ujasnit či ověřit. Metodicky zajímavé a vtipné je řešení srovnání datování podle různých pramenů, ilustrativní jsou dobová vyobrazení. V textech autorka klade velký důraz na analytické prozkoumání různých aspektů samotných předmětů i souvislostí, ze kterých pocházejí. Jak jsem však již uvedla, u bezbarvého skla sodného složení postrádám odkazy na výskyt stejných typů a tvarů v Itálii, kde byly bezesporu vyrobeny. Od konce 14. století, kdy byla zaplňována většina jímek, totiž začaly intenzivně vyrábět sklárny na území Německa, což se projevuje i v obsahu jímek. Z nápojového skla jsou to tzv. „rippenbechery“ a „kreuzrippenbechery“, velmi četné jsou zastoupené stolní láhve s miskovitým ústím a podobné kontrolfy ze zeleného skla a typicky německé velké dvoukónické láhve, na našem území téměř neznámé. Několik exemplářů vysokých číší tzv. českého typu a patrně i číšek s taženými kapkami pochází ze skláren v Čechách. Množství rozhodně nenasvědčuje obchodu se sklem, což lze pozorovat i na naší straně hranic, kde se sklo německé proveniencí vyskytuje jen v omezeném množství.

Jak autorka uvádí na několika místech, zpracovaný materiál představuje pouze výběr, který jen omezeně reprezentuje celou oblast, měl by však metodicky posloužit při práci s dalšími bohatými fondy. Dovolují si jí tedy závěrem popřát mnoho sil a úspěchů při další práci s tak krásným materiálem, jako je sklo.

Literatura

- Barovier Mentasti, R. /ed./ 2006:*
Transparenze e rifleszi. Il vetro italiano nella pittura. Banco Popolare di Verona e Novara. Verona.
- Baumgartner, E. — Krueger, I. 1988:*
Phoenix aus Sand und Asche. Glas des Mittelalters. Basel/Bonn.
- Bruckschen, M. 2004:*
Glasfunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit aus Braunschweig. Bedeutung, Verwendung und Technologie von Hohlglas in Norddeutschland. Materialhefte zur Ur- und Frühgeschichte Niedersachsens. Band 33. Rahden/Westf.
- Ciappi, S. 1991:*
Botiglie e biccheri: Il vetro d'uso comune nell'Arte figurativa Medioevale. In: Mendera, M. /ed./: Archeologia e storia della produzione del vetro preindustriale. Firenze, 267–312.
- Ciappi, S. 1993:*
Manufactured glassware as seen in 13th to 14th century painting. In: Annales du 12e Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre. Vienne – Wien 1991. Amsterdam, 333–343.
- Černá, E. 2003:*
Das Fundgut einer mittelalterlichen Glashütte in Nord-Böhmen. In: Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 19. Wien, 107–118.
- Drahotová, O. et al. 2005:*
Historie sklářské výroby v českých zemích. I. díl. Od počátků do konce 19. století. Praha: Academia.
- Haggrén, G. — Sedláčková, H. 2007:*
Ribbed beakers with applied glass threads in Europe — Číšky s taženými kapkami v Evropě. In: Památky archeologické 98. Praha, 185–250.
- Hannig, R. 2002:*
Die Hohlglasfunde aus der „Grossen Latrine“. Katalog der Glasobjekte. In: Boos, A. /ed./: Wirthauskultur. Archäologie, Geschichte und Hinterlassenschaft einer alten Regensburger Schänke. Begleitband zu einer Sonderausstellung im Historischen Museum der Stadt Regensburg vom 28. Juni bis zum 15. September 2002. Regensburg, 97–128.
- Harden, D. B. 1966:*
Some Glass Fragments, mainly of the 12th–13th Century A.D., from Northern Apulia. In: Journal of Glass Studies 8. The Corning Museum of Glass. Corning – New York, 70–79.
- Mendera, M. 1996:*
Glass finds from early medieval and medieval contexts. A question of dating. Central Italy: Poggibonsi (Siena), loc. Poggio Imperiale. In: Annales du 13e Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre. Pays Bas 1995. Lochem, 303–318.
- Mendera, M. 2002:*
Glass production in Tuscany 13th to 16th century: the archaeological evidence. In: Veeckmann, J. /ed./: Majolica and Glass. From Italy to Antwerp and beyond. The transfer of technology in the 16th – early 17th century. Antwerpen, 263–294.
- Newby, M. 1991:*
The Glass from Farfa Abbey: an interim Report. In: Journal of Glass Studies 33. The Corning Museum of Glass. Corning – New York, 32–41.
- Newby, M. 2000:*
Some comparisons in the form and function of Glass from medieval Ecclesiastical and domestic sites in central Italy. In: Annales du 14e Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre. Venezia – Milano 1998. Lochem, 258–264.
- Sedláčková, H. 2003:*
Typologie des Glases aus dem 13. und 14. Jahrhundert aus Brünn, Mähren. In: Auf gläsernen Spuren. Der Beitrag Mitteleuropas zur archäologisch-historischen Glasforschung. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 19. Wien, 128–137.
- Sedláčková, H. 2007:*
From the Gothic period to the Renaissance. Glass in Moravia 1450 – circa 1560. In: Žegklitz, J. /ed./: Studies in Post-Medieval Archaeology 2. Archaia Praha o.p.s. Praha, 181–226.
- Stiaffini, D. 1996:*
The diffusion of mensa vitreous vessel in Italy during the middle Ages. In: Annales du 13e Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre. Pays Bas 1995. Lochem, 343–352.
- Schäfer, H. 1995:*
Mittelalterliches Hohlglas aus Rostock. In: Wismarer Studien zur Archäologie und Geschichte 5, 35–42.
- Stiaffini, D. 1999:*
Il vetro nel medioevo. Tecniche strutture manufatti. Roma.
- Šebesta, P. 1979:*
Středověké sklo z Chebu — Mittelalterliches Glas aus Cheb. Sborník Západočeského muzea v Plzni. Historie II. Plzeň, 79–95, 131–133.
- Whitehouse, D. 1981:*
Notes on late medieval Glass in Italy. In: Annales du 8e Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre. Londres – Liverpool 1979. Liège, 165–177.
- Whitehouse, D. 1983:*
Medieval glass in Italy: some recent developments. In: Journal of Glass Studies 25. The Corning Museum of Glass. Corning – New York, 115–120.
- Whitehouse, D. 1987:*
Medieval Glass from Tarquinia. In: Annales du 10e Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre. Madrid – Segovie 1985. Amsterdam, 317–330.

Kinga Tarcsay**Frühneuzeitliche Glasproduktion in der Herrschaft Reichenau am Freiwald, Niederösterreich**

Fundberichte aus Österreich, Materialheft A 19.

Hrsg. Bundesdenkmalamt, Wien 2008. Verlag Ferdinand Berger & Söhne Ges. m.b.H. Horn 2009.

312 str. textu s 210 vyobrazeními celostránkovými i v textu (barevnými i černobílými) včetně grafů a 14 tabulek. ISBN 1993–1255.

Recenzovala:

Hedvika Sedláčková

hedvika.glass@seznam.cz

Disertační práci, věnovanou kompletnímu zpracování všech podkladů ke čtyřem sklárnám na panství Reichenau v 16. a 17. století, autorka úspěšně obhájila na Vídeňské univerzitě v roce 2007. Tématem sklářství a renesančního skla se však zabývala již dříve v rámci projektů Jubilejních fondů Rakouské národní banky – „Výzkumy sklářství v Dolním Rakousku“ (č. 7161) a „Renesanční sklo z Vídně a Dolního Rakouska“ (č. 9208). Dílčí výsledky zveřejnila v několika člancích, uvedených v soupise literatury v recenzované práci.

Detailní obraz všech aspektů provozu skláren na malém území v těsné blízkosti jižních Čech umožnilo čerpání z dobových archivních a kartografických pramenů, shromáždění topografických informací, vyhodnocení geologických podmínek a nálezů ze dvou výzkumných sezon na sklárně v Reichenau.

Po úvodním zasazení oblasti Freiwaldu, v jehož centru leželo panství Reichenau, do politické a hospodářské situace v Rakousku 16. a 17. století autorka podává přehled dějin panství, které v této době dosahovalo až k českým hranicím, na západě a jihu až k řece Kamp (Abb. 1). Obec stejného jména vznikla patrně již ve 13. století, nejstarší zprávy však pocházejí až ze století následujícího, v jehož polovině bylo panství spojeno s panstvím Rappottenstein. V 15. století se majiteli stali páni ze Starhembergern. Jakob ze Starhembergern v roce 1556/57 panství Rappottenstein prodal baronovi Achazu von Landau, protestantovi pocházejícímu ze Švábska. V době jeho vlastnictví podle Topographia Windhagiana na panství již existovaly čtyři sklárny. V závěru 16. století zde vypuklo selské povstání, před kterým Achaz unikl do Vídně a panství předal synům. Díl Reichenau obdržel Hermann von Landau, který soukromé sklárny uzavřel a roku 1601 založil v Reichenau sklárnu novou, tentokrát již v panské (vlastní) režii. V důsledku toho došlo k restrukturalizaci celé obce, která měla nyní všestranně zajišťovat provoz sklárny. Vedle samotných výrobních objektů zde bylo panské sídlo a útulek, (Pflegerei) statky dodávaly potraviny zaměstnancům. K těmto hospodářským aktivitám vedla Hartmanna skutečnost, že při dělení původního celku na něj připadl díl ekonomicky slabý a tak si v duchu soudobého trendu šlechty vytvářel další zdroje příjmů. Během třicetileté války byla postižena i tato část země průchody různých vojenských oddílů. Na základě restitučního ediktu byl luterán Hartmann von Landau nucen k provádění protireformace, ovšem k úkolu nepřistupoval příliš aktivně. Po jeho smrti došlo k několika vlastnickým změnám v rámci rodiny, až nakonec se panství dostalo do rukou zbohatlíka Joachima Enzmüllera, barona a hraběte von Windhag. K titulu se syn školníka v Baben-

hausenu vypracoval během války, v jejímž závěru se stal jedním z nejdůležitějších poradců Ferdinanda II. i Ferdinanda III. Od roku 1652 byl hlavním reformačním komisařem a jako takový výhodně skupoval v Horním i Dolním Rakousku statky.

Jmenování Erzmüllera komisařem vyvolalo v evangelickém obyvatelstvu kraje takovou hrůzu, že na ni reagovalo masovým útekem do sousedních zemí. Také na panství Reichenau bylo náhle 49 domů pustých, což vedlo ke snížení ceny panství a tak ho hrabě von Windhag dne 4. září 1653 zakoupil za nízkou cenu. Prázdné domy i ve spěchu opuštěný dobytek byly rozprodány novým přistěhovalcům.

Po smrti novopečeného hraběte (1678) zůstala v panském domě sídlit jeho vdova. Ještě za jejího života vznikaly spory kvůli nadměrné těžbě dřeva pro sklárnu, což patrně vedlo dalšího majitele panství Karla von Hackelberga v roce 1686 k jejímu zavření a přesunu provozu do Karlstiftu, kam nastoupili i skláři z Reichenau. Obci se vrátil její zemědělský charakter a taková zůstala až do současnosti.

Zakládání skláren v regionu umožnily v první řadě příznivé geologické podmínky. V nejbližším okolí byly dostatečné zdroje všech potřebných surovin – kamene a hlíny pro stavbu pecí, kaolinických hlín na výrobu pánví, samotného křemene jako základní složky sklářského kmene i dostatek dříví na výrobu popele jako druhé nezbytné složky kmene i na otop. Pouze barvicí složky kmene – měď, mangan a kobalt bylo nutné dovážet z větších vzdáleností – většinou z Čech.

Nedocenitelný význam pro dané téma má „Topografia Windhagiana“ (dále TW), kterou dal zhotovit po nabytí panství baron von Windhag jako doklad rozsahu svého majetku. Detailní mapa s popisem části dolnorakouského území byla poprvé publikovaná v roce 1656 Casparem Merianem ve Frankfurtu am Main, a téhož roku ve zkrácené podobě jako příloha „Topographia Austriaca“; druhé, podstatně rozšířené vydání o texty i vyobrazení „Topographia Windhagiana aucta“ (dále TWA) bylo vydáno v roce 1673 ve Vídni. Obě vydání uvádějí jmenovitě čtyři sklárny: ve Frauenwies, dvě ve Schönfeldu a jednu u Meierhofu v Reichenau. Jednalo se o soukromé sklárny, v Reichenau pod vedením sklářského mistra Schalliho (Schälly). Provoz ve sklárnách ve Frauenwies a Schönfeldu ještě Hartmann von Landau ukončil v roce 1599, pouze sklárnu v Reichenau provozoval až do roku 1601, kdy byla v obci založena sklárna nová. Tato byla na počátku třicetileté války v roce 1620 vypálena a následně obnovena. Vedle slovního popisu obsahuje TW tři pohledy na Reichenau – vedle celkových pohledů na obec rovněž vyobrazení vnitřního prostoru sklárny. Vydání z roku 1673 má ještě další dva pohledy – detailní obraz sklárny s panským domem a vnitřek úpravny křemene.

Podle těchto pramenů pracovaly na panství jistou dobu současně čtyři sklárny, což předpokládá organizační řád, který je v jiných oblastech doložen již ve 14. století – například ve Spessartu a Hessensku. Místři a skláři z Waldviertel však nebyli na rozdíl od uvedených oblastí organizováni v cechu; zdejší sklárny byly původně soukromými selskými podniky, ve kterých byl sklářský mistr majitelem nebo nájemcem a sklárnu vedl na vlastní náklady. Se změnou vlastnických poměrů během třicetileté války se mistr stal zaměstnancem v panské sklárně. Zápisy v katastrech a urbářích však zároveň ukazují, že tento krok znamenal nárust administrativy.

Zásadní význam pro ekonomickou úspěšnost sklárny měla vzdálenost či spíše blízkost od dálkové obchodní trasy. Podle urbáře z roku 1556 územím panství vedly tři takové trasy – první směrem na Nové Hradky/Gratzen a dále na Prahu (ca 200 km), druhá do Lince (75 km) a do Českého Krumlova/Krumlau a poslední přes Kremž/Krems do Vídně (165 km). Sklárny ležely přímo v průsečku těchto tří tras, což pro odbyt výrobků dávalo dobré podmínky.

Výrobní podniky s velkou spotřebou dříví, ke kterým patří i sklárny, byly od středověku zakládány v hornatých a zalesněných oblastech s volným přístupem k těžbě dřeva. Jako příklad autorka uvádí Spessart, kde se zřetelně projevuje vztah mezi královskými lesy s volným přístupem ke dřevu a rozvojem svobodných řemesel, tedy i sklářství. Také ve Freiwaldu povolil ve 14. století vévoda Albrecht bezplatně, volně využití lesů a to i pro budoucnost; tento stav se však na konci 16. a v 17. století snažili změnit další majitelé a to dokonce i v případě vlastních skláren. Nepříznivý obrat završily změněné vlastnické poměry po třicetileté válce: zatímco ještě v letech 1617/18 bylo možné dřevo volně těžit, v letech 1640/41 hlídali na panství Weitra lesy strážci a lesníci.

Zprávy o povolování těžby dřeva pro provoz sklárny jsou známé i z pomezí severní Moravy a Slezska, z knížectví Nisa vratislavských biskupů a to již z 1. poloviny 16. století. První se týkala sklárny v Kobyle nad Vidnávkou/Jungfernhof. Podle listiny biskupa Jana V. Thurza z listopadu 1509 mohl sklář Hans Flessig nebo Vlassig zřídit sklárnu a ke třem zděděným lánům obdržel dva pusté statky. Biskup Hansi Flessigovi a jeho potomkům dovolil na uvedených i sousedících pozemcích v blízkosti Kaltensteinu/Kolštejna těžit dříví ke stavebním účelům a z polomů pálit popel. Toto povolení však platilo pouze pro Flessiga a jen do doby, než by se biskup nebo jeho nástupci rozhodli znovu zřídit starobylou huť u Jánského Vrchu. Skláři a jeho potomci mohli ve sklárně čepovat pivo, lovit ryby a zvěř. Roční nájem činil 5 marek ve dvou splátkách. Po několika změnách vlastníků byla sklárna v roce 1566 rozebrána (*Czihak 1891, 22; Krawczyk — Romiński 1999, 154*). Druhá zpráva z roku 1536 se týká prodeje sklárny ve Skorošicích/Gurschdorf, povoleném majitelkou zámku v Žulové/Friedeberg. Sklárna zůstala i po prodeji v provozu i s hospodou, právem lovu zajíců, drobné zvěře a ryb v potocích a nový majitel získal také právo těžby dřeva. Zámku v Žulové platil roční nájem 6 marek (*Czihak 1891, 25; Krawczyk — Romiński 1999, 154 a 156*).

V dalším se autorka věnuje konkrétním sklárnám s uvedením topografické polohy, historických a archeologických pramenů. Již na začátku publikace uvádí systém třídění materiálu a jeho metodiku: sleduje výrobní cyklus od pece („O“ – Ofenbauteile), přes tavící proces, doložený pánvemi, surovinami a meziprodukty („H“ – Glasschmelzhäfen, „Z“ – Zwischenprodukte) k výrobkům, mezi které řadí výrobní odpad, duté, plné a ploché sklo („G“ – Glas, „P“ – Produktionsabfall) a končí závěrem procesu, při kterém byly potřebné chladicí nádoby – keramika („K“). V této skupině uvádí autorka i nálezy keramických nádob, které bezprostředně s výrobním procesem nesouvisely, a také předměty ze železa a barevných kovů („E“ – Eisen, „B“ – Buntmetall).

Nálezy z jednotlivých hutí jsou uváděny začátečními písmeny názvu („F“ – Frauenwies, „S“ – Schönfelderhof, „RI“ – Reichenau I, „RII“ – Reichenau II), nálezy uložené v muzeu v Bad Grosspertholz a v Knittlerově sbírce jako „BG“ a „SK“.

Kategorie nálezů jsou v první řadě pojednány podle tvaru a teprve následně podle typu. Protože se však sklo často dochovalo v podobě drobných zlomků, vyvinula autorka třídící systém založený na hierarchii, ve kterém byly podčleny i takové zlomky, u kterých nelze určit bezpečně tvar nádoby.

Skrovné archeologické prameny většinou ze sběrů byly získány na sklárnách ve Frauenwies a Brennerhofu (zanikly 1599). Pouze v Schönfelderhofu byl v roce 1951 proveden menší výzkum, při kterém byly zjištěny části obvodových zdí budovy sklárny patrně o rozměrech 20 x 15 m. Vnitřní zařízení tvořily dvě nebo tři pece. Hlavní pec I (tavící) byla v podstatě zničená, z pece II se dochovala spodní část s topeništěm ve vzdálenosti asi 7,8 m od pece I. Třetí pec pravděpodobně stála v severozápadním rohu budovy a odpadní halda se nacházela vně její východní stěny.

V samotném Reichenau pracovaly v závěru 16. a v 17. století krátce souběžně dvě sklárny. Tradice sklářství je však mnohem starší: v souvislosti s obcí tohoto jména se v urbáři města Weitra objevuje roku 1499 jméno Glaser, v roce 1556 jsou Christoph a Michael Glaser zaneseni v urbáři Rappottensteinu.

Reichenau I stála u Meierhofu a její objekt je dobře patrný na pohledu 2 TW. Podle téhož pramene sklárna vznikla v 16. století a nájemci jménem Schally byla Hartmannem von Landau odebrána v roce 1599 a byla uzavřena. Tento Schally je první nositel (doložený) toho jména ze sklářské dynastie – jeho potomci jsou v 17. a 18. století uvedeni ve sklárnách v Dolním Rakousku a v 19. století se objevují také v Čechách. Archeologický materiál pochází ze zahrady současného statku a zahrnuje zlomky cihel z pece, velkých a malých pánví a rovněž dva zlomky kamnových kachlů, datovaných do 15. století.

Poloha Reichenau II je díky TW rovněž dobře známá, na jejím místě dnes stojí dům čp. 23. Sklárnu nechal postavit Hartmann von Landau a byla provozovaná již v panské režii. Po zničení a vypálení v roce 1620 císařskou jednotkou pod velením hraběte Buquoye byla sklárna obnovena a nejspíše roku 1686 zanikla. Stav, který zachycují vydání TW z roku 1656 a TWA z roku 1673 tedy odpovídá době po roce 1620. Výrobě skla a provozu sklárny sloužil tým či oním způsobem komplex 13 staveb, které lze dle funkce zařadit do tří skupin: 1. výrobní zařízení – huť a samostatně stojící úpravná křemene; navazující zúšlechťení a další zhodnocení skla probíhalo v domech malířů skla, cínařů a sklenářů; 2. správní a panský dům a útulek; 3. zemědělské objekty, poskytující obživu celému provozu – Meierhof. Zúšlechťování skla přímo na sklárně bylo v této oblasti běžné do třicetileté války. Teprve od poloviny 17. století se organizace práce ujali obchodníci se sklem.

O provozu sklárny vypovídají také účetní doklady z let 1610 a 1618. V roce 1610 byla sklárna v provozu 48 týdnů, což byla na 17. století nezvykle dlouhá doba, neboť většinou se pracovalo mezi devíti až 20 týdny. Z vyúčtování vyplývá, že vedle vydání na mzdy zaměstnanců, řemeslníků a opravy činily hlavní položku náklady na materiál – popel, střepy (Altglas), sůl, písek, barvicí látky a hlínu. Během roku odebrala huť od šesti osob 2135 košů popele, v úpravně křemene bylo vyrobeno 355 věder („Kuebel“) písku, obchodníci dále dodali sůl a barvicí látky jako měď, cín a kobalt. Od dodavatelů střepů přišlo na 1000 kg materiálu, z toho dva metrické centy byly přivezeny ze 170 km vzdálené Vídně. Kámen na pec byl lámán ve Weitre (asi 10 km daleko), opravy byly provedené samotným mistrem a tovaryši. Náradí bylo zajištěno u kováře ve Weitre.

Jako sortiment je uváděné ploché sklo a široké spektrum tvarů dutého skla s natavenou, rytou, malovanou a zlacenou výzdobou. Sklo odebírala hlavně šlechta v široké oblasti od Lince po Vídeň.

Podle týdenního rozpisu práce z roku 1618 byl na huti zaměstnán mistr, sedm sklářů, učedník, jeden denní a jeden noční topič a pomocník topiče a jedna balička (Einbinderin).

Z historických pramenů dále vyplývá, že sklárna musela nésti náklady na písaře, opatrovníka v útulku, poslíčky a vozky, panské lovcí a za vsádku do rybníka. Samozřejmě také hradila stravování majitele a jeho šlechtických hostů, církevní poplatky faráři i za evangelické bohoslužby. Stravování zaměstnanců hutě zajišťoval Meierhof.

Mnozí sklářští mistři z Reichenau jsou známí jmenovitě. Autorka si dala práci vysledovat pohyb těchto konkrétních jmen v rakousko-českém pomezí i v Bavorsku a na výstižném grafickém znázornění jsou patrné přesuny oběma směry (Abb. 26).

Vnitřní zařízení a vybavení sklárny je dokumentováno na pohledu 5 v obou vydáních TW a až na drobné odlišnosti je shodné (Abb. 27 a 28). Centrum tvoří kupolová hlavní pec o průměru asi 2,5 m se zachycenými dvěma zaklenu-

tymi pracovními otvory, pod kterými jsou menší obdélné otvory sloužící k obsluze pánví. Těsně nad podlahou jsou další otvory pro regulaci tahu vzduchu. Okolo pece stojí několik lavic a pět sklářů je zachyceno při různých pracovních úkonech. Druhá, chladicí pec se nachází nalevo vzhledem k hlavní peci. Je obdélná, dlouhá asi 3 m a ve dvou rovněž obdélných otvorech jsou patrné chladicí nádoby; do jedné sklář právě vkládá hotový výrobek (pohár?). Zcela v pozadí v levém rohu stojí odděleně hranatá pec na výrobu plochého skla – „Streckofen“. Součástí vyobrazení tvoří několik rozměrných polen v levé části, na stěně vpravo je zavěšeno nářadí, patrně píšťaly.

Analogie ke konstrukci pece autorka uvádí formou Exkurzu s několika příklady. Ve středoevropském prostoru byly základem vývoje „české pece“ s horizontálním členěním, které jsou například doložené ilustrací v rukopisu sira Johna Mandevilla, u Agricoly a archeologickým výzkumem v roce 1950/51 v dolnorakouském Minichwaldu u Wilhelmsburgu. Zmíněna je rovněž pec z Rejdic v Čechách.

Možnosti archeologického výzkumu byly velmi omezené vzhledem ke skutečnosti, že v místě sklárny stojí dnešní stavení čp. 23 – jak však Kinga Tarcsay podotýká, není dosud podsklepené. Výzkumy tedy mohly zatím proběhnout jen vně objektu. V roce 1967 to byla zkušební sonda o š. 1,0 m a d. 28,5 m, vedená kolmo k severozápadní stěně domu. Vně této stěny byla zachycena část severní obvodové zdi sklárny z roku 1601. V roce 1997 byly položeny sondy dvě – první o rozměrech 6,0 x 4,0 m přiléhající k severozápadnímu nároží domu, jejímž středem probíhal zkušební řez. Sonda 2 o rozměrech 3,5 x 3,5 m byla situovaná vně severovýchodní stěny domu u jeho nároží.

Plochou nevelký výzkum přinesl řadu poznatků zásadního významu: obdélná budova sklárny měla rozměry 19 x 14–15 m (plocha 280 m²), byla alespoň částečně podezděná kamennou podezdívkou, která s největší pravděpodobností nesla hrázďenou konstrukci. Z vnitřního prostoru bylo možné pouze v sondě 1 zkoumat pruh široký 0,6 až 0,8 m, ve kterém však byla zachycena část kamenného zdiva, které lze na základě pohledů 5 v TW i TWA interpretovat jako pozůstatek pece na výrobu tabulového skla (Streckofen). Z technického zařízení byl dále zjištěn žlábek na vodu – na severozápadním rohu budovy otevřený přívod, na severovýchodní pak odtok překrytý kamennými plotnami. Regulace probíhala mimo prostor sklárny patrně pomocí nějakého zdvihadla a přebytečná voda odtékala na louku. Popisované situace jsou v publikaci doložené podrobnou dokumentací (Abb. 36–56).

A nyní se již konečně dostáváme k samotným nálezům, které jsou systematicky uspořádáné ve stejném pořadí jako v případě dříve uvedených sklárén.

Stavební prvky pece (O) o celkové váze přes 80 kg poskytl ke konstrukci pece, vyobrazené v TW i TWA další informace. Dochovaly se opracované kamenné články ze základů i z topného kanálu, z tělesa pece pak cihly obdélné (s. 4–6 cm, š. ca 6–7 cm, d. pravděpodobně 17 cm) a různé tvarované, kterými byla vyzděna kupole nebo oblouky horních částí otvorů (Abb. 58). Zlomky keramických desek mohly sloužit k orámování otvorů, nebo k jejich uzavření; zlomek, pokrytý vrstvou modrozelené skloviny o síle 1,8 cm je dokladem rovnací desky v peci na tabulové sklo (Streckplatte).

Pánve (H) – jejich zlomky i větší torza z obou sezon výzkumu vážily téměř 200 kg, ovšem značná část z výzkumu v roce 1967 byla skartována. Dle rozměrů byly rozlišeny tři hlavní typy. *Pánve velkých rozměrů* o průměru okrajů 35–44 cm (rekonstruovaná v. ca 30–36 cm) a obsahu 20 až 30 l měly dva tvary: jedna skupina s rovně až mírně šikmo seříznutým okrajem, téměř svislými stěnami a druhá s okrajem zaobleným a kónickými stěnami (Abb. 64–66). Na některých dnech vně jsou otisky dřevěných prken, které vznikly při výrobě pánví, dno uvnitř bývá pokryté sklovinou – bezbarvou, nazelenalou, modrozelenou, sytě zelenou a na-

fialovělou, některé také červenou opakní a modrou. Toto spektrum ukazuje, že barevná skla byla vyráběná i ve velkých objemech. Pánve z Reichenau odpovídají typům, známým z nejbližšího okolí a lze na nich sledovat vývoj od menších, výrazně kónických a spíše plochých pánví s profilovaným okrajem ze 14. století ke zmíněným dvěma typům, které se vyskytují po roce 1600 (Abb. 71). Obě varianty mají na dně nízkou podstavu. *Pánve střední velikosti* o průměru den ca 12–13 cm byly doložené jen několika zlomky, kdežto *drobných pánví* se ve větších torzech dochovalo 17 exemplářů (Abb. 73–75). Pánvičky s průměrem okraje ca 8–14 cm, dna ca 5–9 cm a výšce kolem 6–7 cm, byly používány výhradně na barevná skla včetně bílého, opakního bělo-fialového, smaragdově zeleného a opakního červeného. K manipulaci sloužily lalokovitě vytažené okraje s otvorem.

V nálezech byly také zastoupeny **suroviny** jako křemen (20 kg z výzkumu v roce 1997), zpracovávaný v úpravně – po rozpálení a rychlém ochlazení vodou byly popraskané kusy kladivem rozbíté na menší zlomky do velikosti 12 cm. Přepálené kusy mají červenou nebo načervenalou barvu v důsledku oxidace železa v červený oxid. V nálezovém fondu jsou dále doložené střepy (Altglas), o jejichž nákupu jako sklářské suroviny vypovídají i dobové písemné prameny, pravděpodobně i kus sklářského kmene a 73,5 kg frity jako meziprojektu.

Sklo zahrnuje odpad při výrobě (P – Produktionsabfällen: zlomky skloviny různých barev, zlomky baněk, odstříčky od píšťaly a kapky různé velikosti, vlákna a odstřížky, Abb. 90, 96) a polotovary (např. tyčinky tordované i hladké, Abb. 96), vadné výrobky a hotové výrobky (G – Halb- und Fehlprodukte, Endprodukten), přičemž poslední dvě skupiny jsou vzhledem ke zlomkovitosti materiálu často obtížně odlišitelné. Dutého skla včetně plochých nádob bylo bez výrobního odpadu nalezeno celkem 114 kg, z toho však pouze 7 kg v neporušených kontextech. Kvalita skloviny z hutě se značně liší od skoro čistého skla s téměř nepostřehnutelnými vzduchovými bublinkami po sklo silně promíšené bublinkami i nečistotami.

Katalogová část je uspořádána podle skupin tvarů a typů, přičemž u většiny je přehledná tabulka, uvádějící identifikační znaky zlomků – typ výzdoby, barva skla, počet kusů a inventární číslo. Vyobrazení s reprezentativním výběrem nálezů jsou uvedena souborně za katalogem a jsou provedena velmi kvalitně technikou akvarelu, která výstižně postihuje barvu skloviny; v některých případech jsou doplněny barevnými fotografiemi (Abb. 109–147).

Ze skupiny plochých nádob jsou několika kusy zastoupeny *talíře*, více je *mís* a *misek* několika variant.

Kategorii dutého skla zahajují *číšky*. Zlomky *krautstrunků* lze považovat za „Altglas“ (R-G15), výrobky hutě reprezentují válcovité až mírně kónické tvary s hladkými vlákny u dna, zdobené kulovitými nálepy (R-G16) a číšky s optickým dekorem čoček a rout (R-G18–20). Zlomek s malinovitým nálepem pochází z rómeru (R-G17).

V renesanci oblíbený a velmi rozšířený tvar *číše na duté zvonovité patce* (humpen, wilkom) se v souboru vyskytuje jen v drobných tvarech (R-G24–28). V případě spodní části silnostěnné válcovité nádoby s vysoce vpíchnutým dnem (R-G38) se domnívám, že nejde o číšku, ale o spodní část barokní válcovité láhve a také analýza ukázala křídové sklo. Poslední zlomky pocházejí z číše se svislými optickými žebry (R-G39, 40).

Nejvíce zlomky jsou doloženy *poháry*, které byly podle utváření patky, dřívku, kupy a výzdoby zařazeny k několika variantám: s patkou ze spirálovitě svinutého vlákna, s jedním a dvěma prstenci na dřívku (s hladkou polovejščitou kupou, R-G41–44); k variantě v benátském stylu jsou zařazeny hladké trychtýřovité kupy, kupy různých tvarů s plastickým dekorem kapek a žeber a kupy s optickým dekorem žeber i čoček (R-G45–48), dále pak kupy vyrobené

z ledového skla a čísky víceboké s charakteristickým vláknem promačkaným radélkem nade dnem (R-G49, 50). Zlomky R-G51 ze sodného skla, pokládány za intruzi z 19. století, tvarem odpovídá spíše poháru s miskovitou kupou, který je znám jako „Lutherův pohár“ a byl také nalezen v Olomouci. Oba byly patrně vyrobeny v tyrolském Hall po roce 1540 ze sodného skla a tudíž by v Reichenau patřily do kategorie „Altglas“. Poháry v benátském stylu jsou také zastoupeny dřívky s velkými žebrovanými dutými nody, balustrovými dřívky a četné zastoupenými se lvími maskarony, odlévanými do kovové formy, jednotlivě též s malinovitým nodem a s balustrovým dřívkem, odděleným od kupy plným vývalkem (R-G52–58). Poháry „s křídly“ nebo „s hady“ reprezentují zlomky dřívků z jedné nebo dvou svinutých tor-dovaných tyčinek, některé i se zataveným červeným nebo modrým vláknem uvnitř, či žebrované dřívky s několika vývalky (R-G59–74).

Humpeny i poháry měly často *víčka*, která v souboru z Reichenau dokládají různé tvarované úchytky a torza horních částí s dekorem rytým diamantem i hladká (R-G78–84).

Zatímco nádoby výše uvedených typů byly většinou z bezbarvého či lehce nazelenalého skla, na *džbánky* bylo použito sklo modré, modrozelené, žluté/jantarové, sytě zelené a opakní červené. Většinou jsou doložené zlomky vál-covitých hrdel nebo uch (R-G85–88, 90–93), z bezbarvého nebo lehce nazelenalého skla se dochovaly zlomky kle-nutých těl, ovinutých jedním či dvěma vlákny s radélkem (R-G89).

Hrncovité nádoby s vodorovně vykloněným okrajem, *al-barella*, byly vyráběné od zcela drobných tvarů po rozměrné (průměr okraje od 4,0 do 13 cm, R-G94–97).

Zásobní láhve se vyskytují v mnoha variantách a veli-kostech od miniaturních lahviček s vyšším štíhlým hrdlem a klenutým tělem po objemné víceboké láhve. Z běžných zásobních lahví s hrůškovitým tělem se dochovala pouze kuželovitá hrdla s vykloněným okrajem, menší tvary měly okraje ovinuté vlákny. Několik vícebokých lahví bylo i z bar-veného skla (tmavě modrého), jiné nesly optický dekor žeber a čoček (R-G98–116).

Specifická varianta lahví – *kutrolf* s jedním nebo více hrdly – je zastoupena jak hrdly, tak zlomky cibulovitých těl, většinou s optickým dekorem žeber (RG–117–128). V rámci této skupiny uvádí autorka rovněž několik dokladů tzv. *poutnických lahví* se dvěma oušky na plecích (Beutelflasche, R-G124–126).

Přehled určitelných tvarů uzavírají jednotlivé nálezy: *ka-lamář*, *lampa*, *kropenka* („Leckhaferl“) a *lékařské baňky* („Schröpfkopf“), několik zlomků *alembiků* a části *ručního granátu* ze skla (R-G132–137).

V dalším jsou pečlivě popsány a vyobrazeny *zlomky blíže neurčitelné* (R-G138–187, Abb. 139–147), i když ve většině případů autorka uvádí pravděpodobný tvar.

Oddíl dutého skla je zakončen několika zlomky vadných výrobků (Abb. 148). Z plného „masivního“ skla bylo nale-zeno osm *knoflíků* a „šroubovité“ předmět, snad žertovného charakteru. Drobný kruhový předmět s oboustranně liso-vaným plastickým dekorem z modrého skla byla tzv. *robotní známka* (R-G188–190).

Ploché, okenní sklo je zastoupené téměř tisícem zlomků, které pocházejí ze *skla tabulového* (vyrobeného cylindrovou metodou na rovnací peci v hutí), *kruhových terčů* (včetně trojúhelníkových a jiných výplní vyštípaných z terčů) a také málo známých *talířových terčů* (Tellerglasscheiben), u kterých se zastavíme. Jedná se o specifickou me-todu výroby okenního skla z větších talířovitých kotoučů o průměru 12–14 cm. Základem je korunová metoda jako v případě běžných terčů, ovšem vyfouknutá baňka je zploštělá na podkladové desce a horní část je odříznutá i s otvorem po píšťale. Zůstane jen rovný kruhový terč s přehnutými okraji, které jsou při dalším pracovním pos-tupu odříznuté. Výsledný tvar jsou čtvercové nebo šesti-boké tabulky (Abb. 151, 152).

Se šestibokými tabulkami, vyrobenými touto metodou jsem se v hojném počtu setkala v souboru nálezů skla z vý-zkumu parcel na Brněnské ulici v Mikulově, a jen zcela výjimečně také v Brně, a to včetně odříznutých kruhových úsečí s přehnutým obvodem. Tento odpad při zhotovení tabulek ukazuje, že k zákazníkům byl vlastně dovezen po-lotovar, upravený na míru na místě.

Zvláštní pozornost věnuje autorka jednotlivým způso-bům výzdoby. Součástí výrobního procesu je vyfouknutí nádoby do formy s negativním požadovaným vzorem, při kterém je proces ukončen (dřívky pohárů se lvími a jinými maskarony) a předfouknutí baňky do malé formy se vzorem a následně dofouknutí do požadované velikosti. Získaný tzv. optický dekor je jemný, často téměř nezřetelný a má řadu variant. V Reichenau se používal plošný dekor rout, čoček různého tvaru a šikmých žeber především na pohá-rech, ale také na džbánkách, vícebokých lahvích a kutrol-fech.

Přímo při výrobě vzniká rovněž dekor tvořený zatavením bílých vláken do skloviny nádob – tzv. filigrán. Tvary, na kterých byla tato náročná technika, zavedená v závěru 15. století v Benátkách, použita, jsou zobrazené na Abb. 162 a 163, vzorník prvků Abb. 168: F1–F4. Výroba tohoto druhu skla v Reichenau probíhala v prvních letech po za-ložení sklárny v roce 1600 a jejím přímým dokladem jsou tyčinky bílého opakního skla.

Další typy výzdoby byly aplikovány na povrch již hoto-vých nádob. Jen ojediněle se vyskytují natavené nálepy jed-noduché i malinovitě či drobné, kulovitého tvaru. Z Bená-tek byla rovněž převzata výzdoba kapek „mezza stampata“, která vzniká nanášením druhé vrstvy skla na spodní tře-tinu poháru a opětovného vyfouknutí dna do formy, kapky jsou pak vytaženy do jedné nebo dvou řad.

Zlomky několika nádob – talířů, mísy, víka a pohárů nebo číší byly ryté diamantem (Abb. 164, 165, vzorník prvků Abb. 169: D1–D16). Tato technika byla v Evropě ob-líbená od 2. poloviny 16. do 18. století a její použití v Rei-chenau dokládá mimo zmíněné nálezy také účetní doklad z roku 1610.

Nejvíce možností k zušlechštění povrchu skla dávala malba barevnými emaily, které vznikly smícháním jemně rozdrčeného barevného skla s terpentýnem a po nanášení směsi na povrch nádoby byla tato opět vypálena při nízké teplotě. V Reichenau se dochovaly jen drobné zlomky s emailovou výzdobou (talíře, džbány, humpeny, Abb. 166, 167, vzorník prvků Abb. 168: E1–E15) ale výrobu opět dok-ládá účetní doklad z roku 1610. V několika případech je malba doplněna i zlacením.

Překvapením byly dva zlomky zdobené technikou řezání, zavedenou v závěru 16. století v Praze a Norimberku (Abb. 160, 161, vzorník Abb. 168: S1, S2). Pro tuto techniku hlu-bokého nebo vysokého řezu prováděného rotačním koleč-kem, je potřebné silnostěnné sklo; možnosti rozvinutí tech-niky proto dodal až křídový český křišťál, vyráběný od 70.–80. let 17. století a který vynesl české sklo opět do po-předí zájmu. Zlomky z Reichenau jsou patrně prvními, „za-váděcími“ exempláři ze závěru existence sklárny; v roce 1668 je v Reichenau také zmíněn řezač skla Johann Pichler (Puchler).

Je celkem logické, že výrobky z Reichenau byly dodá-vané přes Vídeň i na Moravu – viz okenní sklo vyráběné talířovou metodou v Mikulově. Avšak před pokusem o vy-hodnocení, které konkrétní výrobky se skutečně na Moravu dostaly, musím v první řadě uvést, že vzhledem k absen-ci výzkumů zatím není znám materiál ze žádné moravské sklárny a publikovaných nálezů z měst je ve srovnání s re-álným objemem nálezů zatím poměrně málo (*Sedláčková 2003a*). Vedle souboru z Brna, Dominikánské ulice (*Him-melová — Procházka 1990*) a Orlí ulice 10 (*Novotný 1959; Jordánková — Sedláčková 2005*), přehledného výběru ná-lezů z Olomouce (*Sedláčková /ed./ 1998*) a kompletních celků z novokřtěnských dvorů ve Strachotíně a Pouzdřa-

nech (Sedláčková 2001; 2003b) se jedná jen o ilustrativní výběry z nálezů. Mohu se však také opírat o velký soubor dosud nepublikovaného, ale již zpracovaného skla z výzkumu parcel na Brněnské ulici v Mikulově (M Mikulov) a solidní orientaci v materiálu z četných výzkumů v Brně a Opavě.

Se sklárnou v Reichenau tak mohu s velkou pravděpodobností identifikovat číšky se zaškrnceným prstencem u dna ze Strachotína (z jiných moravských lokalit neznámé) a snad i džbánky z červeného opakního skla. Může odtud pocházet i část skla z Mikulova, například talíř rytý diamantem a další džbánky z červeného opakního skla. Číše a poháry zdobené rytím z Brna a Olomouce mohou pocházet i z jiných skláren – například z Innsbrucku. V obou městech jsou také ojediněle doložené poháry v benátském stylu s dekorem kapek i „s hady“ a „křídly“, u kterých není původ v Reichenau vyloučen. U běžně rozšířených tvarů, jako jsou poháry s polovejčitou kupou (hladkou i s optickým dekorem), číše na duté zvonovité patce či drobné válcovité číšky s optickým dekorem, je provenience určitelná jen obtížně, neboť nepochybně patřily k základnímu sortimentu řady skláren i na Moravě a v Čechách. Některé tvary z Reichenau nejsou zatím z Moravy vůbec známe – například číšky se dnem ovinutým vláknem s radélkem (R-G30, 31), číšky na kulovitých nožkách (R-G37) nebo nádoby s malinovitými nálepy. Tato absence určitých typů však s ohledem na stav zpracování nálezů z Moravy není průkazná.

Na druhé straně v Reichenau není doložen jediný případ výzdoby technikou „Korbmuster“, při které byla nádoba hustě ovinutá vláknem a následně dofouknuta do formy se svislými žebry, která vlákna v pravidelných odstupech promáčkala. Technika byla zavedena sklárny v Antverpách před polovinou 16. století, rychle se rozšířila po celé Evropě a zůstala v oblibě i v 17. století. Takto zdobené válcovité číše i kupy pohárů jsou na Moravě celkem běžné – v materiálu ze Strachotína, setkáváme se s nimi i v Brně, Olomouci i v Opavě.

Za současného stavu poznání tak musím zůstat u konstatování, že zcela jistě bylo sklo z Reichenau dodáváno i na Moravu (hlavně jižní), ale je obtížné ho konkretizovat.

Publikace obsahuje rovněž výsledky chemických analýz 45 vzorků skloviny (Katharina Müller — Kinga Tarcsay, 223–230, Taf. 9–14) a jsou pojednány i další nálezy ze sklárny: keramika, výrobky ze železa a barevných kovů.

Chemické analýzy skla ukázaly až na dále uvedené výjimky sklo vyrobené z dřevěného popele (Holzasche Glas, Tab. 10, 11), které se složením výrazně liší od středověkých „Holzasche“ skel zejména vyšším obsahem silikátu – v průměru o 10 %. Doklady použití čistěného – louhovaného – popele (potaše) však nejsou průkazné. Výsledky ukazují velmi podobné složení nejen bezbarvých skel z dolnorakouských skláren, ale také kupříkladu i se sklem ze sklárny v Broumech ve středních Čechách.

Výjimke je několik: jeden exemplář je ze sodného skla – zlomek miskovité kupy poháru nejspíše patřící do skupiny „Altglas“ (Tab. 12). Dvě torza číšek (dle mého názoru lahví) z křídového skla mohly být vyrobeny v závěru existence sklárny, neboť ve stejné době se tento typ skla zaváděl i v Čechách (Abb. 176, Tab. 13). Dle optického pozorování mohlo být výrobků z křídového skla více. Poslední výjimkou je zlomek okraje „zlatého rubínu“ z „Holzasche“ skla (Abb. 177, Tab. 14), jehož výroba byla vyvinuta v posledních desetiletích 17. století a také složení zlomku plně odpovídá složení těchto skel z závěru 17. a 18. století nikoliv z období mladších. Jako technologická zvláštnost je oboustranné potažení vrstvy rubínového skla bezbarvým sklem (sklo přejímané), neboť tento způsob byl používán pouze při výrobě barevných okenních skel. Je mi však znám z několika nálezů číšek z Olomouce, objektu V/73 na ulici 8.

května (staveniště Prior), kdy středovou vrstvu tvořilo červené opakní sklo a světle modré opakní sklo (Sedláčková /ed./ 1998).

V závěru oddílu o skle autorka přehledně rekapituluje výsledky s důrazem na identifikaci vlastních výrobků sklárny (Abb. 183).

V pasáži **keramika (K)** je v první řadě uvedena *technická keramika* – velké hrncovité, méně mísovité chladicí nádoby, vyráběné ze speciálně připravené hlíny, které jsou i vyrobeny na pohledech 5 TW i TWA (Abb. 185–192). Výrobu malinovitých nálepu na huti dokládá drobné *keramické razidlo* s tímto vzorem (Abb. 184). Běžné kuchyňské nádoby tvoří dvě chronologické i technologické skupiny: zlomky redukční keramiky s datováním do závěru 15. až 16. století (Abb. 193) a oxidační keramika ze 17. až 17./18. století (Abb. 194–196).

Z výzkumu v roce 1967 pocházejí také zlomky dosud nglazovaných nádob (meziproduct) i hotových fajánsí (Abb. 197–199), které naznačují možnost místní výroby této keramiky, nebo alespoň použití chladicí nebo vedlejší pece s nižšími teplotami k vypalování glasur.

Výrobky z keramiky doplňují troubele dýmek, hrací kameny a kuličky a zlomky předmětu, interpretovaného jako signální trubka („signalhorn“, Abb. 200, 201).

Železo (E) je v nálezech zastoupeno zlomky náradí, jehož vyobrazení je dobře známé např. ze současného „Ars vitraria experimentalis“ od J. Kunckela (1679) – sklářské písťaly, lžíce, sekáč a objímka z dřevěného vodovodního potrubí (Abb. 205). Do kategorie **barevných kovů (B)** pak patří jediný nález – groš Ferdinanda II. (1619–1637).

Kinga Tarcsay po dlouholeté přípravě bezesporu vytěžila z tématu maximum. Využila do nejmenšího detailu všechny dostupné materiály a podklady, rozebrala a vyhodnotila každou možnost. Měla sice štěstí, že se nemusela omezit na jeden druh pramenů, ale byla na ně připravená a informace kombinovala, doplňovala a upřesňovala, přičemž nevynechala jedinou maličkost. Zásadní zdroj informací poskytl obě vydání Topografie Windhagiany, druhou stranu téže mince představují výsledky dvou sezon archeologických výzkumů. Prostor mezi je doplňován dalšími poznatky z historických pramenů i výzkumů na jiných sklárnách. Systematický postup při třídění, vytěžování a hodnocení informací, získávaných z několika kategorií pramenů, by mohl sloužit jako metodický pokyn či model pro práce věnované nejen renesančnímu sklářství.

Významným pozitivem práce je kvalitní obrazová dokumentace, která provází čtenáře celou knihou. Popisované historické situace v úvodní části dokládají názorné mapky, situace jednotlivých skláren zobrazuje fotodokumentace současného stavu lokality, výřezy z TW a zároveň je uveden archeologický materiál. Nejvíce dokumentace a vyobrazení pochopitelně provází hlavní sklárnu – Reichenau II. Průběžně jsou uváděny výřezy z obou vydání TW, příhodně je používána dokumentace, převzatá z jiných publikací (soupis s citacemi uveden v závěru práce). Průběh výzkumu v letech 1967 a 1997 je doložen plánovou dokumentací i fotodokumentací a orientací ve vztahu mezi vrstvami a nálezy usnadňují přehledné tabulky. V katalogové části je v každé popisované kategorii materiálu v textu uvedena dokumentace. Vyhledávání příslušného vyobrazení ke konkrétnímu nálezu nesmírně usnadňuje umístění celostránkových kreslených vyobrazení hned za popisy a nikoliv až na konci publikace, jak bývá často zvykem v podobných publikacích. Rozbor materiálu je provázen četnými grafy, které vyjadřují procentuální zastoupení různých popisovaných aspektů.

Kresby materiálu, provedené samotnou autorkou, nemají žádnou chybu. V případě skla totiž použila techniku perokresby kombinovanou s akvarelem, což mnohem výstižněji postihuje charakter i barvu skloviny, případně malovaného dekoru. Zlomky filigránového skla jsou pak za-

chyceny tužkou. Použitá pracná technika ukazuje plasticky detaily zejména v případě optického dekoru, které často na fotografii nejsou tak zřetelné. Kreslené tabulky doplňují barevné fotografie a je z nich složeno několik celostránkových vyobrazení, která dokládají škálu barev skloviny.

Závěrem nelze nic jiného, než autorce i badatelům v oblasti skláren i renesančního skla popřát mnoho dalších (nebo podobných) publikací této kvality co do obsahu i celkového provedení.

Literatura

Czihak, E. v. 1891:

Schlesische Gläser. Breslau.

Krawczyk, M. — Romiński, W. 1999:

Wyroby szklane z XIII–XVIII w. z badań archeologicznych w Nysie — Glasware aus dem 13.–18. Jh. aus den archäologischen Grabungen in Nysa. In: *Silesia Antiqua* 40, 133–159. Wrocław.

Himmelová, Z. — Procházka, R. 1990:

On the characteristics of some components of material culture and public health care of the town Brno in the 16th–17th century. In: *Studies in Postmediaeval Archaeology* 1, 127–168. AÚ ČSAV Praha.

Jordánková, H. — Sedláčková, H. 2005:

Skleněné střípky z domácnosti Matouše Židlochovického — Glasscherben aus dem Haushalt von Matouš Židlochovický. In: *Brno v minulosti a dnes* 18, 119–143. Brno.

Novotný, B. 1959:

Hromadný nález ze 16. stol. v Brně. In: *Fontes archaeologicae Moraviae I.* AÚ ČSAV pobočka Brno. Brno.

Sedláčková, H. 2001:

Soubor renesančního skla z areálu novokřtenského dvora ve Strachotíně (okr. Břeclav) — Kollektion von Renaissance Glas aus dem Areal des Wiedertäuferrhofs Strachotín (Bez. Břeclav). In: *Jižní Morava* 37, 43–68.

Sedláčková, H. 2003a:

Soupis lokalit s nálezy renesančního skla v Čechách a na Moravě. In: *Historické sklo 3. Sborník pro dějiny skla*, 47–67. Muzeum Čelákovice.

Sedláčková, H. 2003b:

Nálezy renesančního skla z Pouzdřan, okr. Břeclav — Funde von Renaissance-Glas aus Pouzdřany, Kr. Břeclav. In: *Historické sklo 3. Sborník prodějiny skla*, 35–46. Muzeum Čelákovice.

Sedláčková, H. /ed./ 1998:

Renesanční sklo v archeologických nálezech. Sklo, slavnostní keramika a kachle. Archeologické výzkumy Památkového ústavu v Olomouci 1973–1996 — Renaissance Olomouc. Glass, Festive Ceramics and Tiles. Archaeological Research of the Institute of Landmark Conservation in Olomouc. Olomouc.

Klaus Ebbesen

The Origins of the Indo-European Languages — De indo-europæiske sprogs oprindelse

Attika, København 2009. 69 stran textu.

ISBN 978-87-7528-760-4

Otázka, od kdy je evropský kulturní prostor geneticky i jazykově ekvivalentní dnešku, je současně synonymem pátrání po historii Indoevropanů. Nejde přitom jen o samotnou biografii daného symbolického systému komunikace, ale o spojení s konkrétními doklady existence jeho dávných mluvčích. Okolnosti vždy v tomto případě vyžadují ukázat na konkrétní hmotný inventář a přidělit mu patřičně výraznou nálepku. Jde o věc natolik historicky a politicky atraktivní, že se jí dostává pozornosti kontinuálně počínaje archaickými časy archeologie. Mnozí z minulých i současných oborových koryfeů považovali za nutné smočít pero a představit světu svou verzi původu „našeho“ jazyka, kultury, civilizace... Střed Evropy, její severní zóna, jižní Rusko, turecká Anatólie, kolébka člověka v Africe – to všechno jsou geografictí adepti, z nichž každý má za sebou řadu seriózních argumentů, ale současně i emocionálně vyjatých nacionálně-etnických důvodů.

Kniha Klause Ebbesena o kořenech indoevropského jazykového kontinua je sestavena tradičně: po úvodu následují kapitoly věnované dějinám bádání, metodě studia, filologickému materiálu (tj. jednotlivým indoevropským jazykovým větvím) a vyvrcholení přichází v kapitole s bulvárně chytlavým názvem „Jakým jazykem hovořili pravěcí Evropané?“. Už z prosté logiky toho, že kniha je velmi útlá, vyplývá textová úspěšnost jednotlivých sdělení. To by nemuselo být na škodu, kdyby byla témata kapitol informačně vyvážená. A to nejsou! Jen letmo: za rozšířením antropologického pojetí „kultury“ a kulturních okruhů rozhodně nestál jenom Němec Fritz Graebner. Dělení současné populace na „rasy“, byť s odkazem na genetický fond, je absolutní anachronismus. Pojetím etnické identity se sice opravdu zabývá citovaná práce A. Giddense, ale to hlavně proto, že jde o obecnou učebnici sociologie. Za to zde není žádná zmínka o Barthovi nebo Gellnerovi.

Nevím, jestli autor pojednáváné brožury usiluje o čest být citován ve frontě archeologických velikánů zabývajících se indoevropskou otázkou, nebo zda skutečně cítil palčivou touhu se k tématu vyjádřit. Tento dánský archeolog má rozhodně kuráž pouštět se do spleťtých témat, která neváhá ambiciózně vyřešit. Příkladem je třeba jeho nedávná studie o původu kultury se šňůrovou keramikou, v níž argumentuje proti obecnému pojetí existence tohoto subjektu (*Ebbesen 2006*). Podobně rázná řešení nabízí autor i v případě otázky původu Indoevropanů: byli tady vždycky! K. Ebbesen sice pokládá malý otazník za možnost, že by indoevropsky hovořili neandrtálci, ale u anatomicky moderních lidí má už jasno. Počínaje obdobím mladšího paleolitu se do současného prostoru rozšíření této jazykové větve nasouvali lidé se shodným genetickým, kulturním a jazykovým základem. Postupně sice docházelo k lingvistické diverzifikaci, ale v zásadě si lidé pravěku navzájem rozuměli napříč celým evropským prostorem. Jak jinak by se přece dalo vysvětlit rozšíření jednotné technologie a stylu materiální kultury paleolitu, neolitu apod.?

Proti své hypotéze, respektive pro existenci prehistorických neindoevropských jazykových skupin v Evropě, neshledává K. Ebbesen pádné důkazy. Baskičtina a maltézština nemají psanou formu, která by předcházela napsáním v některém z indoevropských jazyků. Krétské linerání písmo A nebylo rozluštěno a jazyku Etrusků se také dosud porozumět nepodařilo.

Ať si o závěrech Klause Ebbesena myslíme cokoliv, určitě mají perspektivní potenciál. Jsou totiž politicky naprosto korektní: historicky neupřednostňují žádný region ani populaci, akcentují kulturní vyváženost a atraktivní evropskou jednotu. Mimochodem, z oněch dvou možných dů-

vodů, které autora mohly přivést k sepsání této knihy, bych sázela na ten první. Osobně považuji otázku po původu Indoevropanů a jejich jazyka za natolik abstraktní, že postrádám smysl se jí seriózně zabývat. Přesto ve mně pojednávaná kniha zanechala pocit jakéhosi neukotvení vlastní sociální identity. Neprodleně se proto pustím do luštění toho lineárního písma A.

Literatura

Ebbesen, K. 2006:
The Battle Axe Period. Copenhagen.

Petr Květina (kvetina@arup.cas.cz)

Clemencia Plazas

Vuelo Nocturno

El murciélagó prehispanico del Istmo centroamericano y su comparación con el murciélagó tairona

Bogotá 2007.

182 stran, obrazové, mapové a tabulkové přílohy v textu.
ISBN 978-958-98252-0-4

Recenzovaná práce *Noční let. Předhispanický netopýr střeodoamerické šije a jeho srovnání s taironským netopýrem* klade potenciálnímu českému čtenáři otázky dotýkající se srozumitelnosti odborné komunikace v rámci světové archeologické komunity a relevance zprostředkování dat ze zeměpisně odlehklých oblastí. Před formulováním odpovědi se však seznamte s publikací samotnou.

Autorka vychází ze své (v okamžiku publikace recenzovaného díla dokončované) dizertační práce, v níž těží z dlouholetého profesního působení v *Museo del Oro del Banco de la República de Colombia* (Muzeum zlata kolumbijské národní banky). Ve sbírkách tohoto muzea se Clemencia Plazas zaměřila na ikonografické a technologické variace motivu netopýra v kovových artefaktech zejména období Nahuange (100–800 n. l.) a Tairona (1000–1500 n. l.) v pohoří Sierra Nevada de Santa Marta (dnešní Kolumbie). Zároveň se věnovala etnohistorickému a etnografickému studiu etnik Koquis a Arhuacos na stejném území, resp. významu netopýra v jejich kosmogonii. Získané poznatky pak aplikovala ve srovnávací studii motivu netopýra na území dnešní Kostariky a Panamy nejen v drahém kovu, ale i na jadeitových a jiných kamenných závěscích a na keramice. Zmíněné země náleží podle definice J. Haberlanda (1957) do tzv. intermediární kulturní oblasti, ležící mezi mezoamerickou a andskou kulturní oblastí. Jako její severní hranice bývá označován východ dnešní Hondurasu a Nikaragua, jižní hranice sahá do dnešní Kolumbie, Ekvádoru a na západ Venezuely. Cílem studie bylo prokázat příbuznost motivu netopýra v těchto oblastech a vysledovat směr kulturních vlivů.

Užití jadeitu v symbolickém kontextu se v Mezoamerice datuje od formativního období (1800 př. n. l. – 150 n. l.), téměř zde však chybí vyobrazení netopýra. Obliba jadeitu na střeodoamerické šiji vrcholí nepochybně pod mezoamerickým vlivem zhruba v období 300–700 n. l., kdy také vzniká většina jadeitových a kamenných závěsků ve tvaru netopýra. Tento motiv proniká na území dnešní Kostariky a Panamy patrně z jihu, kde se jeho nejstarší projevy nacházejí na keramice (styl Chorrera, Ekvádor, 10.–3. st. př. n. l.) a od přelomu letopočtu i v podobě kamenných závěsků v pohoří Sierra Nevada de Santa Marta. Zpracování jadeitu ve Střední Americe je počínaje 7. stoletím n. l. nahrazováno kovovou metalurgií šířící se rovněž z jihu. Střeodoamerický rozkvět kovové ikonografie s tematikou netopýra pak následuje od 10. do 16. století n. l. v kulturách Parita, Gran Chiriquí a Diquís; právě artefakty těchto kultur autorka zkoumala.

Na základě analýzy 133 zlatých předmětů ze sbírek 31 světových muzeí definovala autorka devět ikonografických skupin. Porovnáním se souborem současných taironských artefaktů došla k závěru, že přes značné podobnosti formální i technologické se nejedná jen o deriváty vzorů z ohniska šíření tohoto ikonografického motivu i metalurgie, ale o svébytné projevy sdíleného symbolického systému. Prokazuje, že výskyt obdobných motivů se shoduje s rozšířením jazykové skupiny Chibcha, jejíž jádro se podle lingvistických a genetických studií nacházelo právě na jihovýchodě dnešní Kostariky. Ve světle etnohistorických pramenů autorka spojuje symbol netopýra s kultem plodnosti řízeným šamanem s atributy tohoto zvířete.

Vraťme se nyní k počátečním otázkám, které recenzovaná publikace vzbuzuje, a podívejme se na obsah knihy z formálně-metodologického hlediska. Clemencia Plazas se v první kapitole věnuje přehledu vyobrazení netopýra ve výše zmíněných materiálech (jadeit, ostatní kámen, zlato a jeho slitiny, keramika), zároveň však poněkud neuspořádaným způsobem sleduje vzájemné vlivy mezi Mezoamerikou a Střední Amerikou a na několika místech předesílá lingvistické a etnohistorické závěry. Na konci první kapitoly vymezuje zmíněných devět ikonografických skupin, jež detailně popisuje ve třetí kapitole. Předmětem druhé kapitoly je srovnání střeodoamerické a taironské (severokolumbijské) podoby motivu netopýra, ovšem v kategoriích vzájemně si naprosto neodpovídajících. Čtvrtá kapitola popisuje, bez obsahového propojení s předchozím textem, jednotlivé hrobové celky s nálezy artefaktů v podobě netopýra z lokality Conte ve střední Panamě. Předestřené údaje autorka opět poněkud nesystematicky sumarizuje v závěru. Knihu doprovází kresebný katalog studovaných 133 kovových artefaktů, několik barevných fotografií, tabulky shrnující jednotlivé ikonografické prvky a mapové přílohy; chybí pasáže objasňující zvolenou metodologii a jasná strukturace textu na část faktografickou, analytickou a vlastní interpretaci.

Po prostudování *Nočního letu* musí čtenář, vládnoucí dostatečnou znalostí odborné španělštiny, přesto zapochybovat o své jazykové a intelektuální kompetenci: nejasné zůstávají výchozí otázky, zdůvodnění studia daného motivu zvolenou metodou (pokud vůbec lze v případě této studie o metodě uvažovat), a neuchopitelné se zdají i autorčiny závěry. Neurčitě vyznění textu je samozřejmě možné přisuzovat odlišné diskurzivní příslušnosti autorky a čtenáře (Venclová 2007), ve světle jiných španělsky psaných prací však tato vyniká svojí irelevancí pro českou archeologickou obec.

Literatura:

Venclová, N. 2007:

Comunicación within archaeology: do we understand each other? *European Journal of Archaeology* 10, 2–3, 207–222.

Sylvie Květinová (kvetinova@arup.cas.cz)

Ana María Groot de Mahecha — Eva María Hooykaas

Intento de delimitación del territorio de los grupos étnicos Pastos y Quillacingas en el altiplano Nariñense

Publicación de la Fundación de Investigaciones Arqueológicas Nacionales, No. 48.

Banco de la República, Bogotá 1991.

166 stran, obr. přílohy v textu.

Bez ISBN

Zpráva o lingvistickém a archeologickém průzkumu kolumbijské provincie Nariño *Pokus o vymezení území etnických skupin Pastos a Quillacingas na nariñenské náhorní rovině* byla v příslušných odborných kruzích netrpělivě očekávanou publikací. Provincie Nariño na západě dnešní Kolumbie stála dlouho mimo systematický prehistorický výzkum, ačkoliv v předhispanickém období byla zřejmě jednou

z nejhustěji osídlených oblastí země. Ve snaze osvětlit minulost regionu využily autorky etnohistorie, lingvistiky a archeologického průzkumu provincie s cílem ztotožnit etnohistoricky známé skupiny s archeologickými kulturami. První etapa projektu zahrnující lingvistickou část a neinvazivní archeologický průzkum proběhla v letech 1975–1976; archeologická sondáž na vytipovaných lokalitách se pak uskutečnila v letech 1989–1990.

Eva María Hooykaas vycházela v lingvistické analýze z písemných pramenů z 16. a 17. století a onomastiky zachovaných pomístních jmen. Kritizuje údaje některých obecně přijímaných kronik týkajících se dnešní provincie Nariño – například v díle Pedra Ciezy de León *Crónica del Perú* poukazuje na zeměpisné nesrovnalosti a omyly. Prameny administrativní a kartografické povahy, stejně jako dochovanou ústní slovesnost, autorka pro jejich obtížnou dostupnost spíše pomíjí, ačkoliv by zejména přínos nevýdaných archivních dokumentů mohl být neobyčejně cenný. Především na základě analýzy toponym a vlastních jmen stanoví E. M. Hooykaas lingvistické oblasti skupin Pastos, Kamsá a Sindagua a vymezuje i zásah nativní kečujštiny hlavně na severovýchodě provincie. Kečujština jako lingua franca incké říše s centrem v dnešním Peru se do zmíněné oblasti dostala zřejmě se zásahem inckých vojsk a následným přesídlováním obyvatelstva a ovlivnila také ostatní části Nariña.

V druhé části publikace se *Ana María Groot de Mahecha* věnuje nejprve rovněž studiu etnohistorických pramenů, přičemž se zaměřuje na informace relevantní z archeologického hlediska (sídelní vzory, typ obydlí, pohřby ap.). Pokračuje souhrnem výsledků archeologického průzkumu území Nariña a výzkumu jednotlivých lokalit; detailní popis nálezu obsahují přílohy 1 (výčet lokalit) a 2 (keramické typy). Výchozím materiálem pro identifikaci jednotlivých kulturních typů jsou archeologické skupiny Capulí, Piartal a Tuza, definované v průběhu 20. století na základě výzkumů v souseedním Ekvádoru.

Kolumbijské etnolingvistické skupině Pastos se zdají odpovídat chronologicky na sebe navazující keramické komplexy Piartal a Tuza, přičemž však výzkum na kolumbijské lokalitě Jongovito posouvá stáří skupiny Piartal do 6. století n. l. Tradice Capulí se rozvíjela synchronně s komplexem Piartal - Tuza, vykazuje však odlišné rysy a nepodařilo se ji přiřadit k žádné etnolingvistické skupině. Na druhou stranu skupině nazývané tradičně Quillacingas neodpovídá kompaktní archeologická tradice a pravděpodobně se proto nejednalo o jedno etnikum, nýbrž navzájem spřízněné skupiny jazykově patřící mj. ke skupinám Kamsá a Sindagua. K fragmentarizaci tohoto území patrně přispěla silná incká přítomnost, ať už formou (dnes zavrhané) přímé kolonizace nebo přesunu obyvatelstva.

Z recenzované publikace vysvítá charakter archeologické práce v Kolumbii: v mnoha oblastech se stále jedná o primární průzkum a definici archeologických kultur – schéma prehistorických dějin se zde teprve formuluje. Je otázkou, nakolik úspěšné toto úsilí může být ve světle masivního plundrování předhispánských nálezů, a zda to nakonec nebudou právě jen etnohistorické, lingvistické ap. prameny, z nichž bude možné čerpat informace o kulturních dějinách některých oblastí.

Sylvie Květinová (kvetinova@arup.cas.cz)

ANAS 18/2005

Museo Nacional de Arte Romano, Mérida 2008.
171 str., černobílé fotografie, tabulky a mapy v textu.
Bez ISSN, bez ISBN

Ročník 18/2005 periodika ANAS, vydávaného každoročně Národním muzeem římského umění v Méridě (*Museo Nacional de Arte Romano de Mérida*), je monotematicky za-

měřen na studium předřímského a římského systému cest, které spojovaly jižní a severní centra západní části Iberského poloostrova (osa *Augusta Emerita* – *Salmantica* – *Asturica Augusta*) a které tvořily základní komunikační síť, jejíž souhrnné označení je známo jako tzv. „*La Vía de la Plata*“.

V úvodním příspěvku *El Camino de la Plata: Estado de la cuestión* (str. 11–27) popisuje jeho autor José Manuel Roldán Hervás počátky vědeckého zájmu o tuto antickou cestu, a to počínaje od 16. stol. (zmiňuje např. dílo učenců Nicoláse Mamerana, Benita Ramberta, Luise Josého de Velázquez y Velasco a dalších), její význam, historická a současná díla, věnovaná problematice této cesty; referuje o jejím popisu v rámci Antoninovského itineráře. Sám autor zpracoval toto téma ve své doktorské práci, kterou publikoval v roce 1970. Článek poskytuje především přehled jednotlivých děl, jež se vztahují k antickým cestám v oblasti *conventus Emeritensis*, resp. k tzv. *La Vía de la Plata*. Ve výčtu děl je zmínka také o komplexní studii věnované početným milníkům kolem této cesty (zpracováno 189 exemplářů), jejíž autorkou je Carmen Puertas Torres (*Los miliarios de la Vía de la Plata*, Tesis Doctoral, Madrid, 1995). Je nastíněna otázka původní trasy cesty (Mérida – Salamanca / Mérida – Astorga) a související hypotézy, jako i tři základní hypotézy o etymologii názvu „*La Vía de la Plata*“, které sám autor článku zpracoval již ve své doktorské práci (první hypotéza zastává řecký kořen názvu, druhá arabský původ jména, třetí přímé odvození z latinského *delapilada*), a jejichž důvody jsou v článku podrobně analyzovány. Roldán Hervás se dotýká také významu této cesty v annonárním systému římské Hispánie, historie této cesty od předřímského období (cca od 7. st. př. Kr.) až po germánské invaze v 5. st. po Kr. a jejím itineráři, dále římské konstrukční technologii i dochovaným svědkům původní cesty (milníky, sídla – *mansiones*, mosty, infrastruktura).

Navazující příspěvek *La Vía de la Plata en la Prehistoria I* (str. 29–43), jehož autorem je Martín Almagro - Gorbea, je zaměřen na tři hlavní komunikační trasy na Iberském poloostrově: *Via Heraclea* / *Via Augusta*; cesta od Pyrenejí až po jihovýchodní část poloostrova a především na cestu *La Vía de la Plata*, a to na jejich obchodní a společenský význam od prehistorických dob. Autor zmiňuje cestu *La Vía de la Plata* jako komunikační a obchodní páteř Iberského poloostrova již v předřímském období, avšak současně také jako nástroj rychlého pronikání Římanů na Iberský poloostrov, jeho romanizace a rozvoje urbanismu (např. vznik města *Augusta Emerita*), ale např. i jako prostředek rychlého posunu punských válečníků na sever Iberského poloostrova. Je pojednáno o původní (předřímské) trase cesty *La Vía de la Plata*, o jejím uspořádání a okolním osídlení, resp. urbánních centrech, jež byla cestou komunikačně spojena; dále o technologii dopravy (např. použití vozů, typy vozů používaných od pozdní doby bronzové; využití tažných zvířat v dopravě) a obecně o jejím kulturním a civilizačním významu v předřímském a římském období. Autor zmiňuje zajímavý, i když archeologicky nedoložený, aspekt, a to existenci systému mýtného a interteritoriálních či interetnických hranic (str. 34) a systém „dohod“ (*hospitalitas*) mezi jednotlivými regiony; dále reálný čas pro absolvování dílčích úseků cesty, respektive vzdálenosti mezi jednotlivými sídly či stanicemi. Zkoumání této otázky je však ztíženo neúplností dat obsažených v itinerářích, či naopak jejich multiplicitou. Autor analyzuje některé příklady vzdáleností, počítaných na dny cesty, jež jsou zaznamenány v itineráři z 12. stol., jehož autorem je El Edrisí; zmiňuje také další příklady itinerářů a v nich uváděných vzdáleností mezi jednotlivými místy. Almagro - Gorbea klade zvláštní důraz na význam cesty v obchodě a směně zboží (str. 37–38), a to již od pozdní doby bronzové (v tomto kontextu uvádí cestu *La Vía de la Plata* jako prostředek pronikání obchodního artiklu ze středomořské oblasti do západních částí Iberského poloostrova a jeho směny za drahé kovy, zvláště zlato a cín). V závěrečné části příspěvku *Conc-*

lusiones: La Vía de la Plata y el desarrollo histórico-cultural de occidente (str. 38–43) se autor věnuje otázce osídlení Iberského poloostrova (zvláště Lusitánie) keltskými a keltiberskými kmeny; systému obchodu v předřímském období i nejčastějším obchodním artiklům. Rozsáhlé pole informací obsažených v článku není bohužel doplněno o příslušnou vizuální dokumentaci, chybí mapky zmiňovaných oblastí a schémata naznačující směry obchodních tras.

V článku *Toponimia de La Vía de la Plata* (str. 45–63) se autor Eustaquio Sánchez Salor zabývá toponymii urbáních center, která byla vzájemně komunikačně spojena cestou *La Vía de la Plata*, či která ležela v blízkosti této cesty. Na úvodní otázku, podle jakých hledisek bude dané téma zpracováno, autor následně volí základní kritérium, spočívající v analýze těch názvů míst, která s cestou *La Vía de la Plata* úzce souvisela, tj. která se na ní přímo nacházela nebo byla založena v důsledku existence cesty (hostince, stanice, sídla – *mansiones*), a dále ta, která existovala ještě před založením cesty a jejichž spojení bylo jedním z důvodů pro vznik cesty. Autor tak rozdělil toponyma na dvě hlavní skupiny, na skupinu názvů míst, která existovala před vznikem cesty (těmito toponymy se zabývá v sekci *Lugares y nombres de lugares que existían antes del camino*, str. 46–51), a na místa, která vznikla v důsledku existence cesty, resp. s ní přímo souvisela (viz rozsáhlý oddíl *Lugares y nombres de lugares que se deben al camino*, str. 51–63). Jména první skupiny nemají přímou souvislost s cestou, neboť vznik cesty byl motivován potřebou komunikačně tato sídla propojit; v této souvislosti autor zmiňuje dvě důležitá centra římského období, jimiž jsou *Augusta Emerita* a *Asturica* (nutno poznamenat, že autor ponechává stranou otázku existence předchozí cesty, která by zmiňovaná centra spojovala již v předřímském období), krátce také popisuje etymologii názvů obou měst. Obsáhleji se autor v této sekci zabývá etymologií názvů dalších sídel, která předcházela vzniku římské cesty. Uvádí jména sídel, která byla spojena s místními (terréni) charakteristikami, např. řekou atp.: *Turmulus*, *Capara*, *Salmantica*, *Ocelo Duri*, *Castris* a další a cituje zmínky o nich v antických pramenech. Sánchez Salor se dále věnuje zeměpisným názvům měst druhé skupiny, jež označuje jako přímo související s cestou („topónimos camineros“) a uvádí některé příklady, které v sobě nesou označení „cesta“ (např. *Aldeanueva del Camino*) a další, jejichž založení se vznikem cesty souviselo (*Ad Sorores*, *Ad Lippos*, *Rusticiana*).

Na str. 52 autor shrnuje široce diskutovanou otázku etymologie označení „Plata“ a uvádí tři základní hypotézy, které zazněly již v úvodním příspěvku periodika ANAS 18/2005 (řecká etymologie, latinská etymologie, arabská etymologie), k nimž přidává také eklektické stanovisko ke vzniku tohoto názvu. Poté je nastíněna otázka příbuznosti jmen v okolí cesty *de la Plata* a jmen vyskytujících se současně ve střední a východní Evropě, která souvisela s názvy vodních zdrojů a toků (tato toponyma jsou rozdělena na jména indoevropská keltského původu, na jména předindoevropská s časovým zařazením do 2.–3. tis. př. Kr.; dále na jména, která mají souvislost s názvy jihozápadní Evropy a severní Afriky před příchodem indoevropských kmenů a která by dle některých teorií mohla souviset s názvy z konce poslední doby ledové; nechybí ani souvislost některých toponym s ligurskými názvy sídel). Jsou analyzována vybraná jména sídel, jejich kořeny, analogické názvy v dalších oblastech Itálie a jižní Francie i jednotlivé varianty kořenů (např. kořen *alp-*, jenž je spojován s alpskou oblastí severní Itálie; kořeny *kar-* a *gat-*, taktéž spojované s horskými oblastmi). V závěru článku je pak rozebrána diskutovaná etymologie města Badajoz.

Zmíněný článek je informačně velmi přehledný, koherentní a poskytuje ucelený obraz o toponymech sídel a měst, která souvisejí s významnou obchodní a kulturní spojnici, cestou *La Vía de la Plata*. Text je postaven zajímavým a téměř napínavým způsobem, autor oživuje studovanou problematiku množstvím otázek a hypotéz; jediným

nedostatkem je absence obrazové přílohy, jež však – vzhledem k tématu článku – není výrazná.

Monetární cirkulaci v rámci obchodního a civilizačního pohybu na cestě *La Vía de la Plata* v římském období se zabývá autorka článku *La moneda antigua en torno a La Vía de la Plata* (str. 65–102) M^a de las Cruces Blázquez Cerrato. Po krátkém úvodu následuje přehled vývoje španělské numismatiky, zabývající se mincemi Iberského poloostrova a spojených především s oblastmi na cestě *La Vía de la Plata* (II. *Evolución de las investigaciones numismáticas*, str. 67–70). V oddílu III. (*Cecas ubicadas en las inmediaciones de La Vía de la Plata*) se autorka věnuje mincovnám z období římské republiky a raného císařství, které vznikaly v přímé souvislosti s cestou (např. *Augusta Emerita*, valle del Guadalquivir, valle del Ebro). Ražby z období republiky autorka rozděluje do tří hlavních skupin, uvádí jejich příklady, jednotlivé série a mincovny; dále se zabývá ražbami císařského období (*Augusta Emerita*, *Iulia Eboracensis*, *Pax Iulia*). Blázquez Cerrato se dále věnuje analýze mincovních depotů, jež byly nalezeny v okolí cesty *de la Plata* (viz též Fig. 5 a 6) v oblasti *conventus Emeritensis* a *c. Asturum*, dataci a provenienci nálezových celků, oběhu mincí (rozdělení do dvou hlavních úseků cesty – jižní a severní) a popisuje jednotlivá období, která představovala změnu v užívání a četnosti mincí (válečné kampaně apod.). Autorka zmiňuje také předmonetární systém obchodu; podrobně se zabývá ražbami z období římské republiky (str. 86–88) a římského císařství v období od roku 27 př. Kr. – 192 po Kr. (str. 88–90), uvádí některé aspekty monetárního systému v souvislosti s přítomností římského vojska v Hispánii. Článek je doplněn mapkami, tabulkami a obrazovou přílohou (str. 94–102).

Vybraným aspektům, konkrétně sídlům spojeným s obchodní cestou *de la Plata* se v článku nazvaném *Las mansiones en el tramo extremeño de La Vía de la Plata* (str. 103–121) věnuje autor Enrique Cerrillo Martín de Cáceres. Autor sleduje osídlení a jeho roli ve sledované oblasti mezi městy *Augusta Emerita* a *Caelionico*, analyzuje archeologický kontext těchto osídlení, jejich typologii a původ, okrajově se dotýká také etymologie termínu „mansiones“ a zmínek těchto sídel v antických pramenech (viz Tab. 1. na str. 104). V rámci rozmístění jednotlivých sídel a vzdáleností mezi nimi jsou detailněji popsána města jako *Augusta Emerita*, *ad Sorores*, *Castris Caecilii*, *Turmulos*, *Rusticiana*, *Capara* a *Caelionico*. De Cáceres klade důraz na další aspekt těchto sídel, a to na jejich funkci v redistribuci a tedy v ekonomickém a obchodním systému jednotlivých oblastí, dále na typologii a hustotu osídlení. Hustota osídlení je znázorněna na sérii map (Fig. 1–6).

V článku *Puentes de La Vía de la Plata y de sus inmediaciones* (str. 123–151) představuje José María Álvarez Martínez čtenářům mosty, které vznikaly v souvislosti s trasou cesty na vodních tocích či přes údolí, a další významné římské cesty, které spojovaly důležitá centra Iberského poloostrova (např. republikánské *viae militares*, *Via Augusta*) a v neposlední řadě i sekundární komunikační síť (tj. lokální, resp. regionální cesty, které s hlavními komunikačními osami úzce souvisely). Středem autorova zájmu jsou mosty pozdní republiky a raného císařství; mosty jsou analyzovány z hlediska konstrukčního a z hlediska jejich strategického významu (např. most přes řeku Guadiana, most přes vodní tok Albarregas a mnohé další v oblasti *conventus Emeritensis*), jsou uváděny jejich paralely v konstrukcích mostů Apeninského poloostrova a prezentovány zmínky o nich v historických pramenech. Na str. 133–136 se autor věnuje vybraným mostům, které vznikaly ve flaviojovském období (především za císaře Trajána), v němž došlo ke zkonání komunikačního systému cest (*viae publicae*) v Hispánii, vedoucího také k masivní stavební aktivitě. Článek je obecně informativního charakteru, předkládá čtenáři stručný přehled o existenci antických mostů v poměrně velkém časovém průřezu, nikoliv však jejich podrobný a systematický rozbor, je doplněn o obsáhlou a přehlednou obrazovou přílohu a mapy.

Posledním příspěvkem ročníku 18/2005 periodika ANAS, věnovaným tématu cesty *de la Plata*, je článek *La Vía de la Plata en Extremadura* (str. 153–187), jehož autorem je Francisco Pérez Urban. V článku je přehledně popsán systém římských cest, které tvořily komunikační systém cesty *La Vía de la Plata* a zmínky o nich v antických itinerářích (*Iter ab Emerita Caesaraugustam, Iter ab Ostio Fluminis Anaë Emeritam Usque*) a dále projekt „Vía de la Plata – Extremadura / Alba Plata“, díky němuž mohl být v rámci interdisciplinární spolupráce tento systém cest zkoumán, mohly být restaurovány dochované části cesty i architektury, která s ní souvisela (jednotlivé příklady jsou uvedeny a popsány v tabulkách na str. 156–164), a mohl být provádněn systematický archeologický výzkum. Zajímavé a zajisté povzbudivé jsou konkrétní výsledky tohoto projektu, a to nejen umožnění vědeckého výzkumu (archeologický průzkum, muzejnictví), ale i rekonstrukce památek podél cesty, resp. obnovení historického aspektu cesty, jež umožňuje současným návštěvníkům udělat si konkrétní obraz o jejím historickém významu, přibližné podobě a funkci, a to také díky vytvořenému informačnímu systému. Seznam turisticky zajímavých míst je uveden v tabulkách na str. 167, 169, 170, 171. Jedním z neopominutelných aspektů, na které autor v článku poukazuje, je duchovní rozměr cesty *de la Plata* jako poutní cesty do Santiaga de Compostela. Vydařeně je zpracována obrazová příloha tohoto článku na str. 172–187.

Helena Tůmová (heles@centrum.cz)

Antonio González Blanco — Agustín Velázquez (Eds.)

Los orígenes del cristianismo en Lusitania

Cuadernos Emeritenses 34, Mérida 2008.

271 str., černobílé fotografie, tabulky a mapy v textu.

ISSN 1695-4521

Příspěvky tohoto sborníku sjednocuje téma počátků křesťanství a církevní historie v oblasti kolem antického města *Augusta Emerita* v Hispánii (region *Lusitania*), pojaté na základě interpretace písemných pramenů (listů, liturgických textů, synodiálních kánonů apod.), epigrafiky a archeologické evidence (viz příspěvek *Paganos y cristianos en los campos lusitanos*, str. 173–207). Mezi písemné prameny, na něž je ve sborníku upřena zvláštní pozornost, patří především dopis č. 67 biskupa Cypriána z Karthágy, datovaný do r. 254, jenž byl adresován církevním komunitám v Hispánii jako reakce na pochybení dvou místních biskupů v dobách římské persekuce křesťanů. Přepis celého dopisu ve španělském jazyce je zařazen jako poslední příspěvek (str. 263–271). Tématickou osou sborníku je nejen vývoj a charakter lokálních církevních komunit v Hispánii a jejich sociální postavení ve společnosti, ale i charakter monastického života a především kult mučedníků a svatých v Hispánii.

V prvním příspěvku sborníku nazvaném *Orígenes del cristianismo en la Lusitania. Los libeláticos de la carta 67 de Cipriano y otros hechos del siglo III.* (str. 17–59) se autor E. Sánchez Salor zabývá obecně počátky křesťanství v Hispánii a srovnává je s šířením křesťanské víry v ostatních částech římského impéria. V detailu se věnuje christianizaci Méridy (*Augusta Emerita*), resp. počátkům a organizaci méridského episkopátu, a postavení Méridy jako metropolitního církevního sídla; dále problematice datace počátků christianizace v Lusitánii a příslušným písemným pramenům (již zmíněný dopis č. 67, životy svatých a mučedníků *Vitas Sanctorum Patrum Emeritensium, Passio Iulii Veterani*; kánony lokálních církevních synodů).

Jak již sám název napovídá, autorovým záměrem je analýza fenoménu tzv. *libeláticos* (od latinského *libellum*, tj. křesťanů, kteří v dobách římské persekuce obětovali po-

hanským bohům, resp. měli k dispozici úřední certifikát, deklarující provedení oběti) a dále postoje rané církve k odpadlíkům. V souvislosti s otázkou tzv. *libeláticos* (v konkrétním příkladě dvou hispánských biskupů z Méridy a Leonu, jenž se měli účastnit hostin římských *gentiles*, participovat na obřadech pohřebních bratrstev a dopustit se blasfemie) je popisován charakter persekuce křesťanů za císaře Decia (249–251) a důsledky jeho ediktu z r. 249; rovněž atmosféra této pohnuté doby, v níž se křesťanství muselo vypořádat s hrozícím nebezpečím v podobě nutné koexistence s římskou „bezbožnou“ společností a v níž bylo nutné (především ze strany církevních otců) nastavit pevné duchovní hranice.

V souvislosti s případy tzv. *libeláticos* se autor příspěvku podrobně věnuje charakteristice koncilu v Elvíře a jeho důsledkům. Kromě koncilu v Elvíře jsou v textu zmiňovány další lokální církevní koncily (např. koncil v Toledu a Zaragoza).

Jsou analyzovány další aspekty raného života hispánské církve: charakter křesťanského života a utváření církevní hierarchie a její závislost na hlavních církevních obcích (severní Afrika v čele s Karthágem *versus* Řím, resp. biskup Cyprián *versus* papež Štěpán I.). Autor se dotýká bipolarity církevních obcí v Římě a Karthágu, jež měla přímý dopad také na formování hispánské církve.

Dalším tématem tohoto příspěvku jsou formy a charakter asketického života raných křesťanských komunit 3. a 4. st., demonstrován na příkladu konkrétních světců a mučedníků a jejich hagiografie (sv. Eulalie z Méridy a její stoupenici), a to ve světle dochovaných pasionálů i místní tradice; dále formování raného mnišství a individuálního asketismu v druhé polovině 3. a ve 4. st. i jeho extrémní formy.

Přínos tohoto výkladu raných církevních dějin v Hispánii tkví mimo jiné v nastínění spletného komplexu spirituální atmosféry, jež ovlivňovala formování církevní obce a zvláště její integrity v universálním světě římských bohů, různých filosofii i římského státního aparátu, a jež byla mnohdy poznamenána silnou potřebou vytvořit jasnou mez jako obranu před infiltrací (do) okolního světa, a dále v autorově kritickém přístupu k literárním pramenům a jejich „čtení mezi řádky“.

Následující příspěvek *La iglesia hispana. Orígenes en Lusitania. La venida de Pablo* (str. 61–100), jehož autorem je José María Blázquez Martínez, je věnován křesťanským počátkům a kultu svatých a mučedníků v Lusitánii na základě studia hmotných a literárních památek (Cyprián, Tertullianus) a kánonů koncilu v Elvíře. Jak již sám název napovídá, autor mimo jiné zmiňuje otázku přítomnosti apoštola Pavla v Hispánii a referuje o textech, které tuto návštěvu evokují (list sv. Pavla Římanům 15, 24–28). Autor popisuje charakter církevních komunit v Méridě či Tarragoně se silnou africkou menšinou a živými kontakty s církevní obcí v Karthágu, uspořádání církevní hierarchie či slavení liturgie. Zaměřuje se zvláště na sociální postavení křesťanů (resp. společenské a majetkové postavení rané církve) ve světle ustanovení Elvířského synodu, ale i na charakter christianizace městského a venkovského prostředí a na křesťanskou morálku.

V rámci analýzy utváření rané církve autor zmiňuje některé aspekty křesťanského života, jako křesťanské pojetí manželství a celibátu, fenomén koexistence křesťanů se silnou menšinou židovského národa v Hispánii a reakce na ni v podobě odmítavého postoje křesťanských autorů (např. Aristión z Pelly, Tertullianus, Hypolit a další), který se mnohdy spojoval s odmítavým postojem k pohanství a z jehož důsledně zamítavých stanovisek lze usuzovat na existenci silných žido-křesťanských vztahů v rané církvi (např. společné slavení Velikonoc Židů a křesťanů apod.). Autor cituje příslušné odkazy v literatuře, konkrétně v kánonech synodu v Elvíře a ve spisech křesťanských autorů (Kléméns Alexandrijský, Origenés). Blázquez Martínez vyjmenovává

jednotlivé autory 2.–4. st. a jejich díla, v nichž vyjadřují svůj postoj k židovské víře, uctívání pohanských bohů, provozování lichvy, dále k některým profesím (herectví) či gladiátorským hrám, hrám v cirku a divadle (Tertullianus, Novatianus, Ioannis Chrysostomos), k otázce sexuality či zobrazování náboženských témat; srovnává toto pojetí s ustanoveními kánonů Elvirského synodu.

Samostatný úsek je věnován křesťanské morálce rané církve obecně, tj. především pojetí hříchu ve spisech křesťanských autorů a ve světle dalších literárních pramenů, jejichž velké množství autor cituje na str. 75–81. Jsou zmíněny reakce autorů na některé problematické momenty křesťanské morálky, jako např. postoj k idolatrii, vraždě, cizoložství či k některým způsobům aktivní účasti žen v rané církvi. Blázquez Martínez se věnuje také pojetí aktu pokání v rané církvi (*paenitentia*), resp. jeho odlišnému chápání církevními autory i různým výkladem Písma; dále způsobu přijímání nových členů do společenství křesťanů (katechumenátu) a současně i způsobu exkomunikace.

Na závěr jsou stručně a poněkud nekoherentně vyjmenovány některé křesťanské sarkofágy, resp. lokality, odkud tyto sarkofágy pocházely. Autor však bohužel ke zmiňovaným sarkofágům neuvádí žádné další údaje.

Článek poskytuje přehled jednotlivých církevních autorů a jejich spisů, reagujících na konkrétní problematiku, a čtenáři tak umožňuje udělat si vlastní představu o charakteru rané církve v Hispánii, a to na základě reakcí křesťanských autorů i synodu v Elvire na nejčastější a nejpálčivější otázky života rané církve. Čtenář si tak může vytvořit vlastní mozaiku prostředí, v němž se vytvářel charakter rané církve a v němž se silně projevovala snaha křesťanských autorů oddělit křesťanský svět od římského *universa*. Příspěvek je zpracován podrobně, ponechává čtenáři dostatečný prostor pro vlastní úvahu, poskytuje přehled jednotlivých problematik rané církve, které však již hlouběji neanalyzuje. Nutno podotknout, že se text dotýká mnohých diskutabilních témat, která by si vyžádala další podrobné studium: v příspěvku je shromážděno velké množství údajů, které mnohdy působí spíše encyklopedicky. Linie problematiky není hlouběji analyzována, autor se omezuje spíše na přehled citací názorů děl církevních autorů. Výsledkem tedy není odpověď na položené otázky či návrhy jejich řešení, ale deskriptivní přehled základních charakteristik rané křesťanské církve v Hispánii. Článek není doplněn žádnou obrazovou dokumentací.

José Luis Ramírez Sádaba se v článku *La primera epigrafía cristiana de Mérida* (str. 101–121) zabývá ranou křesťanskou epigrafikou v Hispánii, a to konkrétně v oblasti Méridy (*Augusta Emerita*). Zkoumá křesťanské nápisy z oblasti *Conventus Emeritensis*, které se zachovaly v převážně většině na mramorových deskách především funerálního charakteru, datovaných do 4.–5. st. V úvodu je stručně popsána situace v Hispánii ve 4. a 5. st., resp. koexistence pohanství a křesťanství a projevy této skutečnosti na epigrafických památkách (hovoří se o obtížích při identifikaci křesťanských napsů). Autor následně popisuje vývoj kánonu křesťanské epigrafiky v 5. st., uvádí základní charakteristiky a typologii napsů pro různá období a vysvětluje konkrétní lingvistické jevy (výskyt specifických formulací, *cognomina*, analogie pohanské a křesťanské epigrafiky a symboly odkazující na křesťanský obsah: *chrismón*, *alpha* a *omega* atp.). Tento výklad je doplněn konkrétními příklady, přepisy textů, vhodnými paralelami i obrazovou přílohou (fotografie desek s nápisy). Nedílnou součástí autorovy analýzy textů je souhrn charakteristických prvků pro dané období (a tedy návod pro dataci napsů) i jejich provenience. Autor zajímavým způsobem analyzuje základní charakteristiky rané křesťanské epigrafiky, a to na konkrétních příkladech dochovaných textů, a vytváří tak kvalitní základ pro eventuální další studium.

V příspěvku *Los primeros cristianos en Extremadura* (str. 123–145) se autor Teodoro Agustín López López věnuje otázce počátků křesťanství v oblasti *Conventus Emeritensis*

ve světle kultu svatých a mučedníků, a to především na základě svědectví písemných pramenů (např. *martyrologia*). V úvodu jsou zmíněny některé tradice kultu svatých, které determinovaly utváření náboženského vnímání v raně křesťanské Hispánii (mimo jiné sem lze zařadit i otázku přítomnosti sv. Pavla v Hispánii). V rámci analýzy rané církve v Hispánii autor zmiňuje represe ze strany římského státu a různé postoje věřících (postoj víry proti postoji kompromisu), neboť právě období pronásledování podnítilo původ kultu mučedníků. Podrobněji se autor věnuje průběhu Deciova pronásledování křesťanů a situaci v místní církvi v době represí.

V kapitole věnované martyrologiím je mimo jiné představeno tzv. římské martyrologium (*martyrologium romanum*) či Jeronýmovo martyrologium a je nastíněn vývoj jejich kritické revize od 16. stol. Autor uvádí jednotlivé citace, které se vztahují na lusitánské mučedníky, a to ve dvou redakcích římského martyrologia (1956 a 2001) a v textech středověkých pasionálů.

Článek poskytuje stručný přehled o vývoji křesťanské hagiografie, týkající se mučedníků a svatých v oblasti *Conventus Emeritensis*.

V následujícím příspěvku *Comunión y anatema en el cristianismo emeritense de mitad del siglo III (año 254): Ideología, estructura y formas de vida social atestiguados en la carta 67 de San Cipriano* (str. 147–171) se autor Antonino González Blanco zaměřuje především na studium právních a duchovních forem sociálního života rané církve v Lusitánii, a to v kontextu dopisu č. 67, o němž již byla řeč v úvodu tohoto sborníku (viz článek *Orígenes del cristianismo en la Lusitania. Los libeláticos de la carta 67 de Cipriano y otros hechos del siglo III*, na str. 17–59) a z něhož je patrný vliv kartaginské církve na lokální církevní komunitu v Hispánii. Autorovým záměrem je nalézt odpověď na otázku funkce církve v okamžiku krizové události, jakou bylo Deciovo pronásledování a sporný bod v podobě tzv. *libellum* (tento fenomén již byl zmíněn také v úvodním příspěvku tohoto sborníku), konkrétně na otázku vztahu hispánských církevních komunit k hlavním centrům křesťanství (Řím a Karthágo) a hranice církevní moci. Zaměřuje se dále na právní (legislativní a jurisdikční) praxi rané církve, jež se odráží v textech křesťanských autorů, a na další aspekty, jako pojetí hříchu, eucharistie a křest, a to konkrétně v Cypriánově pojetí. V neposlední řadě je krátce pojednáno o eschatologickém postoji církevních komunit v době represí ze strany římského státu i o jejich sociální úloze ve společnosti. V závěru příspěvku je zajímavým způsobem analyzován postoj sv. Cypriána a dalších severoafrických biskupů, který demonstrují v dopise č. 67 hispánským komunitám jako reakci na pochybení dvou hispánských biskupů (viz též článek na str. 17–59), a jímž oponují liberálnějšímu postoji římské církve, resp. papeži.

Ačkoliv je již v samotném názvu zmíněna konkrétní oblast křesťanské církve, o níž má být pojednáno, v souvislosti s *emeritskou* církví se dozvídáme pouze obecněji pojaté informace vyplývající z dopisu sv. Cypriána, jednotlivá témata jsou pojednána spíše v širších souvislostech.

Enrique Cerrillo Martín de Cáceres se v článku *Laganos y cristianos en los campos lusitanos* (str. 173–207) věnuje problematice šíření křesťanství v oblasti *Augusty Emerity* (Lusitania – aktuální region Extremadura) a jeho koexistence s pohanstvím, a to zvláště z hlediska hmotných nálezů a archeologické evidence, na základě analýzy existence sakrálních staveb (svatyně, baptistéria) v této oblasti i existence křesťanských pohřebišť. Autor rozebírá způsob christianizace zkoumané oblasti, resp. postupnou náboženskou změnu a rozdílnou akceptaci nové víry v urbánním a venkovském prostředí i její projevy v hmotné kultuře (epigrafika, náhrobky, křesťanské stavby) a zabývá se problémem stanovení hranice mezi křesťanstvím a pohanstvím v rámci archeologických nálezů i rozdílným charakterem christianizace v městském a venkovském prostředí, v němž dlouhou dobu přezívaly pohanské zvyklosti. Fenomén šíření

křesťanství ve zkoumané oblasti je tedy pojat z několika hledisek, jedním z nich je také kartografie, resp. zachycení výsledků terénní prospekce (hmotné nálezy, architektura) do příslušných map, a to dle chronologie jednotlivých lokalit a dle charakteru nálezů, resp. lokalit (viz mapy 1–10). Autor nastiňuje problém identifikace křesťanských hmotných (písemných) památek a problém identifikace některých staveb, jež dle nálezů možno považovat za stavby církevní; věnuje se také liturgickému mobiliáři basilik (*mensae, cancelli* atp.) a architektonické dekoraci církevních staveb. Hranici mezi křesťanstvím a pohanstvím autor hledá také v kontinuitě pohanským posvátných míst a křesťanských svatyní, v této souvislosti se zabývá otázkou synkretismu křesťanství a pohanství a uvádí některé příklady kontinuity názvů předřímských a římských bohů a jejich kultovních míst.

Rozsah šíření křesťanské víry v oblasti *Emerita Augusta* a jejího okolí autor analyzuje na základě archeologické evidence, resp. nálezů míst, jež sloužila rané církvi jako shromaždiště (*oeci*) či jako tzv. „dům-basilika“; dále jako nekropole (mausolea). Zmiňuje některé příklady, a to počínaje stavbami ze 4. st. z území Lusitánie a dále církevními budovami z 5.–7. st. (např. církevní budovy spojené s venkovskými *villae*) a popisuje jejich charakteristickou typologii (např. stavby se dvěma protilehlými apsidami). Zvláštní pozornost je věnována křesťanským nekropolím, které se rozkládaly v okolí basilik, jejich identifikaci, výbavě (od jednoduchých hrobů bez velké výbavy až po pohřby v mramorových sarkofázích) a typologii (jednoduché *fossae* či mausolea); samostatná podkapitola je věnována také kovovým nálezům v hrobech. Jsou uvedeny četné příklady a ve stručnosti je zmíněn význam epigrafických památek v oblasti.

Příspěvek je velmi konzistentní, hlavní tématická linie je sledována z několika hledisek, jejichž logiku a souvislost

autor obhájí na základě konkrétních příkladů i hledáním relevantních paralel. Článek představuje zdařilý souhrn základních charakteristik šíření křesťanství v oblasti Lusitánie od 4. do 7. st., stejně jako i jeho koexistenci s pohanstvím a současně představuje základní problémy při identifikaci raně křesťanských památek. Text je doplněn mapami.

Také následující příspěvek *El género epistolar y la carta como documento: a propósito de la carta LXVII de Cipriano de Cartago* (str. 209–232) se věnuje dopisu č. 67 Cypriána z Karthága a dále obecně dopisu jako literárnímu žánru. Autor článku, César Chaparro Gómez, v úvodu podává obecný historický přehled o původu a vývoji dopisu jako literárního žánru („*género epistolar*“). Detailněji se pak věnuje řeckolatinštině dopisu (*epistula*), dopisu křesťanskému a jeho autorům (Ambrosius, Cyprián, Hieronimus, Paulinus z Noly) a dále Cypriánově literární tvorbě (*corpus* jeho listů).

Poslední příspěvek je také zaměřen na tematiku sv. Cypriána a jeho listu č. 67. Jedná se o článek *El culto a San Cipriano en la Península Ibérica* (str. 233–262) od autorky Eleny González-Blanco García. V úvodu autorka zmiňuje kult sv. Cypriána z hlediska lokalit, resp. církevních staveb, dedikovaných jeho osobě; tato místa řadí do seznamu dle španělských regionů a měst (Galicia, Lugo, Orense, Pontevedra, Asturias, Castilla-León, Zamora, Salamanca, Burgos a další, viz str. 236–256). Okrajově zmiňuje také posvátná místa zasvěcená kultu sv. Cypriána, která se nachází mimo území Španělska (Portugalsko, Jižní Amerika, Itálie). Následuje analýza toponym, příklady odvozenin od jména Cyprián a souhrn výskytů toponym dle sledovaných regionů. V závěru je prezentována historie šíření kultu sv. Cypriána a jeho rozšíření.

Helena Tůmová (*heles@centrum.cz*)